

ПРЯШІВСКА УНІВЕРЗИТА В ПРЯШОВІ
ІНШТИТУТ РУСИНЬСКОГО ЯЗЫКА І КУЛЬТУРЫ



Василь ЯБУР

МОРФОЛОГІЯ І СІНТАКСІС
РУСИНЬСКОГО ЯЗЫКА

Высокошкольскый учебник

Пряшів
2015

МОРФОЛОГІЯ І СІНТАКСІС РУСИНЬСЬКОГО ЯЗЫКА

(Высокошкольскый учебник)

© доц. ПгДр. Василь Ябур, к. н.

Рецензенты: проф. Др. Михайл Капраль, к. н.

доц. ПгДр. Анна Плїшкова, ПгД.

Технічний редактор: Інж. Ярослав Гавріла

Видаватель: Пряшівска універзіта в Пряшові – Інштїтут русиньского языка і културы

Выдана перше

Тоту публікацію ани никотру ей часть не мож репродуковати без згоды властника авторьских прав.

Predkladaný text vznikol v rámci implementácie projektu: „Zlepšenie jazykových kompetencií študentov Prešovskej univerzity v Prešove v jazykoch národnostných menšín“ ITMS 26110230105. Projekt je spolufinancovaný z prostriedkov Európskeho sociálneho fondu prostredníctvom Operačného programu Vzdelávanie.

© Prešovská univerzita v Prešove – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, 2015

ISBN 978-80-555-1296-9

ОБСЯГ

Вступне слово	7
1 ГРАМАТИКА	9
1.1 Основны понятия граматіки	9
1.2 Способы (средства) вираженія граматичных значінь (курто).....	11
1.3 Граматична форма.....	12
1.4 Граматична категорія	12
1.5 Поняття морфемной будовы (морфемного складу слова)	13
2 МОРФОЛОГІЯ (курта характерістіка).....	15
2.1 Назывники (субстантывы)	16
2.1.1 Граматичны категорії субстантывів	18
2.1.2 Склонёваня (деклінація) назывників	26
2.1.3 Парадігмы назывників.....	27
2.2 Придавніки – адъєктивы (prídavné mená)	37
2.2.1 Лексико-граматична класіфікація придавніків.....	38
2.2.2 Ступнёваня придавніків	39
2.2.3 Склонёваня придавніків	41
2.3 Чісловники – нумералії (Numerale)	43
2.3.1 Класіфікація чісловників.....	44
2.3.1.1 Кількостны чісловники	45
2.3.1.2 Громадны чісловники	47
2.3.1.3 Дробны чісловники	49
2.3.1.4 Невызначено-кількостны чісловники	50
2.3.1.5 Порядковы чісловники	50
2.4 Містоназывники – прономіна (pronomen).....	52
2.4.1 Особны містоназывники.....	53
2.4.2 Рефлексівный (вертаний, вертаючий) містоназывник себе, ся .	54
2.4.3 Присвойны (посесівны) містоназывники	55
2.4.4 Указуючі містоназывники.....	55
2.4.5 Вопросно-односны містоназывники	56
2.4.6 Визначены (або визначаючі) містоназывники.....	58
2.4.7 Негуючі (одпоруючі – záporné) містоназывники	59
2.4.8 Невызначены (neurčité) містоназывники	60

2.5 Часослово – <i>verbum</i>	62
2.5.1 Часованя часослов (кон'югація)	64
2.5.2 Основы часослова (<i>sloves. kmeň</i>)	65
2.5.3 Класифікація часослов на класы	65
2.5.4 Кон'югачны тiпы часослов	67
2.5.5 Категорія віда	71
2.5.6 Категорія способу	72
2.5.7 Парадигмы часослов подля клас і груп	73
2.6 Присловники (адвербії)	99
2.6.1 Тiпы присловників	100
2.6.2 Словотворіння присловників (адвербій)	101
2.6.3 Ступнєваня присловників (адвербій)	102
2.7 Предікативи	103
2.8 Модалны слова	105
2.8.1 Функціонованя модалных слов	105
2.8.2 Морфологічны тiпы модалных слов	106
2.9 Приназывники (препозіції)	108
2.9.1 Значіння і поужытя главнїшых приназывників з непрямыма падамы	109
2.9.2 Правопис приназывників	112
2.10 Злучники (кон'юнкції)	112
2.10.1 Класифікація злучників подля морфологічного зложіння	112
2.10.2 Класифікація злучників подля сінтаксічної функції	113
2.10.3 Правопис дакотрых злучників	116
2.11 Часткы (партікулы)	116
2.11.1 Діліня часток подля штруктуры	117
2.11.2 Класифікація часток подля функцій	118
2.11.3 Правопис часток НЕ, НИ	120
2.12 Чутеслово (інтер'єкція)	121
ЛІТЕРАТУРА	123

3 СІНТАКСІС	124
3.1 Предмет сінтаксіса	124
3.2 Речіння	125
3.3 Сінтагматіка	127
3.4 Тiпы речінь подля штруктуры і подля смыслового закончіння	132

3.4.1 Просте речіння	133
3.4.1.1 Типи речень подля ціля wypowiedжіня	137
3.5 Система членів речіння	138
3.5.1 Главны члены речіння і способы їх выражіня.....	140
3.5.2 Другорядны члены (компоненты) речіння.....	145
3.6 Штруктурны схемы простых речень	151
3.7 Штруктурны схемы двоскладных речень	151
3.7.1 Двоскладны речіння з часословным предікатом.....	153
3.7.2 Двоскладны речіння із звязочно-менным предікатом	155
3.7.3 Чутесловны (інтерьскчны) двоскладны речіння	159
3.7.4 Двоскладны речіння з назывником в формі генітіва в функції субекта	160
3.7.5 Двоскладны речіння з інфінітівным субектом і спосэным з ним зложеным менным предікатом.....	160
3.7.6 Двоскладны речіння з предікатівным ядром выражаючім посесівны предікатівны одношіня	162
3.7.7 Ёдноскладны речіння	162
3.7.8 Система штруктурных тіпів/моделів ёдноскладных речень	163
3.8 Модалность речіння.....	168
3.9 Зложене речіння (súvetie)	170
3.9.1 Способы выражіня споіня в зложенім речінї	171
3.9.2 Класіфікація зложеных речень	172
3.9.3 Зложеноприрядны речіння	172
3.9.4 Зложенопідрядны речіння	174
3.9.5 Типы ёдночленных зложенопідрядных речень	175
3.9.6 Типы двочленных зложеных речень	177
3.10 Полупредікатівны конштрукції	181
3.11 Модіфікація штруктуры речіння в текстї.....	182
3.12 Основны інформації о семантічнім сінтаксісі.....	183
3.12.1 Негація	184
3.12.2 Рефлексівность і реціпроціта.....	185
3.12.3 Посесівность	186
3.12.4 Выражіня квантіты	186
3.12.5 Порядок слов расповідных речень	187
ЛІТЕРАТУРА	189

Вступне слово

Тоты учебны тексты з морфології і синтаксису были конціпованы так, жебы доповнѣвали, росшырѣвали, лїпше пояснѣвали морфологию і синтаксис, ізложены в книжно выданых учебных текстах в 2009-м році в сполуавторстві з доц. А. Плішковов. В них я єм тыж автором морфології і синтаксису (але і фонетікы, графікы, орфографії і лексікології). Зато ся в предложеных текстах буду часто одкликовати і на тексты з р. 2009, жебы зъэкономити простор, установленый про даны тексты. З тым заміром беру часто до увагы і Русиньскый язык в зеркалі новых правил про основны і середні школы з навчанєм русиньского языка, выданный в 2005-м році таксамо в сполуавторстві з доц. А. Плішковов, де єм таксамо о. і. тыж автором морфології і синтаксису. То значіть, же тоты три публікації доведна пробують описати даны дісціпліны, творячі доведна граматіку русиньского языка.

Дякую за порозуміння. Автор.

1 ГРАМАТИКА

Ток речі ся складать із слов, сформованых до wypowiedі або речіння. Складаня слов до речінь мусить проходити подля правил, бо лем хоць-як wypowiedжены або написаны слова не творять реч або язык. Нато, жебы сьме словами wypowiedі якусь думку, жебы тоты слова служыли средством комунікації міджі людми, треба слова даяким способом зорганізувати, придати їм потребну форму (напр. субст. нелем в номінативі, або верба нелем в інфінітиві) і звязати їх міджі собов подля екзистуючих в данім языку законів до словных spoїнь і до wypowiedей або речінь. Лем хоцьяк поскладаны слова, напр.: *когут, курка, богачови, не хоче, худобному, несе ся, а, ани* (*Богачови ся і когут несе, а худобному ани курка не хоче*) // не wypowiedять таку думку, яку хоче wypowiedіти автор (бісідник, бісідуючий). Лем кідь ся слова зорганізують або поскладають подля екзистуючих законів в данім языку або подля правил даного языка, дістанеме зрозумілы словны spoїня і wypowiedі, котры передають таку закінчену думку, котрій каждый (бісідуючий на данім языку) розумить.

Сістема екзистуючих і обектівно функціонуючих (фунгуючих) в языку законів **творіня слов, зміны їх форм і їх spoїня до wypowiedей** (речінь) творять **граматічну будову языка**.

Наука, котра ся заоберать граматічнов будовов языка ся называть **граматіков** (од грецького слова *gramma* – буква). Граматіка ся складать з двох частей – **морфології і сінтаксісу**.

Мы ся будеме заоберати найскорше першов з них – морфологів. Але скоріше, покы перейдеме к основній темі предмету, мусиме сі высвітлити іщі даякы іншы понятя, з котрыма ся будеме далше стрічати.

1.1 Основны понятя граматіки

В граматічній сістемі ся одображають розманітны spoїня міджі фактами обектівного світа, зафіксованыма тым, як суть оформлены слова. А оформлїня слова залежить од того, які spoїня міджі фактами

об'єктивного світа (або скutoчності) ся передають языком. Якраз на основі оформлїня слова (або форми слова) граматика виводить свої граматичны поймы, котрыма оперує при ізучїню граматичной сістемы як істыма граматичныма законами.

А тепер кус конкретнїше:

Кажде самостатне слово представлять єднотность (єдноту, єдність) двох значінь: **лексічного і граматичного**. Під лексічним (або лексикальным) значінєм треба розуміти реалный обсяг слова (напр.: стіл – предмет, на котрім їме, пишеме ітп., коза – звіря, котре давать молоко, обїдаты крякы (корчі), пасе ся і т. п.). Але слово нелем штось называть, оно єдночасно выражать якась одношіня: одношіня к іншым словам у выповідї, одношіня к реалности, одношіня к часу, к особі, кількості, конкретности, абстрактности і т. д.. Таки одношіня выражены словом становлять ёго граматичне значіня. То значіть, же граматичне значіня одображать реалный вияв словом названого факту через одношіня ку іншым фактам, котре є закріплєне у споїнях міджі словами. Напр. при высвітлєванї слова – сын – означіме го як цілославянське слово, котре патрїть до індоевропейского словного фонду, означать назву родинных контактів (є то член родини), може ся вживати і в переноснім значіню (сын русиньского народа) і т. д. – то є **лексічне значіня** слова сын.

З граматичного погляду слово „сын“ – назывник (субстантів, substantivum), назва особы, друге склонєваня (2. деклінація), тверда група, мужской род (тзн. – має кат. роду), склонює ся во вшиткых падах єднотного і множного чїсла (значіть – розлічать категорії чїсла і кат. паду).

З повїдженного виходить, же лексічне значіня є значінєм **індивідуальным**, котрым ся слово виділює споміджі іншых слов. Але граматичне значіня є **тіпове**, бо є сполочне (або таке істе) про много слов (нелем про єдно конкретне слово). Подля граматичного значіня ся споюють або групують слова до істых тіпів, напр. слова на означіня предметів, чїнностей, діятельства, якості, одношіня, кількості ітд.

Замір або ціль грам. значіня є: виявити сполочны знакы слов, стяговати слова до сполочных груп, до єднакых тіпів подля роду, чїсла, паду, способа, особы, часу, виду, міры (ступня) якості і т. п. З того

можемо зробити вивод, же слова з розділними (розлічними) лексичними значіннями мають сполочны або єднакы граматічны значіння, напр.: нога – лука, кінь – пень.

1.2 Способы (средства) выражінія граматічных значінь (курто)

Про выражінія граматічных значінь выжывае такы способы (средства):

1. **Флексія** (флектівна морфема, закончіня, кінцёвка, koncovka) – то є найчастіший способ выражінія граматічных значінь: *ног-а, ног-ы, ног-ї, ног-у, ног-ов, чорн-ый, -ого..., чорн-а, -ы; пиш-у, пиш-еш...*
2. **Формотворчі суфіксы і префіксы** (tvarotvorné prípony a predpony): *чорн -їш-ый; горн'а – горн'-ат -и; за-писати, пере-писати...*
3. **Притиск, акцент** (prízvuk) – лем формотворчій: *сестры́ – сёстры;*
4. **Служобны слова** (помічны слова, незмінны слова – služobné slová alebo časti reči): *мати пришла – мати бы пришла; вошов до двора – стояв на дворї;*
5. **Алтернація** (заміна/выміна) звуків (alternácia, striedanie hlások): *везти – возити, молоти – мелеш, тріска – трісок, трафити – трафляти і т.п.*
6. **Суплетівізм** (поужываня суплетівных форм – supletívne formy) – то є тогды, кідь ся з помочов різних слов выражають граматічны формы єдной лексемы: *я – мы, мы – нас, він – ёго; брати – взяти, класти – положыти; еден – перший, два – другый; малый – менший, великий – векий/бівый...*
7. **Порядок слов** (slovosled) – грає лем помічну роль при выражіню граматічного значіння, напр.: заміна функцій субекту (подмету) і обекту (предмету): *Холод выкликує мороз. Мороз выкликує холод.* Або переміна єдноскладного речіння на двоскладне ці наopak: *Быв теплый літній вечур. Літній вечур быв теплый.*

1.3 Граматична форма

Граматичне значіння і спосіб вираження того значіння суть тісно звязані між собою. Граматичне значіння не екзистує окреме од способу його вираження і без нього не може бути виявлене а наopak – спосіб вираження граматичного значіння свідчить о екзистенції граматичного значіння. Сполучення грамат. значіння із способом вираження витворюють **граматичну форму** слова, котра виділює слово як функційну (або функціональну) одиницю. Граматична форма заховує формальну і обсягову єдність і забезпечує, же словоформа є спроможна повнити комунікативні задачі.

1.4 Граматична категорія

Як уже було згадане, завдань граматичної науки є вивчення граматичних форм як носіїв граматичних значень з боку їх обсягу і з боку їх вираження. На основі сумаризації (обобщення) граматичних форм як носіїв граматичних значень, виділюються граматичні поняття (поняття) вищого ступня (уровня) – **граматичні категорії**.

Під граматичні категорії розуміють зосумаризований або обобщенный абстрактный поєм (поняття), котрий сполучає взаємноодносні або єднородні граматичні значіння, виражені мовними (або краще – формальними) засобами.

Грамаіічні категорії не суть звязані з конкретним лексичним значінням слів. Про граматичні категорії числа, роду, виду і інших, є цілком єдно, яке реальне значіння мають напр. слова: *стіл, стіна, староста, крейда, перо, Прага* і т. п. Про них є важне лем того, які одношіння в різних речових сполученнях тоти слова виражають.

Познаємо грам. категорії: числа, роду, роду, часу, виду, способу, особи і дакотрі інші. Дакотрі з них функують лем в єдній частині речі, але більшість функує у певних частинах речі.

Грамаіічна категорія є найабстрактніший поєм (поняття) граматичної науки, котре сполучає взаємноодносні (або єднородні) подля обсягу і способу вираження граматичні значіння до єдної системи. Зате говоримо, же мова – то є система граматичних категорій, виражених граматичними формами.

1.5 Поняття морфемної будови (морфемного складу слова)

Морфемами слова суть: корінь, суфікс, префікс, закончіня (флексія). Членіня слов на такы елементи называють морфемнов будовов (морфемным складом) слова. Морфемы суть найменшы визнамовы части слова а тот розділ граматікы, в якім ся штудують тоты морфемы і морфемна будова слова ся называть **морфеміков**. Розділ міджі звуковим і морфемным зложінём слов можеме указати (демонштровати) на прикладах: домик = д-о-м-и-к – дом-ик; розрыти = р-о-з-р-ы-т-и – роз-ры-ти; пересадити = п-е-р-е-с-а-д-и-т-и – пере-сад-и-ти і т. д.

Морфемы самостатні (самы од себе) в языку не екзистують, але лем в єднотливых словах. Наприклад, морфема (конкретно – суфікс) -иск- ізовано в языку ся не хоснує, находиме єй лем в словах тіпу: домиско, хлописко, двориско, жениско і т. д.

В процесі бісіды (говоріня, речі) єдны морфемы зістають немінны, незалежно од того, з котрыма іншыма словами в речіню дане слово ся хоснує, другы морфемы ся але, в завислости од контексту міняють. К немінным ся односять: корінь, суфікс, префікс а к змінным – закончіня (флексія).

Слово ся може складати лем з незмінных морфем (тоненько, співаючі, по русиньскы і т. д.). Кідь мають слова окрем незмінных і змінны морфемы, так такы слова ся называють склонюючі, змінны, флектівны (*ohybné slová*), напр.: дом-ы, жен-ы, біл-ый, читал-и і т. п.

Змінна морфема, котра вытворюють новы словоформы і служить на споїня слов в речіню, ся называть **закончінём** (флексіов, кінцёвков) або **флектівнов морфемов**, напр.: червен-ый, червен-ого, червен-ы, червен-а, червен-ой і т. п.

Флектівній морфемі ся протиставлять стала (незмінна) часть слова, як сума немінных морфем. То є **лексічна основа** слова. До лексичной основы входят ушыткы морфемы, окрем флексії (закончіня).

На закончіня і основу можеме розділити лем змінны слова, напр.: садов-ый, ног-ов, пеленк-а, папірєв-ый, тверд-а, солодк-ый і т. д.

Закончіня (флексію) не мають незмінні слова, напр.: вночі, вчора, скоро, весело, пишучі, коцябки і т. д. Незмінні слова мають лем лексічну основу, котра ся часто называть **чістов основов**, напр.: завтра, допереду, днесь і др.

В лінгвістичній літературі ся часто чістов основов называють і слова з невыраженим закончінем, напр.: стіл, чай, братів, спав, співай і т. п. Але накілько то суть змінні слова, ту треба радше (і справніше) говорити о **нуловій флексії** (нуловім закончіню).

Основы суть двоякы: **неодводжены** (недерівованы) і **одводжены** (дерівованы). Сполочна часть одводжених основ є творцём родинных (родацьких) (príbuzných) слов, напр.: спів-0, спів-а-ти, спів-анк-к-а, спів-ај-уч-ій, спів-ник і т.д. Сполочна часть таких слов ся называть **корінь**, напр.: ліс-0, ліс-н-ый, ліс-ник; стіл-0, стол-ик, стол-ов-ый, стол-ов-а-ти, пре-стол-0 і т. д. Гласны і согласны коріня слова можуть алтерновати (міняти ся), напр.: рік – 0, рок-ами, річ-н-ый і т. д.

Часть основы, яка стоїть перед корінєм і придавать слову нове значіня або новий одтінок, ся называть **префіксом**, напр.: за-пис-а-ти, до-пис-а-ти, пере-пис-а-ти, під-пис-а-ти ітп. Слова мають переважно по єднім префіксі, але суть приклады із вєце префіксами, напр.: до-під-пис-ов-а-ти і др.

Часть основы, котра стоїть міджі корінєм і флексіов, ся называть **суфіксом**, напр.: стол'-ар'-0, старост-лив-ый, нов-ен'-к-ый і ін. Суфіксы ділиме на **словотворячі** і **формотворячі**. **Словотворячі суфіксы** придають слову нове лексічне значіня, напр.: школ-а, школ-ник-0, школ'-ар'-0. **Формотворячі суфіксы** творять або помагають творити розличны формы, того самого слова, напр.: з-роб-и-ти, з-роб-и-в, з-роб-и-л-а ітд.

Виділёваня морфем в слові ся называть **морфемнов аналізов**.

Префіксы, суфіксы і флексії ся єдним словом называють **афіксами**. То значіть, же афіксы суть ушыткы морфемы, окрем коріня слова.

2 МОРФОЛОГІЯ

(курта характерістіка)

Морфологія як составна часть граматікы ся заоберать:

1. формалнов сторонов слов, т. зн. граматічныма **формами слов** або змінныма **формами слов**.
2. **граматічним значінём слов**, то є вытварянём і значінём **граматічных категорій**;
3. **класіфікаціов слов на части речі**.

Морфологія встановлює прінціпы діліня слов на граматічны класы, на т.зв. **части речі** на основі лексікално-граматічных знаків даних слов.

Слова подля їх семантічного значінія, подля їх морфологічных знаків і подля їх граматічної функції в речіню ділиме на:

1. **повнозначны**, самостатны або **автосемантічны** слова;
2. **неповнозначны**, служебны або **сінсемантічны** слова.

Повнозначны части речі означують предмети, прізnamen предметів (якість або властность), діяння або став, прізnamen прізnamen і кількість.

Є ту і група слов, котра ніч не называть, але повнить указуючу функцію (містоназывники, рronomen, záměná), котры лем указують на особы, предмети або прізnamen. Они у відповідных функціях заступують іншы части речі.

Повнозначны части речі мають самостатне лексічне значінія і самостатне граматічне значінія. В речині выступають в функції главных або другорядных членів (компонентів) речіння.

К повнозначным частям речі односиме:

1. **Назывники** (субстантíвы, podst. mená)
2. **Придавники** (адъектíвы, přídav. mená)
3. **Чісловники** (нумералі́ї, číslovky)
4. **Містоназывники** (прононіма, záměná)

5. **Часослова** (верба, slovesá)
6. **Присловники** (адвербії, příslovky)
7. **Предікативы** (predikativy, vetné příslovky).

Неповнозначны слова указують на одношіня міджі повнозначныма словами як членами речіня і міджі речінями а тыж придають выповіді різны одтінкы. Тоты слова не мають номінатівну (назывну) функцію, не мають властне лексічне значіня (або го мають барз ослабене), повнять лем граматічну функцію. Они не суть членами речіня, але входять до складу речіня.

К неповнозначным або служобным частям речі заділюєме:

8. **Приназывники** (препозиції, předložky),
9. **Злучники** (кон'юнкції, spojky),
10. **Модалны слова** (modálne slová),
11. **Часткы** (партікулы, částice),
12. **Чутєслова** (інтер'єкції, citoslovceia).

2.1 НАЗЫВНИКЫ – субстантывы

Назывники суть самостатны, автосемантічны змінны слова, котры называють самостатны понятия граматічных предметів (субстанцій) в шырокім смыслі. Назывники выражають предметность в рамках граматічных категорій роду, чісла і паду.

Під понятём граматічного предмета (або грам. предметности) треба розуміти не лем назвы реалных предметів (книжка, перо, стіл, лавка), але і назвы особ (жена, хлоп, сын, дівка, тета, брат), назвы звірят (ворона, мачка, корова, кінь, вівця), матеріаловы назвы (вода, цукерь, мед, желізо), назвы одрізків часу (день, вечур, ніч, вакації), назвы процесів (бісїда, біг, спів, ходжіня), назвы ставу (спаня, сон, страх, веселость), назвы кількості (стовка, єднічка, двойка). **Вшыткы тоты назвы означают предметность (субстанцію), бо діспонують граматічныма характеристіками субстантывів. Суть то назвы екзистуючі самостатно, независло од їх чинітеля (творця, творителя) або носителя.**

Вшиткы остатны части речі называють свої значіня несамоостатно.

В речині субстантывы выступають в функції ушыткых ёго членів, як главных (субекта, предіката і предікативной основы), так і другорядных (обекта, атрібута, предікативного атрібута, обставника-адвербіала і апозиції).

Лексіко-граматичны группы субстантывів:

Назывники можеме розділити на такы лексіко-семантичны группы (громады):

1. конкретны мена (назвы) – <i>напр.: хлоп, лев, липа, двір, дівка</i>	абстрактны мена (назвы) <i>доброта, хыба, гнів, краса, думка</i>
2. зрахователны (почітателны) мена – можуть означовати єднотность і множность, мають єднотне і множе число: <i>палець – пальці, нота – ноты, окно – окна</i>	громадны і матеріаловы мена • не можуть означати єднотность і множность, суть лем в єднотнім числі: <i>свалство, дубина, листя, аристокрація, генераліта, мука, масть, цукер, кров, мед</i> і т. п. • матеріалны можуть мати і множе число – але в значіню – сорты, другы
3. невластны мена, назвы – напр.: <i>мама, ріка, дідо, грушка, співанка, хліб, татарка...</i>	властны мена, назвы <i>Андрій, Аня, Торіса, Біловежа, Братіслава, Снина...</i>
4. живы мена (особны і звірячі) – <i>напр.: нянько, мати, брат, сестра, баран, кінь, вівця, коза...</i>	неживы мена (предметы, абстрактны понятя) <i>бандурка, горня, грушка, коса, стром, небо, душі...</i>

Тоты группы (громады) ся перекрывають, неживы мена можуть означати конкретны і абстрактны назвы, матеріаловы і зрахователны можуть быти властны і невластны і т. п.

2.1.1 Граматичны категорії субстантивів

Значіння субстантивів як назв самостатно екзистуючих субстанцій ся ближче висвітлює граматичними категоріями рода, числа і паду. Вони ся найповніше (найкомплексніше) реалізують при склонёваню (деклінації) називників. Але тоти категорії мають і свої самостатны значіння. Їх куртый опис:

Категорія роду

Вшыткы субстантивы ся заділюють к єдному із трёх родів: мужському, женьському або середньому. Граматичный род ся поважує за найпризначнішу морфологічну категорію субстантивів зато, бо ей (ю) **мають ушыткы називники**.

Семантичну мотивованость категорії роду мож позоровати у **живых субстантивів**, главно у мен особ, але і у векшины мен звірят (фауны). Обычайно назвы (субстантивы) мужского поглавя (пола) палять к муж. роду а женьского поглавя – к жень. роду, напр.: хлоп – жена, паробок – дівка, брат – сестра, вовк – вовчіця, коза – цап, вівця – баран, кінь – кобыла і т. д.

Многы назвы дітей і малых звірят ся зачленюють к серед. роду: куря, гуся, теля, гача, паця і т. д.

Такий способ установлїня кат. роду хыбує у дакотрых назв фауны: воробель, крокоділ, муха, оса, пчола і т. д. Немотивованость їх рода ся высвітлює непотребностёв колись давно в практичнім животі людей розлічати став такого звіряти.

Такий способ (подля поглавя) урчіня категорії роду не є в языку основным. Таким ся явить граматичный род, котрый фунгує подля інших крітеріїв. Але і подля того не мож доказати, чом єдны субстантивы суть женьского роду (мыш, вош, ніч а іншы), або мужского роду (жаль, плач і т. д.)

Граматичный род (то зн. род семантично немотивованый) **мають вшыткы живы і неживы субстантивы** (на розділ од біологічного роду, котрый є выражений лем у назв особ або звірят). **Граматичными**

крітеріями зачленення субстантiва к єдному із трьох родів **суть формальны знаки**, главні **флексія і закончіня основы** в номінативі єднотного чісла.

1. К мужському роду односимо:

- а) вшиткы субстантiвы з основов на **твёрдый согласный**, маючі в ном. єд. ч. нулову (експліцитно не выражену) флексію а в ген. єдн. ч. флексію **-а** (графічно і **-я**) або **-у (-ю)** (главні у матеріаловых назывників), напр.: *ангел, вітор, -а/-у; дім, -а; дым, -у; криж, -а; лїс, мїх, рукав, обід, образ* і т. д. Ту належать і субстантiвы з основов на **-ч і -й**, напр.: *кутач, колач, край, рай, май* і т. д., хоць то суть мнягкы согласны!
- б) назывники в ном. з нуловов (0) флексіов, назывники з основов на **мягкий согласный** а в ген. єд. ч. на **-а (гр. -я)**, напр.: *кінь, апріль, вінець, коваль, поштарь, нохоть, окрасць, ремінь, царь* і т. п.;
- в) назывники з флексіов на **-а (-я)** в ном. єд. ч., котры называють особы муж. поглавя, напр.: *газда, председа, староста, судця* і т. д.;
- г) назывники з флексіов на **-о** в ном. єд. ч. называючі особы або звекшены предмети, напр.: *дідо, нянько (нянє), стрыко, уйко, Юрко; домиско, дубиско, хлописко* і т. д.

2. К женьському роду односимо:

- а) вшиткы назывники з флексіов на **-а (-я)** в ном. єд. ч. (окрем мужских особ тіпу – *староста* і середнєго роду на **-мя** тіпу – *вымя*), напр.: *женá, баба, бандурка, бідá, борозда, дївка, дыня, дочка, молга, солома, корчма, правда, пчола, свічка, фара, фарба, хыба, хмара, буря, недїля, скриня, белетрія, діскузія* і т. д.;
- б) назывники з нуловов флексіов, основов на **мягкий согласный** і з флексіов **-и** в ген. єд. ч., напр.: *долонь, мідь, милость, скупость, путь, сіль, тварь, тїнь* і т. д.
- в) назывники на **-ов** в ном. єд. ч. тіпу: *буков, морков, церьков, драатов, кров* і т. д.

- г) дакотры назывнікі на все **твёрдый согласный** тїпу: *мыш, вош, молодеж* і т. п., або на все **мягкий согласный** тїпу: *ніч, поміч* і т. п.

3. К сярэднёму роду ся адносяць:

- а) вшыткі назывнікі з флексіов -о, -е (-є) в ном. єд. ч. (окрем наз. тїпу - уйко), напр.: *болото, вино, войско, глядило, дно, коліно, корыто, крыло, небо, око, село, сито, скло, ухо, чудо, шыло, ярмо; лице, море, плечё, поле, сердце, сонце, яйце* і т. п.;
- б) назыв на -а (-я) в ном. єдн. ч. означуючі назвы дїтей або малых звїрат ці предметів, напр.: *дївча, хлопя, гача, кача, мача, теля, гуся, потя, ягня, горня, вістря, ріджа*; а тыж слова vznikшы контракціов із старых слов на -енїе > -їня, напр.: *терпїня, лічїня, дорозумїня, хотїня* і т. п.;
- в) назывнікі на -мя (-мня) в ном. єд. ч. тїпу: *вымя (вымня), тїмя (-мня), імя* (в церьк. шт.) і т. п.;
- г) назывнікі з флексіов на -а (-я), напр.: *быля, зїля, за́пястя, насїня, обыстя, шматя, смїтя* і т. п.

Дакотры слова можуть быти і т. зв. двоякого роду, напр.: *сирота* (тот, тотя), *калі́ка, бештія, пянюга, потвора* і т. д.

Категорія чїсла назывніків

Категорія чїсла є єдным із средств реалізації предметного значїня назывніків. Нёв ся означать кїлькість або даяке множество предметів означеных даным субстантївом.

В русиньскім языку розознаєме дві **формы чїсла – єднотне і множне чїсло.**

Субстантївы, реалїзуючі ся в формі єднотного чїсла **означають, же названий предмет треба розуміти як єден, вычлененый із якогось множества предметів**, напр.: *дім, окно, чоловік, воробель* і т. д.

Субстантївы **множного чїсла указують, же названий предмет ся не розуміє як єден, але як два і вєще єднакых предметів, особ** і т. п., напр.: *домы, окна, люде, вороблі* і т. д.

Формы єдн. чїсла можуть мати семантичні одтїнкы, значїня многости, напр.: дружество або чета (вояків), ряд, фронта (людей) і т. п.

Форму лем єднот. чїсла мають найчастїше субстантївы, што означають матерїал, масу, котры ся не піддають чїселному зрахованю, напр.: желїзо, молоко, сіль, сїно, мука́ і т. п.

Подля значїня выраженого формов чїсла, субстантївы можеме розділити на:

- а) назывники, котры мають формы єднотного і множного чїсла, напр.: стіл – столы, дївка – дївкы і т. д.,
- б) назывники, котры мають лем форму єднот. чїсла (*singularia tantum*), напр.: голод, краса́, пісок і т. д.;
- в) назывники, котры мають лем формы множного чїсла (*pluralia tantum*), напр.: вечуркы, ножычкы, прядкы, празднины, ногавиці, кліщі і т. д.

Найпродуктївнїшы з того погляду суть субстантївы розлишующі формы обидвох чїсел.

К назывникам лем з єднотным чїслом (*sing. tantum*) задїлюєме:

- 1. Індівідуалны властны назвы, напр.: Снина, Дунай, Гавай, Ціроха, Колонїця, Вігорлат, Духновіч і т. п.;
- 2. Абстрактны субстантївы выражаючі емоції, чувства, якість, став, різны абстрактны понятя, напр.: гнів, голод, лінивість, здоровя, слава, холод і т. д.
- 3. Громадны назывники, означаючі споїня єднакых предметів, выступаючіх як єдно ціле, напр.: людство, інтелігенція, генералїта, звірина, зеленина, челядь і т. п.;
- 4. Матерїаловы назвы, котры ся не піддають рахунку:
 - а) потравины, напої, течучі вещества, напр.: мука́, мясо, сыр, вода, цукерь, нафта, бензін, тинта і т. п.;
 - б) сільськогосподарьскы културы: жыто, овес, татарка, цвикла, лен, капуста і т. п.;
 - в) хемічны елементы і лікы, напр.: фосфор, аспірін і т. п.;

г) різні матеріали і виробки, напр.: цемент, бетон, вапно, ва-
ковка, скло і т. п.;

г) остатки чогось, напр.: полова, пиловиня, смітя і т. п.;

д) назви полотен тіпу: брокат, гадваб, замат, кашмір і т. п.

У матеріаловых субст. суть можны і форми множ. числа, але тогды означають різны сорты: вода – мінералны воды; коняк – французькы конякы; пиво – чеськы пива і т. п.

У матеріаловых треба розлічати і т. зв. сингулативы тіпу: горох – горошок (єдно зерня), ярець – єдно зерня, капуста – головка капусти і т. д..

5. Назывники на означіня розлічных політичных смеровань, назв теорій і т. п., напр.: дарвінізм, реалізм, романтизм, лібералізм і т. п.

6. Астрономічны понятя тіпу: Земля, Марс, Сонце, Місяць і т. п.;

7. Назвы хвороб тіпу: хрипка, шарлах, задух і т. п.

8. Назвы гер, видів шпорту тіпу: фотбал, баскедбал, волейбал, пінгпонг, шпортка, кено, матес і т. п.

К назывникам лем множного числа (plur. tantum) заділюєме:

1. Дакотры властны субстантывы тіпу: Алпы, Татры, Карпаты, Бжаны, Пыхні, Якубяны, Чуколавці і т. п.

2. Абстрактны субстантывы означаючі:

а) різны процеси, ставы: вольбы, інтрігы, клопоты, вечуркы, чары і т. п.

б) народны обычаї, обряды, свята: комашні, крестины, менины, народенины, роковины, заручіны і т. п.;

в) одрізки часу тіпу: вакації (празднины), жнива і т. п.

г) назвы дакотрых хвороб, напр.: осыпки, сухотины і т. п.

г) іншы слова тіпу: аліменты, выдавки і т. п.

3. Дакотры назвы конкретных предметів зложених з частей тіпу:

- облечіня: гачі, ногавіці, тренірки, тексаскы, теплакы і т. п.;

- предмети на роботу: вилы, граблі, гуслі, кліщі, ножычкы і т. п.

- дакотры іншы предметы тіпу: гарадзіч, пінязі і т. п.
- 4. Одпадкы, остаткы, або выслідок даякого процесу: помыі, обгрызкы, одпадкы, отрубы, пошкрябкы і т. п.
- 5. Іншы назвы конкретных предметів тіпу: двіджі (дрожді), дрыва, макароны, шпроты, сардінкы і т. п.

Граматічна катэгорія паду

Тов граматічнов катэгоріов ся означуе одношіня даного субстантыва к другым членам речіня, чім пад указуе на ёго сінтаксічну функцыю.

Катэгорія паду ся в русінскім языке рэалізуе в шестех рядах (кідь брати до увагы вокатів так в семох) форм, каждая з котрых є носітелём конкретных грамат. значінь. Суть то:

1. номінатів – хто? што?
2. генітів – кого? чого?
3. датів – кому? чому?
4. акузатів – кого? што?
5. локатів – (о) кім? (о) чім?
6. інструментал - (з) кым? (з) чім?
7. вокатів – кличуча/клична форма – хоснуе ся при ословіню

Формы падів творять сістему форм. В тій сістемі **номінатів** фунгуе як **основна словникова форма слова, называють ся прымым падом** а вшыткы **остатні ся называють непрямых падамі**. Номінатів ся нігда не ужывають з приназывником, а локатів нігда не фунгуе без приназывника. Остатні пады можуть ся ужывати як без приназывника, так і з приназывником. Каждый з непрямых падів може мати при собі цілый ряд приназывників, характерістичных про каждый з них.

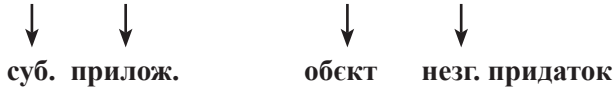
Основны значіня падів:

1. Номінатів – є носітелём субекта діяння (агенсом, діятелём) або носітелём ставу приписованому му в предікаті (паціенсом). В речіні

фунгує як суб'єкт (подмет), предікат (присудок), предмет (об'єкт), при-
даток (атрибут), приложка (апозіція), напр.:

Брат є шофер (брат – суб., шофер – зв'яз.-мен. предікат).

Молода жина-докторка виписує рецепт на лікы.



2. Генітив – ёго найважнішы значіня суть:

- а) значіня приналежности/посесівности в шырокім значіню:
книжка мого брата, кормань біціглы, авта і т. п.
- б) значіня матеріалу, із котрого є штось выробене: з дерева, з
желіза, з папіря, з муки і т. п.;
- в) значіня об'єкта, на котрый є насмероване діяння, напр.: декла-
мація стишка, питя пива, молока, читаня книжки, організова-
ня роботи і т. д.;
- г) означіня предмета рахунку і міры чогось (даяка часть чо-
гось), напр.: пять тыжднів, погар чаю, міх бандурок, кіло
хліба, фляшка вина і т. п.
- г) значіня негації, напр.: нїт такой книжки, не маме масти, не
было муки і т. п.
- д) значіня обставника часу, напр.: єдного дня пришов, народив
ся тамтого року і т. п.

В речині фунгує генітив як предмет, придаток або обставник.

3. Датів має такы главны значіня:

- а) адресата діяння, напр.: писати ффраїрці/ффраїрови; робити ра-
дість родичам, помочи камаратці/камаратови;
- б) семантичний суб'єкт ставу в неособных речінях: Дідови ся у
нас не любило. Штудентови ся видить, же...
- в) значіня з одтінком – што/кому: памятник Духновічови, їдло
дітём, сїно коровам і т. д.

В речині датів фунгує як предмет, обставник, приложка і зв'язоч-
но-менный предікат.

4. Акузатів означать:

- а) прямий предмет (об'єкт): читати книжку, писати письмо, слухати радіо, позерати телевизор і т. д.
- б) непрямий предмет (об'єкт): дякувати за поміч, платити за бензін, терпіти за брата, ударити ся о постіль (скриню, стіну, двері) і т. д.
- в) час і простор: одпочивати місяць, не спати цілу ніч, перейти кілометр, міряти час і т. п.
- г) міру і рахунок: з'їсти повну миску, порцію; випити повний погар, горня і т. п.
- г) місто: обійти цілу загороду, найти свій готел, выйти через окно і т. п.

В речіню ся форма акузатива хоснує як предмет (прямий і непрямий), як обставник і як менна часть звязочно-менного предіката.

5. Локатів – найчастіше означать:

- а) об'єкт діяння і ставу, напр.: Вы мі розповісте о отцёви, о мамі, о братови, о сестрі...
- б) настрой (нарядя) діяння: грати на гітарі, іти в (на) авті, писати на строю(ї) і т. д.
- в) місто діяння – то є найчастіше значіння того паду, зато даколи го клічуть **містний пад**, напр.: робити в лісі, бывати в інтернаті, співати на свадьбі, стояти на пути/дорозі і т. д.
- г) час діяння, напр.: До школы-м наступив в септембрі і т. п.
- г) якість або прізнак, напр.: Мясо печене в олію; дусене на воді; выстояне в соли; намочене в оцті, в молоці і т. д.

В речіні форма локатива функціонує як предмет, обставник, приложка і як менна часть звязочно менного предіката.

6. Інструментал має такы основны значіння:

- а) інструмент або настрой діяння, напр.: писати пером, рубати топором, різати пилок, креслити церузов і т. д.;
- б) діюча особа (агенс) в пасівных конштрукціях тіпу: образ намалёванный малярём. Робота написана студентков і т. п...

в) способ, місто і смерованя діяня, напр.: іти кроком, лісом, травов...

г) час, напр.: робити цілыма ночами; вечерами сидіти в корчмі; лежати на постели (спати) цілыма днями і т. д.

В речині інструм. функціонує як предмет (обект), обставник і як менна часть звязочно-менного присудку.

7. Вокатів (клична/кличуча форма) – хоснує ся на ословія, обернутя ся к другій особі (-ам) а тыж на персоніфікованы предмети, на што выужувать шпеціалны афіксы, напр.: няньку/няню – няньк/нянь, мамо – мам, уйку – уйк, Анё – Ань, Юрку – Юрк, брате, сестро, але тыж – краю, гаю, річко, дубе, траво зелена, квітко червена, місяцю ясный і т. п.

На выражіня своїх сінтаксічных одношінь з іншыма словами в речині, категория паду діспонує сістемов форм. Каждый пад субстантивів має свої (розділны) закончіня. Тым ся одокремлюють пады еден од другого, што помагать вызначіти (познати) справну граматічну (падову) форму.

2.1.2 Склонёваня (деклінація) назывників

Скоро вшыткы назывники ся склонюють, то зн. же ся змінюють подля падів і чисел. **Зміна того істого слова (субст.) подля падів і чисел ся называють склонёванём/деклінаціов.** Зміна наставать в шістъячленній падовій сістемі флексій, де ся реалізують і диференціюють окремы падовы словоформы єднотного і множного числа. (Конкретно – Русиньскый язык в зеркалі новых правил... с. 45 – 53, што є еден з можных способів заділёваня субст. к тіпам склонёваня).

В учебниках теоретічного характеру суть і іншы способы заділёваня субстантивів до єднотливых деклінацій (тіпів склонёваня). В старых граматіках ся склонёвали назывники подля взорів, выходячих із закончіня основ (ктейов): -о – осн., -jo осн., -и осн. -а осн. і т. п. Нескорше ся зачали выділёвати т. зв. деклінації або склонёваня, а то главні подля флексії в ном. єдн. ч., животности і роду до таких груп:

- 1. деклінація (1-е склонёваня)
- 2. деклінація (2-е склонёваня)
- 3. деклінація (3-є склонёваня)
- 4. деклінація (4-е склонёваня)

То є основа такого членіння, але окрем того ся іщі виділюють до особитых груп:

Склонёваня назывників *sing. tantum*

Склонёваня назывників *pluralia tantum*

Склонёваня назывників адъєктивного походжіня: Сухый, Чорна, Небесный...

Несклонны/незмінны назывники: аташе, лейді, Сочі, Баку, мадам, місс, фрау, бе (буква), СР...

2.1.3 Парадігмы назывників

Перше склонёваня (I. деклінація)

1. До **першого склонёваня** належать назывники **женьского, мужского і подвойного** роду із закончінем **-а (-я)**: *жена, стіна, хыжа, школа; дыня, земля, папуча; староста, каліка, судця*. Залежно од кінцевого согласного основы, назывники першого склонёваня ся ділять на дві групи: тверду і мягку.

Таблічка флектівных морфем назывників 1-го склонёваня:

Пады	Єднотне чісло					
	Тверда	Мнягка	Тверда	Мнягка	Тверда	Мнягка
	жена школа	дыня земля	староста	судця	сирота	партія
Н.	-а	-я	-а	-я	-а	-я
І.	-ы	-ї	-ы	-ї	-ы	-ї
Д.	-ї	-ї	-ови	-ёви	-ї	-ї
А.	-у	-ю	-у	-ю	-у	-ю
Л.	-ї	-и	-ови	-ёви	-ї	-ї
І.	-ов	-ёв	-ов/-ом	-ём	-ов	-ёв
В.	-о	-ё	-о	-ё	-о	-ё

Пады	Множне чісло					
	Тверда	Мнягка	Тверда	Мнягка	Тверда	Мнягка
	жэны школы	дынї землі	старостове старосты	судцёве судці	сіроты	партіі
Н.	-ы	-ї	-ове/-ы-	-ёве/-ї	-ы	-ї
Г.	-Ø	-Ø	ів/-Ø	-їв	-Ø	-Ø
Д.	-ам	-ям	-ам/-ім	-ям/-ім	-ам	-ям
А.	-ы	-ї	-їв	-їв	-ы	-ї
Л.	-ах	-ях	-ах/-ох	-ях	-ах	-ях
І.	-ами	-ями	-ами	-ями	-ами	-ями
В.	-ы	-ї	-ове/-ы	-ёве/-ї	-ы	-ї

Куртый коментарь к дакотрым падовым формам:

І. дэклінація, еднотне чісло:

- а) в генітыві твердой групы є флексія **-ы**, в мнягкій **-ї (-і)**: *лавкы, стїны, хыжы, школы, кашы; дынї, землі, папучі;*
- б) в датыві є закінчїня **-ї (-і)**: *женї, недїлі, лавці, кобылі, душі, добротї;*
- в) в інштрументалї ся хоснує флексія **-ов (-ёв)**: *женов, лавков, хыжов, землёв, дынёв;*
- г) інтересный яв находиме в локалі, де ся в твердїй групі хоснує флексія **-ї** з наслідным змнягчїнєм послїднєго согласного основы: *лада – ладї (лад'і), колода – колодї (колод'і), стїна – ст'ін'і (с'т'ін'і), скоро – скорї (скор'і), роса – росї (рос'і), коза – козї (коз'і) і т. п., але в мнягкій групі флексія -и з насліднов дїспалаталізаціов послїднєй согласной основы: земля (земл'а) – земли, дыня (дын'а) – дыни (дыни), кухня (кухн'а) – кухни (кухни).*

У вокатывній формі ся найчастїше стрїчае з флексіов **-о**: *жено, козо, дївко, землє (земл'о) і т. д.* При назвах особ і властных менах попри флексії **-о** ся зьявлять і нулова флексія (тзв. стягнута форма): *Марє – Марь, Анцє (Ан'ц'о) – Анць (Ан'ц'), бабо – баб, мамо – мам і т. д.*

I. деклінація, множне число:

- а) в номінативі ся хоснують закінчіня **-ы, -і (-ї)**: *жены, дівкы, куркы, козы, лопты; неділі (нед'іл'і), дыні, землі, папучі;*
- б) в інструменталі ся поужывать флексія **-ами**, де ся заховало старе **-и** (дагде з высловностёв близков к - е): *коровами, курками, бабами; землями (земл'ами), неділями, дынями.*

Многы субстантывы на **-а** муж. роду і тзв. сполочного роду (муж. і жен.) тіпу: *староста, газда, тракторіста, сирота, каліка, потвора* і т. п., мають в єднотливых падах флексії I. або II. деклінації:

- а) в ген. єд. ч. мають флексію **-ы**: *старосты, газды, сироты;*
- б) в дативі єд. ч. і в лок. єд. ч. мають векшинов закінчіня **-ови**: *старостови, газдови, слугови*, але у назывників сполочного роду находиме флексію **-ї**: *сиротї, калїцї, потворї* і т. п.;
- в) в акузативі єд. ч. мають флексію **-у**: *газду, старосту, слугу, сироту, калїку, пнянюгу* і т. п.;
- г) в інштр. єд. ч. мають паралелны флексії **-ов, -ом**: *старостом – старостов, слугом – слугов, калїком – калїков, сиротом – сиротов, пнянюгом – пнянюгов;*
- г) у вокативі мають флексію **-о**: *старосто, газдо, калїко;*
- д) в номінативі множ. ч. суть можны розділны флексії: **-ове/-ы, -ёве/-ї**: *старостове/старосты, слугове/слугы, судцёве/судцї*. Лем флексію **-ы** рекомендуєме у назывниках: *тракторісты, фотбалісты, журналісты, інваліды, пензісты;*
- е) в дат. мн. ч. паралелно з флексієв **-ам** може ся хосновати і флексія **-ім**: *старостам/-ім, газдам/-ім, судцям/-ім;*
- є) паралелны флексії **-ах/-ох** фунгують і в локалі: *старостах/-ох, газдах/-ох, слугах/-ох;*
- ж) вокативна форма є така як в номінативі: *старостове/-ы, газдове/-ы; журналісты, калїкы* і ін.

Склонёваня назывників муж. р. закінченых в ном. єд. ч. на **-а** укажує, же в русиньскім языку назыв. муж. р. на **-а** (*староста, газда, слуга, судця*) ся прихылили к мужській деклінації тіпу *сын* (бывшой **и** (**у**) - основы).

Друге склонёвання (II. деклінація)

До другого склонёвання належать називники **мужского роду з нуловим закінчінєм** в ном. єд. ч. з основов на твердый і м'ягкий согласный: *брат, малярь, край, кінь, хліб*, і зо закінчінєм **-о, -е** типу: *дідо, домиско, лісище*, а тыж називники **середнього роду** на **-о, -е, -я, -є**: *село, поле, смітя, листя, условіє*. Залежно од кінцевого согласного основы ся називники 2-го склонёвання ділять на **тверду і м'ягку** групу.

Таблічка падовых закінчінь називників 2-го склонёвання

Пады	Єднотне чісло					
	Тверда	М'ягка	Тверда		М'ягка	
	сын стіл	учитель пень	дідо домиско	село	поле значіня	условіє
Н.	-Ø	-Ø	-о	-о	-е -я	-є
Г.	-а	-я	-а	-а	-я	-я
Д.	-ови, -у	-ёви, -ю	-ови, -у	-у	-ю	-ю
А.	-а, -Ø	-я, -Ø	-а, -о	-о	-е, -я	-є
Л.	-ови, -ї	-ёви, -ю	-ови	-ї	-ю/-ї	-ю/-ї
І.	-ом	-ём	-ом	-ом	-ём	-ём
В.	-у, (-е)	-ю, (-ю)	-у, (-о)	(-о)	(-е), (-я)	(-є)

Пады	Множне чісло					
	Тверда	М'ягка	Тверда		М'ягка	
	сынове стола	учітелі пні	дідове домиска	села	поля значіня	условія
Н.	-ове, -ы	-ї	-ове, -а	-а	-я	-я
Г.	-ів	-їв	-ів, -Ø	-Ø	-Ø/-ей	-ій
Д.	-ам/-ім	-ям/-ім	-ам	-ам	-ям	-ям
А.	-ів/-ы	-їв, -ї	-ів, -а	-а	-я	-я
Л.	-ах/-ох	-ях/-ёх	-ах/-ох	-ах	-ях	-ях
І.	-ами	-ями	-ами	-ами	-ями	-ями
В.	-ове, (-ы)	-ї, (-ї)	-ове, (-а)	(-а)	(-я)	(-я)

Куртый коментарь к дакотрым падовым формам:

II. деклінація, єднотне чісло

а) в генітиві єд. ч. назывники муж. роду маюць окрем флексіі **-а (-я)** часто закінчія **-у (-ю)** з дость тяжко выдільеным значінём про єдну з флексій. Шырше бы ся могло увести, же закінчія **-а (-я)** маюць назывники з конкретным значінём (стола, воза, носа, пня, стрыка) а зак. **-у (-ю)** находиме у матеріаловых і у веще абстрактных назывників (*цук-рю, чаю, маку* (але - сыра), *крыку, гніву, жалю, розуму*).

б) в датіві єд. ч. живых назывників муж. роду є зак. **-ови (-ёви)**: сынови, псови, конёви, Василёви, уйкови, дідови, нанашкови. Неживы назывники муж. р. і назывники середнёго роду маюць векшинов зак. **-у (-ю)**: *ножику, букварю, палцю, краю, дубиску, дереву, небу* (хоць в говорівім штілі часто стрічае переход к -ови/-ёви).

II. деклінація, множне чісло

а) в номінатіві множного чісла є дакілько варіантів флексій:

- **-ы** маюць назывники з оснований на твердый согласный (*быкы, псы, домы, дубы, когуты*);
- **-і (-ї)** маюць назывники з оснований на мягкий согласный (*вороблі, коні, зайці, самці, учітелі, горці, ключі, обручі, злодії, обычаї* і т. п.);
- **-и** маюць назывники із суф. **-ак-, -к-** з насліднов алтернаціов на **-ц-** (*вояци, вовци, жобраци, златници, Словаци*); а тых два назывники з твердов оснований (*попи, хлопци*);
- **-е** маюць назывники з оснований на **-ан** (*Белгічане, Американе, Пряшівчане, Радванчане, Рокытівчане, Сабіновчане, Цигане*);
- **-ове** маюць назывники як з оснований на согласный, так ай на **-о**, означаючі людський (чоловічий) світ, главно із значінём родинных одношін (*братове, сынове, дідове, зятёве, кумове, шовітрове, сватове, панове, членове*). Тота флексія (**-ове**) походить з бывшой старославянської **и (у)**-основы, заховала

ся лем в русиньскім языку спомеджі восточнославянських языків;

- б) в генітиві вшиткы выше спомнянуты группы субстантивів мають флексію **-ів (-їв)**, лем тіп *коні, гості* мають тыж паралелне закінчіня **-ей**: *дубів, Белгічанів, братів, углярів, панів, попів, конів (і коней), гостів (і гостей)*;
- в) в датіві фунгує паралелна флексія **-ім (-їм)/-ам**: *хлопам/-ім, братам/-ім, зайцям/-ім* і т. п., лемже в языку молодшого покоління главно у нежывых і звірячіх назывників зачінають вытісняти зак. **-ам (-ям)** флексія **-ом (-єм)**: *дням/днём, псам/псом, букварям/букварём, батогам/батогом, знакам/знаком* і т. д., што тыж треба поважати за норматівне;
- г) в акузатіві закінчіня **-ів** (як в ген.) мають субстантивы, означаючі жывы створіня: *хlopів, братів, волів, псів, когутів, панів, робітників* і т. д., лемже назывники означаючі назвы звірят можуть мати в акуз. мн. ч. тыж флексію номінатива, напр.: *виджу твої волы/пригнав повно волів; виджу вовкы/забили пять вовків; виджу два коні/насло ся повно конів/-ей* і т. п. Обидві формы суть норматівны. Нежывы назывники мають в акуз. звичайно флексію **-ы/-і (-ї)** (як ном.): *батогы, жолобы, ножикы, пецы, столы; кліщі, плащі, ключі, букварі, дні, краї*.
- г) в інструменталі ся звичайно хоснує закінчіня **-ами (-ями)**, лем в єдноскладных словах ся обявлять і паралелне **-ми**: *конами/кіньми*, хоць і не у вшиткых, напр.: *псами, домами, днями*;
- д) про локал є характерістична паралелна флексія **-ох/-ах**: *на столох/-ах, в жолобох/-ах, ключох/-ах, вовкох/-ах, конёх, псах, коцурах, днёх/днях* і т. д.

Третє склонёваня (III. деклінація)

До третёго склонёваня належать назывники **женьского роду з нуловым закінчінём** в ном. єд. чісла з оснований на мягкый согласный і на **-ов**: *тінь, мідь, путь, сіль, ніч, морков, церьков, кров*, а тыж назывники *мыш* і *мати*.

Таблічка падовых закінчень назывників 3-го склонёвання

Пады	Єдотне чісло					Множне чісло				
	тїнь	ніч	морков	мыш	мати	тїни	ночі	моркви	мышы	матери
Н.	-Ø	-Ø	-Ø	-Ø	-и	-и	-і	-и	-ы	-и
І.	-и	-і	-и	-ы	-ер -и	-ей	-ей	-ей	-ей	-ей
Д.	-и	-і	-и	-і	-ер -и	-ям	-ам	-ам	-ам	-ям
А.	-Ø	-Ø	-Ø	-Ø	-ірь	-и	-і	-и	-ы	-и
Л.	-и	-і	-и	-і	-ер -и	-ях	-ах	-ах	-ах	-ях
І.	-ёв	-ов	-ов/- овлѣв	-ов	-ірь -ёв	-ями	-ами	-ами	-ами	-ями
В.	-Ø	-Ø	-Ø	-Ø	-и	(-и)	(-і)	(-и)	(-ы)	-и

Куртый коментарь к дакотрым падовым формам:

III. деклінація, єдотне чісло

а) в генітиві, датіві, і локалі є закінчія **-и**, напр.: *тїни, соли, постели, масти, пясти, боли, пути, смерти, радости*; окрем *ніч/ночі, мыш/мышы*;

б) в інструменталі єд. ч. є закінчія **-ов(-ёв)**: *пастёв, солёв, мастёв, ночов, мышов, постілёв, ногов*. У назывників тіпу морков ся в тім паді зьявлять у варіантній формі епентетічне (всувне) **-л-**: *кровлѣв, морковлѣв, церьковлѣв, брытовлѣв*. Ту ся зачленює і склонёвання назывника *мати/матірь*, котрый ся склонює так: *мати/матірь, матери, матери, матірь, о матери, з матірьев*.

III. деклінація, множне чісло

а) номінатів має флексію **-и**: *тїни, пясти, соли, кости, пути, долоны, церкви, матери*; але – *ночі, мышы*;

б) в генітиві є флексія **-ей**, хоць чуєме **-и**, бо при высловности **-ј-** ту выпадать, впливнуши перед тым на жузіня **е** (*костей/костѣј/кости*, зато, же высловность **ê = и**).

Як з прикладів видно, до той деклінації належать називники женьского роду бывшой **і-основы**, котры сі в русиньскім языку в ген. єд. ч. заховали бывшу флексію **-и** (*постели, кости, долони*), перед котров ся согласны депалаталізують (стають ся твердыма). Зато ся в русиньскім языку (на розділ од українського) одлічають од себе флексії генітіву, датіву і локалу бывших **і-основ** од таких самых падовых форм бывших **ја-основ**, напр.: *вышня – сіль, вышні – соли, вышні – соли, вышню – сіль, вышні – соли, вышнёв – сілѣв*.

Четверте склонёваня (IV. деклінація)

До четвертого склонёваня належать називники **середнёго роду із закончінём -а (-я)**, якы ся при склонёваню росшырюють о суфікс **-ат- (-ят) -т-** або о суфікс **-ен-** в залежности од одношіня к бывшій **-т-**, ці **-ен** основі: *ягня, гуся, теля, паця, гача, горня, стілча, кура, тімня, вымня* і т. д.

Таблічка падовых закінчінь називників 4-го склонёваня:

Пады	Єднотне чісло			Множне чісло		
	ягня горня	гача стілча	тімня вымня	ягнята горнята	гачата стілчата	темена вемена
Н.	-я	-а	-я	-ят -а	-ат -а	-на -а
І.	-ят -и	-ат -и	-ен -и	-ят -Ø	-ат -Ø	-ен -Ø
Д.	-ят -и	-ат -и	-ен -и	-ят -ам	-ат -ам	-ен -ам
А.	-я	-а	-я	-ят -а	-ат -а	-ен -а
Л.	-ят -и	-ат -и	-ен -и	-ят -ах	-ят -ах	-ен -ах
І.	-ят -ём	-ат -ём	-н -ём	-ят -ами	-ат -ами	-ен -ами
В.	-я	-а	(-я)	-ят -а	-ат -а	(-ен -а)

Куртый коментарь к дакотрым падовым формам:

IV. деклінація, єднотне чісло:

а) в генітіві єд. ч. як і в далшых непрямых падах єд. ч. ся основа росшырює о суф. **-ат, (-ят), -т-**, за котрым слідує флексія **-и** у субстантівів бывшой **-т-** основі: *ягняти, пацяти, гусяти, горняти, стілчати* і т. п.

б) в дативі єд. ч. (на розділ од українського языка) є закінчіня **-и**: яг-няти, пацяти, гусяти, куряти і т. д., котре може мати і паралелну форму із закінчінем **-ю**: *гачати/гачатю, теляти/телятю і т. д.*;

в) назывники бывшой **-ен-** основы в ген. єдн. ч. як і в далшых не-прямых падах ся росшырюють о суфікс **-ен-**, або **-н-**, за котрым слідує флексія **-и**: тімени, вымени, сімени, лем в інштр. є стягнута форма: тімнём, вымнём і т. д.

IV. деклінація, множне чісло:

В множнім чіслі можеме за особитость вважати лем форму інштрументалу, котра попри повній **-ами** має і стягнуту подобу **-ми**: *горнятами/горнятми, гачатами/гачатми, качатами/качатми, курятами/курятми* і т. д., але теменами, веменами лем в мовній формі.

Як видно з многих прикладів, субстантiвы середнього роду бывшой **еп-основы** (вымня, тімня і др.) в множнім чіслі, але многы з них і в єднотнім чіслі ся склонюють подля бывшой **о-основы**: *мено – мена, племено – племена, семено – семена* (але тыж сімья/сімня – сімени).

Склонёваня назывників *singularia tantum* (маючіх лем єднотне чісло)

Таблічка падовых закінчінь:

Пады	Єднотне чісло <i>Singulare tantum</i>		
	щастя	здравя/здоровя	думаня
Н.	-я	-я	-я
Г.	-я	-я	-я
Д.	-ю	-ю	-ю
А.	-я	-я	-я
Л.	-ю/-ї	-ю/-ї	-ю/-ї
І.	-ём	-ём	-ём
В.	-я	-я	-я

Куртый коментарь к такому тіпу склонёваня:

Многы назывники мають лем формы єднотного чісла. Суть то найчастіше субстантiвы, означаючі матеріал, масу, не піддаючу ся

чиселному зрахованню, індивідуалны властны назвы, абстрактны понятя выражаючі эмоції, чувства і т. п. Склонюють ся звычайно на основі свого заділїня ку граматічному роду подля взорів єдного з типів склонёваня. Про ліпшу наглядность уводжає дану таблічку падовых закінчінь трёх прикладів. Так ся склонюють звычайно мотивованы і девербатівны субстантївы на **-я** типу: *цілованя, обіцяня, обхаджання, доїня; быля, галузя, зїля, обыстя, запястя, жаборїня, насїня* і т. д.

Склонёваня назывників *pluralia tantum* (маючіх лем множне чїсло)

До той групи належать назывники типу: *ворота, гуслі, граблі, тачі, двері, сїни, друджі, кліщі, крижы, ногавкы, ножычкы, санкы, холошні, ціпы, помыї, отрубы, вилы, ногавіці, плавкы, треніркы, вечуркы, ко-машні, хрестины, народенины, святкы, макароны, алїменты, грошы, пінязі, джмурькы, Карпаты, Кордільєры, Алпы, Татры* і т. д.

Таблічка падовых закінчінь:

Пад	Множне чїсло <i>Plurale tantum</i>				
Н.	двері	ножычкы	гуслі	санкы	Татры
І.	-ей	ножычок	гусель	санок	Татер
Д.	-ям/-їм	ножычкам	гусям	санкам	-ам
А.	двері	як Н.	як Н.	як Н.	як Н.
Л.	-ях/-єх	-ах	-ях	-ах	-ах
І.	-ями/-ми	-ами	-ями	-ами	-ами
В.	(-ї)	(-ы)	(-ї)	(-ы)	(-ы)

Коментарь к дакотрым падовым формам:

- а) кідь в групі согласных выступує **л** або **н**, та в генітиві ся зъявлять всувный гласный **е**: *гуслі/гусель, холошні/холошень* і т. д.;
- б) кідь в сусїдстві согласных перед кінцёвков выступує согласный **к**, та в генітиві перед тым согласным ся зъявлять всувный гласный **о**: *санкы/санок, ножычкы/ножычок, ногавкы/ногавок, треніркы/тренірок* і т. д.;

- в) називник двері в інштр. має двояку форму: *дверями/дверми*;
- г) векшына з тых називників маюць в лок. двояку форму **-ах (-ях)/-ох (-ěх)**: *дріджах/-ох, кліщах/-ох, макаронах/-ох* і т. д.;
- г) вокатівна форма тых називників ся рівнаць формі номінативу.

2.2 ПРИДАВНИКЫ – адъєктивы (*prídavné mená*)

Придавником ся называць тота автосемантична часть речі, котра выражаць категоріалне **граматичне значіня признака (ознакы)** предмета **в подобі граматичной завислости (залежности) од субстантыва в граматичных категоріях роду, чісла і паду**. В речині функціонує адъєктив як:

- а) придаток/атрібут – добрый хліб, чіста вода, білый сніг;
- б) менна часть звязочно-менного предіката/присудка – воздух быв свіжий; Вода была каламутна;
- в) предікативный атрібут (*doplnok*) – Діти ся вернули домів спокійны;
- г) одокремленого атрубита (*vytýčený prívlastok*) – На стіні вісів образ, старый і пожовклый.

Адъєктивы як автосемантична (змінна) часть речі ся змінюють:

- а) подля родів: білый, біла, біле;
- б) подля чісел: мудрый – мудры, туній – тунї;
- в) подля падів: добрый, -ого, -ому... добры, -ых, добрым

Род, чісло і пад адъєктивів суть цалком завислы од роду, чісла і паду субстантивів, з котрыма суть в тых формах згодні, напр.: Брат вошов до теплої хыжы, попозерав на свою шумну жену, погладив по голові свої малы діти.

2.2.1 Лексико-граматична класифікація придавників

В залежності од свого лексико-граматичного значіння і од морфологічних і словотворних властностей, ся ад'єктиви ділять на дві групи:

- а) **якостны** (квалітативны) і
- б) **односны** (релативны).

В рамках односных придавників ся виділюють:

в) **присвойны** (посесивны) ад'єктиви, котры выражають присвойность (приналежность) якогось предмета конкретній особі або рідше звірятю ці предмету.

Якостны придавники – указують на такий прізнак предметів, котрый може выразати різнородый ступень якости (квалітативности) предметів, напр.: **высокий** – **высый** – **найвысый**, **куртый**, **ясный**, **теплый**, **смачный**, **зеленый**, **веселый** і т. п. Лексичне значіння якостных придавників є різнорode. Они означають фарбу (**фіяловый**), просторovy понятия (**высокий**), властности і якости предметів (**солодкий**, **соленый**), поваговy прізнакы (**веселый**, **злый**), тілесны якости людей або звірят (**глухый**, **молодой**) і т. д.

Якостны придавники мають свої лексико-граматичны особливости, котры їх виділюють споміджі (од) односных і присвойных. Назвеме лем **главну** з них – **схопность творіня ступнів поровняня**, т. зн. **схопность** їх ступнєваня.

Односны придавники суть такы, котры означають прізнак не прямо, але через одношіня к другому предмету, яву або діяню. Они означають одношіня: **к особі** (дїтський сміх, людська слабость), **к предмету** (сливковый леквар, черешнєва кістка, доджова квапка), **указують на матеріал** (гадwabне хустя, папірєвый обал), одношіня **к звірятю** (кінська грива, песя лаба), одношіня **к місту находжіня** (сільський уряд, лісны звірята), **к часу діяня** (марцовы морозы, вчерашній концерт), означають **назначіння/урчіння предмета** (штудентський ін-тернат, танечна сала) і т. п.

Прізнак, выраженный односныма ад'єктивами, є предмету все еднaкo властный, не має можность ся проявляти у векшій або меншій мірї, зато тоты ад'єктиви не творять формы поровняня, не ступнюють ся.

Вшитки **односны** ад'єктивы маюць **дерівану т. є. одводжену** основу, одводжують ся (твораць ся) од субстантывів. Зато **можуть мати сінонімічны формы з непрямыма падамі субстантывів**, напр.: **деревяный стіл** – стіл із дерева, **баюсатый дїдо** – дїдо з баюсами і т. д.

Даколи можуть односны ад'єктивы переходити к якостным, а то в переноснім значіню, напр.: **желїзны нервы**, **златый чоловік**, **кремова сорочка**, **камяне серце** і т. д.

Присвойны (посесивны) ад'єктивы маюць властну словотворчу форму і означаюць прїзнак приналежности особі або звірятю, напр.: **няньків калап**, **мамина блузка**, **кізе молоко**, **Шафранків образ**, **братів**, **сестрин**, **дївчїн**, **псяча (пся, пся) будка**, **маччїн хвіст** і т. п.

Присвойны ад'єктивы, як і односны, не твораць ступні поровнання (не ступнюють ся). **Їх семантичнов особитостєв є факт, же указують на індивідуалну приналежность**. Не можуть ся творити од вшитких субстантывів, лем од тых, котрым мож привластнити даякый предмет. Одповідаюць на вопросы: **чій?**, **чія?**, **чіє?**, **чії?**

Твориме їх од живых назывників суфіксами **-ів, -ова, -ове; -ин/-ін, -а, -е; -ій, -ск-ый**, напр.: **братів, -ова, -ове; сестрин, -а, -е; вовчій, -а, -е; сабіновскый, -а, -е; рокытвскый, -а, -е** і т. д.

2.2.2 Ступнєваня придавників

Про якостны ад'єктивы є характерна **словозмінна категорія – творїня ступнів порівняня**. Суть три ступні або три формы ступнєваня:

- **основный ступень** (позитів) – выходжа форма порівняня, котра ся ровнає формі номінатива;
- **высший ступень** (компаратів), або другый ступень;
- **найвысший ступень** (суперлатів), або третій ступень.

Основный ступень (позитів) не означать порівняня, але є важный зато, бо лем в порівнанї з ним ся можуть реалізовати формы компаратива і суперлатива.

Высший ступень (компаратів) ся творить суфіксами -ш або -іш + флексія позітіва:

1. Суфікс **-ш-** – ся хоснує главно при недерівованых (неодвожєных) адъєктівах, котрых основа ся кінчіть **на єден согласный** і тогды, кідь суфіксы -к-, -ок-, -ек-, -г-, выпадають, напр.: лег/к/ый – лег-ш-ый, глуб/ок/ый – глуб-ш-ый, дал/ек/ый – дал-ш-ый, дов/г/ый – дов-ш-ый і т. д. Хоснує ся і тогды, кідь ся дакотры кінцєвы согласны основы алтернують: дорогой – дорожший. Далшы приклады: богатый – богатый, молодой – молодой, слабый – слабый і т. д. Але і на групу (споїня) согласных -рд-, -рт-: твердый – твердый, куртый – куртый і т. п.

2. Суфікс **-іш-** ся хоснує:

- а) главні тогды, кідь ся основа кінчіть на **групу согласных** (збіг согласных) з послїднім (фіналным) л, н, р, т, напр.: вірный – вірніший, давный – давніший, міцный – міцніший, мудрый – мудріший, світлый – світліший, спокійніший, тепліший і т. д.;
- б) в дерівованых (одвожєных) адъєктівах тіпу вчасніший, отвореніший;
- в) в придавниках, де ся основа кінчіть на ж, ч, напр.: свіжіший (пекучій, колючій, горячий).

Найвысший ступень/суперлатів – ся творить припоїнєм **префікса най-** к формі компаратіва: наймолодший, найвысший, найкуртший, найліпший, наймолодший, найкомунікатівніший, найспокійніший і т. д.

Суперлатівна форма ся може зосилєвати частков **як**, напр.: якнай-тунший, якнайгірший. Іщі ся може суперлатів зосилнити виразами тіпу: зо выштых/із выштых (найліпший).

В русиньскім языку ся стрічає і зо **суплетівныма формами** (способами) творїня компаратіва і суперлатіва, напр.: великий – векший або бівший, добрый – ліпший, злый (в зн. недобрый) – гірший, малый – менший і дакотры іншы.

Од ад'єктивів з так званов абсолютнов якістєв ся форми компаратива і суперлатива не творять, напр.: босый, глухой, голый, лысый, мертвый, порожній, сліпый, хромый – они означають незмінний признак.

2.2.3 Склонёваня придавників

Ад'єктиви ся змінюють подля родів, чисел і падів. В русиньскім языку розознаєме два основны тіпы склонёваня придавників:

1. Склонёваня з **твёрдым закончінєм** основы якостных, относных і присвойных придавників, т. зв. твердый тіп склонёваня, напр.: новый, -а, -е, -ы; деревянный, -а, -е, -ы; сестрин, -а, -е, -ы. З того выходит, же до твердой группы склонёваня относиме:
а) якостны і односны придав. на -ый, -а, -е, -ы;
б) присвойны придавника на: -ин/-ін, -ів, -ій, -ы.
2. Склонёваня з **мягкым закончінєм** основы якостных і относных придавників, т. зв. мягкий тіп склонёваня, напр.: синий, -я, -е, -і. До мягкого тіпу заділюєме якостны і односны придавники з флексіов -ій, -я, -е, -і: туній, порожній, крайній, літній, ранній і т. д.

Тіпы склонёваня придавників (ад'єктивів)

Твердый тіп: новый, мамин

Мягкий тіп: синий, песій

Пад	Єднотне число		Множ. ч.	Єднотне число		Множ. ч.
	Муж. і серед. род	Женьскый род	Про вшыткы роды	Муж. і серед. род	Женьскый род	Про вшыткы роды
Н.	новый нове	нова	новы	синій синє	синя	сині
Г.	нового	новой	новых	синёго	синёй	синіх
Д.	новому	новій	новым	синёму	синій	синім
А.	як Н. або А.	нову	як Н. або А.	як Н. або А.	синю	як Н. або А.
Л.	новім	новій	новых	синім	синій	синіх
І.	новым	новов	новыма/-ыми	синім	синёв	синіма/-іми

Позначкы к сістемі форм придавників:

а) Так ся склонюють нелем якостны і односны придавники, але ай присвойны: *няньків, мамин* – подля твердого тіпу а *песій, песья, песс* – подля мягкого тіпу.

б) Множне чісло має еднакы формы про вшиткы три роды.

Куртый коментарь к дакотрым падовым формам:

В сістемі форм придавників єднотного чісла можеме позоровати такы особитости:

а) в ном. і акуз. єд. ч. заховали сі адьєктивы твердого тіпу склонёваня в мужскім роді старый фонетічний варіант флексії **-ый**: *добрый, твердый, веселый, червеный, повный, зеленый* і т. п. Мягкы тіпы адьєктивів ту мають зак. **-ій (-їй)**: *вчєрашній, тепєрішній, нижній, чуджій, горячий*;

б) в генітиві адьєктивы жєньского роду мають стягнуту форму: *высокой, доброй, синєй (син 'oj), горячей, чуджой*;

в) в інштрум. сі придавники муж. і серед. роду заховали стару флексію **-ым**: *добрым, твердым, веселым, червеным, мягкым*. При мягкій основі ту є закінчіня **-ім (-їм)**: *вчєрашнім, синім, вовчім, чуджім*;

г) в локалі ся хоснує лем єдна флексія **-ім**: *на высокім, червенім, женатім*.

В множнім чіслі:

а) в формі номінатіву ся про вшиткы три роды твердой основы хоснує зак. **-ы**, а в мягкій **-і (-ї)**: *добры, тверды, веселы, червены, повны, зелены; вчєрашні, тепєрішні, нижні, чуджі, горячі*;

б) в інштрум. мають адьєктивы твердой основы частіше флексію **-ыма** а зрідка тыж **-ыми**; придавники мягкой основы **-іма (-їма)/-іми (-їми)**: *червеньыма, чорныма, высокыма, жовтыма; вчєрашніми, синїми, когутячіми, баранячіми*;

в) в локалі є флексія **-ых** при твердій основі а **-іх (-їх)** при адьєктивах мягкого тіпу: *добрых, твердых, білых, жовтых; синіх, вівчіх, вчєрашніх, когутячіх*.

Присвойны адъєктивы ся творять суфіксами **-ин (-а, -е) або -ів (-їв), -ова, -ове:** *сестрин – сестрина – сестрине; Іванів – Іванова – Іванове; ковалів – ковалёва – ковалёве.*

Несклонны адъєктивы

Є то невелика група перевзятых адъєктивів, котры ся із субстантивами найчастіше спуюють постпозитивно, напр.: язык комі; але тыж тіп: міні, міді, максі сукня; мока кавей, нетто вага і т. д.

Субстантивація адъєктивів

Приклад: Сытый голодному не вірить. В автобусі ся стрітили двома приятелі: єден тучный, а другый - худый/сухий. Старых треба чєстовати. Стара, зроб мі чай з румом! Топонімічны назвы: Руське, Рівне, Збійне, Дрічна, Хмельєва. В речіні повнять функцію субстантивів.

2.3 ЧІСЛОВНИКЫ – нумералії (Numerale)

Чісловником ся называть автосемантична (повнозначна) часть речі, котра означать:

- а) **чісловы понятя:** *єден, два, пять, десять, пятьдесят, сто, єдна третина, дві восьмины, десять стотин...;*
- б) **кількость єднородных предметів в формі цілых чисел або дробовых** (ці дробных) величін: *дві сестры, пять братів, пятьдесят метрів, сто літрів, півдруга рока, єдна шєстина поля, третина маєтку, четвєрта частка з...;*
- в) **чиселне розміщія предметів або прізнаків в ряді єднаких предметів або прізнаків:** *першый апріль, десята лавка, восьме куря, пятнадцята хыжа...*

Чісловники означають (творять):

- а) **єдно ціле** в споїну з рахованыма предметами: *два дні, три дівкы, десять годин;*
- б) **уміщія предмету при ёго рахованю:** *сєма сторінка, третій*

ряд, десятого мая і т. п. І кідь суть позбавены значіня предметности, можуть называти **абстрактны чісловы понятя**: *два плус три є пять, три раз три є девять, пять без трёх є два і т. п.*

З морфологічного боку можемо нумералії характеризувати як часть речі, котра **має** категорію **паду**, але **не має** категорію **роду** (окрем еден, -а, -о і два, -і) і категорію **числа** (окрем еден, -ы). Квантитатівна характеристика многости ту хыбує, бо при рахованю од 2 выше є многость імплікована в самотнім лексічнім значіню чісловника.

Категорія **паду** нумералій є презентована шестёма формами, в котрых флексії суть іншы, як у субстантівів. В зложених чісловниках ся склонює лем послідня часть (шістьдесят, о шістьдесятх...).

Із синтаксічного погляду чісловники ся споюють з назывниками як ёго квантитатівный детермінант: *дві книжки, три окна, пять днів і т. п.*

В непрямых падах ся чісловники згоджують (конгруують) з субстантивами: *трёх романів, трём романам, о трёх романах, з трёма романами.*

З семантичного боку нумералії мають значіня абстрактного числа, бо не суть мотивованы даяким іншым значінём, напр.: *три і тройка* – то суть слова, означаючі кількість (як вантіфікацію), але – чісловником є лем слово *три*, бо *тройка* патрить уж к субстантивам зато, же означать кількість лем в споїню з невыраженым субстантивом (оцінка/знамка в школі, *руська тройка, лодька з 3 парами весел, даяка комісія з 3 членами і т. п.*). Слово *тройка* уж має так значіня предметности, зато патрить к субстантивам.

2.3.1 Класіфікація чісловників

Подля семантичных особитостей, подля граматічных характеристик і характеру ужываня, чісловники ділиме на пять класів (груп):

1. кількостны,
2. громадны,
3. дробны,

4. невязначено-кількостны,
5. порядковы.

Групи числов. 1. – 4. означають абстрактну кількість а пята група означать місто в ряді предметів при їх рахованю.

2.3.1.1 Кількостны чісловники

Кількостны чісловники суть такы, што означають абстрактны числа або кількість предметів: два, сім, сто тридцять девять; пять студентів, десять кілометрів, тристо шістьдесят пять днів, сто корун і т. п.

Подля морфемного зложіня і подля способу творіня ділиме кількостны чісловники на:

- просты,
- зложены,
- складны.

К **простым** односíme:

а) недерівованы (неодводжены) чісловники, котры мають лем єдну морфему (1 – 10, сто, тісяч). Они служать як словотворча база про вшыткы остатні (зложены і складны) кількостны чісловники, громадны і дробны чісловники, а тыж про рахунковы слова (порядковы чісловники);

б) дерівованы (утворены од іншых) чісловники, котры суть зложены з єдної коріньової морфемы і суфіксів – надцять і – цять (11 – 19, 20, 30, 40).

К **зложеным** односíme такы чісловники, котры ся складають з двох коріньовых морфем (50 – 90, 200 – 900).

К **складным** чісловникам заділюєме тоты, што ся складають з двох і веце слов, т. зн. простых або зложеных чісловників (21, 98, 102, 937 і т. п.). К складным односíme і дробны чісловники тіпу: пять десятин, єдна восьмина і т. п.

Морфологічна характеристика кількостних числовників

Кількостні нумералії не мають категорію числа зато, же они лексично выражають значіння числа (поняття числа). Кількостні числовники не мають ані категорію рода зато, же они суть позбавені предметного значіння.

З морфологічного боку виділяють ся міжжі кількостними числовниками слова: еден, -а- о; два, -і; тисяч, міліон, міліарда. Напр.:

- числовник **єден** ся виділює зато, же має прізnamen, характерны про адъєктивы: змінює ся подля родів (0, -а, -о), подля чисел (0, -ы), має і падовы формы адъєктивів (-ого, -ому...);
- числовник **два** зато, же має і форму – дві; два – про муж. род: *два дні, два столы, два місяці, два коні, два пси*; але (!) – при означіню особ – *двома хлопцями, студентами, синами, татками, попи* і т. д. Форма дві ся ужывать на означіння жєньского і середнєго (!) роду, напр.: *дві руки, дві жєны, дві години*; але тыж – *дві корыта, дві копыта, дві села, дві пива*; але – *двоє дівчат, курят, гусят, телят* і т. д., то значить – в споїню із субст. бывшой -nt- основы ся хоснує числовник – двоє.
- числовник **тисяч, міліон, міліарда** хоснують ся в значіню субстантивів.

Числовник **двої** ся ужывать в споїню з назывниками pluralia tantum тіпу: двої вилы, ножычкы, кліщі, ногавиці, санкы, двері, гуслі і т. д.

Нумералії **обидва, обидві** ся ужывають в значіню кількостных числовників два, дві, але не творять формы порядковых числовників.

Сінтаксичны особитости кількостных числовників

Числовник еден, -а, -о ся згоджує з субстантивом в роді, в числі і в паді (єден день, єдного дня...).

Числовники 2, 3, 4 ся згоджують з назывниками в формах падів множного числа (три стілці, трєх стілців, трєм стільцям...).

Чісловники од 5 вище спуюють ся із субстантивами в формі ген. множ. ч. (5 стілців, днів, столів, хлопів...).

Чісловники в спойню із субстантивами стоять все препозитивно (перед субст.): пять метрів, десять кроків, 33 роки, 52 сливки, 60 минут і т. п.

Склонёвания кількостных чісловників

Чісловник *еден, -а, -о, -ы* Чісловники *два, дві, три, штири, пять, пятьдесят*

Пад	Єднотне число			Мн. ч.					
	М.р.	С.р.	Ж.р.	Про вш. роды	М.р.	Ж.р.			
Н.	еден едно	една	едны	два	дві	три	штири	пять	пятьдесят
І.	едного	едной	едных	двох	трёх	штырёх	пятёх	пятьдесятёх	
Д.	едному	едній	едным	двом	трём	штырём	пятём	пятьдесятём	
А.	як Н. або І.	едну	як Н. або І.	як Н. або І.	дві	як Н. або І.	як Н. або І.	як Н. або І.	як Н. або І.
Л.	єднім	єдній	єдных	двох	трёх	штырёх	пятёх	пятьдесятёх	
І.	єдным	єднов	єдныма/-ми	двома	трёма	штырёма/-рьма	пятьма/-тьма	пятьдесятёма/-тьма	

Подля тіпу **пять** ся склонюють чісловники 5 – 20, 30, 50, 90. Чісловники сто, двасто, тристо – девятьсто і тісяч ся не склонюють (сто корунам, о сто корунах...).

2.3.1.2 Громадны чісловники

Нима ся означать вызначена кількість предметів або особ як **споеных доведна**, т. зн. таких, котры творять єдно ціле. Громадны чісловники суть утворены од кількостных чісловників простых і зложених:

двоє, троє, четверо... двадцятєро... Не творимє їх од складных числовників (21, 37, 89, 147...).

Творимє їх або суф. – је (двоє, троє), або суф. -ер -о (*четверо, пятеро, восьмеро, десятеро*). Є то заперта, непродуктивна група числовників, котра не має категорію рода. Реалізують они категорію паду во вшыткых формах.

К їх синтаксичным особитостям можеме однести факт, же ся споюють лем з малым округом субсантівів:

а) числовники двоє, троє, четверо ся ужывають в споїню з субстантивами в ген. мн. ч.: *двоє хлопців, троє дівчат...*, але в споїню з субст. *pluralia tantum* ся ужывать форма тіпу двої з ном. мн. ч.: двої вили, трої санкы, шестеры ногавиці і т. п.;

б) громадны числовники ся хоснують тыж в споїню з субстантивами в формі генітива мн. ч. тых субсантівів, што означають дітей, малых звірят: *троє телят, четверо мачат*. Тоты субстантивы можеме хосновати і в споїню з кількостныма числовниками: *три мачата, сім кізлят...*;

в) громадны числовники ся хоснують і в споїню із субст. діти, люде: *троє дітей, людей*;

г) громадны числовники находимє і в споїню з формами особных містоназывників мы, вы, они: *Пришло нас пятеро. Было їх восьмеро* і т. п.;

г) громадны числовники ся споюють із субст. *pluralia tantum* в формі ном. мн. ч.: *двої чіжмы, трої боканчі, четверы штримфлі* і т. д.; або ся міняють на споїня – *дві пары чіжем...*

К громадным числовникам односимє і слова: **обоє, обидвоє**.

Кідь ся ужыють громадны числовники ізоловано, так означають особы як мужского так і женьского роду: *Троє єдного не бють. Семеро єдного не чекають* і т. п. Тогды числовники троє, семеро... выступають в функції субекта/подмета.

Склонёваня громадных чісловників

Чісловники *обидва/обидві, двоє/двої, троє/трої, четверо*

Н.	обидва, обидві	двоє, двої	троє, трої	четверо
Г.	обидвох	двоїх	троїх	четверых
Д.	обидвом	двоім	троім	четверым
А.	як Н. або Г.	як Н. або Г.	як Н. або Г.	як Н. або Г.
Л.	обидвох	двоїх	троїх	четверых
І.	обидвома	двоїма	троїма	четверыма

Як тіп **четверо** ся склонюють і остатні громадны чісловники такой формы.

2.3.1.3 Дробны чісловники

Они означають кількість як часть цілого. Така кількість ся означує кількостныма чісловниками в формі номінатива а назва части стоїть в формі генітива множ. ч. або номін. єд. ч.: *една пятин, дві третини, пять восьмин, сім стотин* і т. п.

При склонёваню ся змінюють обидві части дробных чісловників.

Склонёваня дробных чісловників

Н.	една третина	три четвертины	сім пятин	една ціла і пять стотин
Г.	едной третини	трёх четвертин	семах пятин	едной цілой і пятёх стотин
Д.	едній третині	трём четвертинам	семом пятинам	едній цілій і пятём стотинам
А.	едну третину	три четвертины	сім пятин	едну цілу і пять стотин
Л.	едній третині	трёх четвертинах	семах пятинах	едній цілій і пятёх стотинах
І.	еднов третинов	трёма четвертинами	семома пятинами	еднов цілов і пятёма стотинами

2.3.1.4 Невызначено-кількостны чісловники

К таким односime невелику групу слов із значінём невызначеной кількості (великой або малой), напр.: *много, велё, мало, немного, не-мало, кілька, тільки, дакілько* і т. д.

Од кількостных чісловників ся тота група слов выдїлює своёв семантичнов невызначеностёв, неточностёв (*nepresnost'ou, neurčitost'ou*) порівнай напр.: *пять учітелїв – мало учітелїв, сто голубів – много голубів* і т. д.

Тоты чісловники ся характерізують шпеціфічным ужыванём і шпеціфічным творінём форм, не характерістичным про остатны чісловники. зато, же означують неясну (непресну) кількість, можуть ся споёвати із абстрактныма субстантївами, напр.: *велё щастя, много радости, мало приємного* і т. п., і можуть мати тыж формы поровняня (*барз мало*) – што не можеме найти у кількостных чісловників.

Семантика і граматічны особитості той групи чісловників їх зближує з присловниками (адвербіями), напр.: *много людей – много видіти* і т. п.

В функції невызначено-кількостных чісловників функціонують тыж дакотры субстантївы тіпу: *громада смітя, маса проблемів, копа людей* і т. п.

2.3.1.5 Порядковы чісловники

Такыма называе слова, означаючі наслідность (послідовность) єднородных предметів при їх рахованю: *першый ряд, третій хлоп, четверта хыжа, десятый кілометр* і т. д.

Дакотры лінгвісты односять порядковы чісловники к адъєктивам зато, же з формального боку суть їм подобны або такы істы (єднакы), напр.: *четвертый, -а, -е, -ы; третий, -я, -е, -ї* і їх падовы формы суть такы як новый або синій і т. п..

Порядковы чісловники ся творять од кількостных: *пять – пятый, -а, -е; десять – десятый, -а, -е* і т. п., лем першый, другый і четвертый ся творять од іншой основы.

Склонюють ся порядковы нумер. як адъєктивы твердого типу – новый, окрем чісловника третій, котрый ся склонює подля мягкого типу склонёваня адъєктивів (синій).

Складны порядковы чісловники при склонёваню змінюють лем посліднє слово, напр.: *тристо пятьдесят семь, тристо пятьдесят сегого...* Творять і форми числа і рода.

Фунгованя порядковых чісловників

Порядковы чісловники функціонують в речині як придаток (атрібут), згоджують ся із субст. в роді, в числі і в паді: *перша хыжа, першой хыжы...*

Поряд. чісловник перший має дость много одтінків значіння, напр.:

- а) якостно-порядкове значіння: перший крок – в знач.: *несмілый, непересвідченный, невдалый; першы квітки* – зн.: *скоры ярні* і т. д.
- б) якостне значіння: перший школяр – в зн. найліпший. Тото значіння выражать і першость вынайджіня, зробліня, поужытя і т. д., напр.: *написав перший о тій реакції; перший вынашов тот закон* і т. д.

Порядковы чісловники ся субстантивують главні в фразеологічних конштрукціях типу: *Де ся двое бють, там выгравать третій.* Або: *перший до работы; перший до їджіня; перший од кінця* і т. п.

Коментарь к морфології нумералій

В русиньскім языку ся як в єдинім із выходославянських языків в чісловнику **єден** заховав первістный елемент **je-** (*jediny*) на зачатку слова (*єден, єдна, єдно, єдны*; подобно і в зложених чісловниках: *єденадцять, єденадцятый, єденадцятєро, єденадцятме*).

Чісловник **два** (на означіння муж. р.) має і форму **дві** (на означіння женського і середнього роду): *дві скрині, дві дівки, дві руки, дві колеса, дві пера, дві пива*.

Выразным знаком русиньской нумеральной морфології суть подобы росчленюючих чісловників *двоми, трёми, чотырём / итирьме, пятё-*

ми / пятьме, шестѣми / шестьме, семоми, восьмоми, девятѣми / девятьме, десятѣми / десятьме (дале 11 – 20 і 30), котры ся вяжуть лем з особныма назывниками муж. роду: двоми хлопи, трѣми газдове, пятьме панове і т. п. Чісловники од 5 выше хоснують ся тыж в основній формі в споїно з формов генітива множ. числа рахованых субстантивів: пять штудентів, шість шандарїв, сім стромів, девять снопів і т. д.

Коментарь к склонёваню чісловників:

а) чісловник *єден*, *-а*, *-о* ся склонює як містоназ. *тот*, *-а*, *-о*, кідь форми генітиву і інструменталу єд. числа женьского роду суть контрагованы: *єдной*, *єднов* (*єднѣ*);

б) кількостны чісловники 2 – 20 і вшыткы остатні высшы кількостны чісловники, якы ся кінчать на *-цять* а *-десят*, ся склонюють єднако із чісловником *два* (*двох*, *двом*, *два/двох*, *двох*, *двома*);

в) кількостны чісловники закінчены на *-єден* (*двадцять єден*, *тридцять єден*...) ся в русиньскім языку (подобні як в словенчині) не склонюють;

г) чісловники 22 – 29, 32 – 369 і т. д. ся повекшині не склонюють, напр.: *То ся стало перед тридцять три роками*; або ся склонює лем їх друга часть: *То ся стало перед тридцять трѣма роками*;

2.4 МІСТОНАЗЫВНИКЫ – прономіна (pronomen)

Містоназывником ся называть самостатна, повнозначна (автосемантична) часть речі, котра **указує** на предмети, на признакы, на кількість, але **не называть їх, не означує їх**.

Містоназывники ся виділюють споміджі остатніх автосемантичних частей речі тым, же не мають все того саме усталене лексичне значіння, бо ёго значіння ся мінять в завислости од значіння того слова, на котре указує, котре заступує або намісто котрого є ужyte. Зато при містоназывниках говориме, же **то є часть речі, котра заступує** (хоснує ся намісто) **назывники, придавники і чісловники**. Зато тыж, на

розділ од споминаних частей речі, **містоназівники односимо к указуючим (дейктичним) словам**. Конкретне значіння дістає містоназівник лем в контексті, в споїню з другыма словами.

Подля семантично-морфологічних признаків прономіна ділиме на такы части:

2.4.1 Особны містоназівники

Особны містоназівники: я, мы (1. особа), ты, вы, (2. ос.), він, она/вна, оно/вно, они/вни (3. ос.).

Містоназівник **я** указує на особу бісідника (говорячого), містоназівник **ты** на адресата, на особу, ід котрій ся обертать бісідник, або на чоловіка як такого (обще) – тогды дістає обобщено-особне значіння.

Тоты містоназівники не мають граматичный род а формы множ. числа мы, вы мають кус інше значіння: не я + я + ... = мы, але мы = я + іщі хтось; не ты + ты + ... = вы, але вы = ты + іщі хтось. Род містоназівників **я, ты** ся встановлює подля контексту, на основі реального роду особи, на котру они указують: я був в кінї, я співала; ты ходив, ты спала і т. д. Містоназівник **мы** окрем значіння „я + іщі хтось“ ся ужывать даколи в значіню містоназівника я: Мы о тім уж колись писали; або в значіню 1.-ой особи ед. ч. (выраженій імпліцитно)! Як сьме ся днесь выпали? Так уж сьме зачали думати о приправі на скушку? Містоназівник **вы** ся окрем значіння „ты + хтось інший“, хоснує і в значіню обернутя ся ку єдній особі – формы „выканя“: То вы принесли, уйку?

Містоназівники 3-ой особи мають і категорію роду – він, она/вна, оно/вно; і категорію числа - они/вни.

При склонёваню містоназівників я, мы, він, она/вна, оно/вно, они/вни настає зміна основ в непрямых падах.

Склонёваня особных містоназівників

Особны містоназівники: *я. ты, він, вна/она, мы, вы, вни/они*

Пад	Перша особа		Друга особа		Третя особа – Єднотне ч.			Множ. ч.
	Єдн. ч.	Мн. ч.	Єдн. ч.	Мн. ч.	Муж. р.	Жень. р.	Серед. р.	Про вшиткы роды
Н.	я	мы	ты	вы	він	вна/она	вно/оно	вни/они
І.	мене/ня	нас	тебе/тя	вас	нёго/ёго/ го	нёй/ей	нёго/ёго/го	них/їх
Д.	мені/мі	нам	тобі/ті	вам	нёму/ёму/ му	ній/їй	нёму/ёму/ му	ним/їм
А.	мене/ня	нас	тебе/тя	вас	нёго/ёго/ го	ню/ей/ї	нёго/ёго/го	них/їх
Л.	мені/мі	нас	тобі	вас	нім	ній	нім	них
І.	мнов	нами	тобов	вами	ним	нёв	ним	нима

Позначка: Шпеціфічним знаком русинських особных і рефлексівного містоназівників суть скорочены форми генітива, датива і акузатива єд. числа: *ня, тя, ся, го; мі, ті, сі, му*, котры суть омного фреквентованішы як їх повны пенданти. В звязній речі (тексті) они звичайно фунгують в безакцентній позиції, напр.: *не відів ня, обышов тя, принісь мі, дай му* і т. п.

2.4.2 Рефлексівный (вертаний, вертаючий) містоназівник себе, ся

Указує на одношіня к діючій особі, т. є. на виконавателя (агенса) діяня. З морфологічного боку рефлексівный містоназівник є характеризований тым, же **не має ани форми рода, ани форми числа**.

Склонює ся як містоназівник ты, але **не має форму номінатива**, лем форми непрямых падів. В трёх падовых формах має дві подобы повну і стягнуту: *г: себе, ся; д: собі, сі; а: себе, ся*.

2.4.3 Присвойны (посесівны) містоназывнікі

Указуюць на прыналежнасьць вшыткым трём особам: мій, наш – 1-й асобі; твій, ваш – 2-й асобі; ёго, ёй, іх – 3-й асобі; а доведна про вшыткі особы – свій.

Присвойны містоназывнікі мій, твій, наш, ваш творять подля того групу асобно-присвойных містоназывніків. Містоназывнік **свій** є рефлексіўно-присвойны. А на азначіня прыналежнасьці 3-й асобі ся выужываюць формы ген. 3-особы асобных містоназывніків – ёго, ёй, іх.

З морфалогічнаго боку присвойны містоназывнікі характэрызуе тот факт, же маюць формы рода і чісла (мій, моя, моё; мої і т. п.).

2.4.4 Указуючі містоназывнікі

Указуючі містоназывнікі - тот, такі́й, тамтот, гэвтот, нон (заст.), сесь (заст.), оный (заст., церк.-конфесный).

З морфалогічнаго боку указуючі містоназывнікі сьць характэрызаваны тым, же маюць формы роду і чісла (тот, -а́, -о́, -ы́; такі́й, -а́, -э́, -ы́; тамтот, -а́, -о́, -ы́; гэвтот, -а, -о, -ы; нон, -а, -о, -ы; -сесь, -я́, -э́, -і́; оный, -а, -о, -ы).

Містоназывнік тот – указуе на бліжшы́й прадмет падобны́й таму, о котрім ся уж гаворыло, але даколи дстае і значіня векшой міры якасьці або ставу. Містоназывнікі нон, сесь, оный ся хоснуюць досць рідко (в гавореній падобі языка), але містоназывнік сесь напр. в подкарп. діалектах – дуже частый.

Вшыткі указуючі містоназывнікі в речіню функціуюць як прыдаток (атрыбут) і згоджуюць ся із субст. в роді, чіслі і паді. Досць часта ся указуючі містоназывнікі субстантывізуюць, тогды повняць тоты самы функціі, што і субстантывы, напр.: Выхіш тоту дівку? Тота ся мі барз любіць. Бліжыць ся сваты́й Вечур. Тот я все дуже любіла.

Склонёвания указующих і присвойных назывників

Указующі, присвойны і вызначены містоназывники: *тот, тота, того, той, моя, моё, сам, сама, самое, тоты, мої, самы*

Пад	Єднотне чісло						Множне чісло		
Н.	тот, тото	тота	мій, моё	моя	сам саме	сама	тоты	мої	самы
Г.	того	той	мого/ моёго	моёй	самого	самой	тых	моїх	самых
Д.	тому	тій	мому/ моёму	моїй	самоу	самій	тым	моїм	самым
А.	як Н. або Г.	тоту	як Н. або Г.	мою	як Н. або Г.	саму	як Н. або Г.	як Н. або Г.	як Н. або Г.
Л.	тім	тій	моїм	моїй	самім	самій	тых	моїх	самых
І.	тым	тов	моїм	моёв	самым	самов	тыма/ -ми	моїма/ -ми	самыма/ -ми

2.4.5 Вопросно-односны містоназывники

Вопросно-односны містоназывники – хто, што, які, котрый, чый, кільки.

Они суть характерны семантичных і граматычных многазначностёв в тім значіню, же можуть фунговати раз як вопросны слова, а раз як односны (або злучны) слова.

Вопросны містоназывники не указують на предмет, особу або прізнак, лем обсягують (выкликують) вопрос о них: Што записуеш? Хто пришов?

В функції односных слов тоты містоназывники не обсягують вопрос, але фунгують як слова, котры припоюють прирядны речіня к іншым речіням: Хто глядаты, тот найде. Хто ніч не робіты, тот ані хыбы не робіты.

З морфологічнаго боку про містоназывники хто, што є характэрістичне тото, же в них хыбуе катэгорія рода і чісла. Містоназывник *хто* ся адносіть к жывым особам, *што* – к жывому звірачому світу і

неживым предметам. З часословами *ся хто* вяже з формамі муж. р.: Хто був з вас, дівчата, вчера в кінї? *Што* – навязане на середній р.: Што упало з пода? Што ся вам стало? і т. п.

При споїню із субст., є род часослова завислий од субстантїва, а не од містоназівника: То є тота стара сливка, што посадив нянько і т. д.

Містоназівники *хто, што* ся склонюють як містоназ. *тот* або як адъєктивы тіпу *новый* з тым розділом, же в непрямых падах мають інакшы основы: хто – кого, што – чого...

Склонёваня вопросно-односных містоназівників

Пад	Єднотне чісло							
Н.	хто	што	який, яке	котрый, котре	чій, чіє	яка	котра	чія
Г.	кого	чого	якого	котрого	чіёго	якой	котрой	чіёй
Д.	кому	чому	якому	котрому	чіёму	якій	котрій	чіій
А.	кого	што	як Н. або Г.	як Н. або Г.	як Н. або Г.	яку	котру	чію
Л.	кім	чім	якім	котрім	чіім	якій	котрій	чіій
І.	кым	чім	якым	котрым	чіім	яков	котров	чіёв

Пад	Множне чісло		
Н.	якы	котры	чії
Г.	яких	-ых	чіїх
Д.	якым	-ым	чіім
А.	як Н. або Г.	як Н. або Г.	як Н. або Г.
Л.	яких	-ых	чіїх
І.	якыма/-ми	котрыма/-ми	чііма/-ми

В речінї містоназ. хто, што в формі номінатїва выступають в функції субекта: Хто тото написав? Што ся вам стало? У формі непрямых

падів фунгують як об'єкт (предмет): Од кого пришло тото писмо?

Містоназівники *котрый, чий, який* мають формалны знакы ад'єктивів, зато в речині выступають в функ. атрібута (придатка) або звязочно-менного предіката: Яку книжку теперь чіташ? Яка буде тогорічна ярь? Містоназ. *котрый, який* можуть выступати і в значіню злучника і споєвати підрядне речіння з главным, напр.: Збачів желізну лавочку, котра (яка) стояла під орїхом.

2.4.6 Вызначены (або визначаючі) містоназівники

Вызначены (або визначаючі) містоназівники – сам, самый, каждый, жадный (жаден), вшыток, цілый, вшелякий, інший – ся дость міджі собов діференціюють.

Містоназівник *сам* має значіння „самостатно, без дачіей помочі“, напр.: Тоту семінарну роботу я написала самá. Далше ёго значіння – „лем єден“, „ніхто веце“: Дома зістав сам.

Містоназівники *каждый, вшелякий* указують на якийсь єден предмет, взятий або выбраний з множества дакількох, може ся замінити містоназівником *вшытки*, напр.: Як ся паска посвятила, каждый шатовав домів.

Містоназ. *вшыток, цілый* має (-ють) громадне значіння. Они указують на з'єдночіння явів або повноту обсягнута чогось доведна, напр.: Вшыток час єм промарнив з нёв. Співали сьме цілу ніч.

Містоназівник *жаден(-ый)* має значіння „ани єден, ніхто“, напр.: Жаден із будителів не був так споєный із народом, як А. Духновіч.

Містоназівник *інший* має значіння „не тот“, напр.: Іншы люде днесь на валалі жыють, іншы звїзды їм світять, як колись.

Містоназівник *самый* має веце значінь:

- а) на визначіння міста або часу, або огранічіння простору ці часу: Коло самой хыжы...; Аж до самого потемку сьме робили на полю;
- б) на підтвердженія тотожности в споїню із субстантивом або указуючим містоназівником: тотá сама хыжа; тото саме горня;

- в) на зослінення указуючого значіння містоназівників: тот самый, тота сама, на тім самім місті і т. д.;
- г) кідь треба указати на найвысшу якість або міру: то не молоко, а сама сметанка. Голов мав саму гырю. Наше поле, то сама груда і т. д.

Склонёваня вызначеных містоназівників

Пад	Єднотне чісло						Множне чісло		
Н.	тот, тото	тота	мій, моє	моя	сам саме	сама	тоты	мої	самы
І.	того	той	мого/ моєго	моєї	самого	самой	тых	моїх	самых
Д.	тому	тій	мому/ моєму	моїй	самоу	самій	тым	моїм	самым
А.	як Н. або І.	тоту	як Н. або І.	мою	як Н. або І.	саму	як Н. або І.	як Н. або І.	як Н. або І.
Л.	тім	тій	моїм	моїй	самім	самій	тых	моїх	самых
І.	тым	тов	моїм	моєв	самым	самов	тыма/ -ми	моїма/ -ми	самыма/ -ми

2.4.7 Негуючі (одпоруючі – záporné) містоназівники

Негуючі (одпоруючі – záporné) містоназівники: нихто, ніч, ниякый, ничій

Они мають цілкове значіння негованя (негації, одпорованя). Суть утворены од вопросно-односных містоназівників негуючов частков ни-/ні-. Лем містоназ. *ніч* є уж скорочена (стягнута) форма (НИЧЬТО) – праслав. пі-сь(то), ст.-слав. /ц.-слав.: ни-чѣто.

Негуючі містоназ. означають:

а) повне хыбіня предмета як субекта, так і обекта діяня: Ту нихто не сидить. Мы никого не кликали. Мы никому не давали...

б) неповне хыбіня признака предмета: Нічії співанкы ня так не розвеселили, як співанкы моєї теты.

2.4.8 Невызначены (neurčité) містоназывнікы

Указуюць на екзистуючы, але неконкретны osoby і предметы: дахто, дашто, хтось, штось, хтоська, штоська, хоцьхто, хоцьшто; а тыж неконкретны якості: дакотрый, даякый, якыйсь, якыйська, котрыйсь (-ка), дачій, чійсь, хоцькотрый, хоцьякий; а тыж неконкретну колькасць: дакілько.

Уж з обсягу єднотливых слов видно, же тоты містоназывнікы маюць значіння прыбліжнага указання на предмет або прызнак, напр.: Дашто єм о тім чула, але велё того не знам, бо уж даяк міджі людзей не ходжу. Штоська сьє хотілі павісти о...

Творіме тоты містоназывнікы од вопросно-односных препозітывныма часткамі да-, хоць- (дахто, хоцьякий), постпозітывныма часткамі -сь, -ська (хтось, штоська) і сучасно да- і -сь (дачійсь).

Лем дакотры невяз. містоназ. маюць форму роду і чісла. Кат. паду маюць вшыткы (даякий, -а, -е, -ы).

При склонёваню ся частка не змінює, змінює ся лем містоназывнікова часть слова.

Склонёваня негуючїх і невязначеных містоназывнікў

Пад								
Н.	нихто	ніч	хтось	штось	дахто	дашто	хоцьхто	хоцьшто
Ѓ.	нікого	нічога	когось	чогось	дакого	дачого	хоцького	хоцьчого
Д.	нікому	нічому	комусь	чомусь	дакому	дачому	хоцькому	хоцьчому
А.	нікого	ніч	когось	штось	дакого	дашто	хоцького	хоцьшто
Л.	нікім	нічім	кімсь	чімсь	дакім	дачім	хоцькім	хоцьчім
І.	нікым	нічім	кымсь	чімсь	дакым	дачім	хоцькым	хоцьчім

Коментарь к дакотрым падовым формам:

В области прономінальной морфології має русинський язык дакілько шпеціфічних знаків. К таким знакам можеме однести:

1. Скорочены формы особных і рефлексівного містоназівників в формах ген., дат. і акуз. єд. ч.: *ня, тя, ся, го; мі, ті, сі, му*, котры суть омного фреквентованішы як їх повны пенданти: *мене, тебе, себе; мені, тобі, собі*. Скорочены формы в тексті функціонують звычайно в безакцентній позиції, напр.: *не відів ня, обышов тя, принісь мі, дай му* і т. п.

В інштр. єд. ч. є закінчіня **-ов- (ѡѣ)**: *мнов, тобов, собов, нѣв*.

2. В ном. мн. ч. особных містоназівників ся заховали стары формы: *мы, вы*. Третья особа ту має форму: *вни/они*, а в інштр. мн. ч. тот містоназ. має форму: *нима*.

3. Присвойны містоназівники муж. і серед. роду мають в ген., дат. і акуз. єд. ч. паралелны стягнуты і нестягнуты формы: *мого – моѣго, твому – твоѣму, свого – своѣго*. В локалі і інштр. єд. ч. є форма – *моім*; в інштр. мн. ч. – *моїма*.

4. Русинський язык має лем зложены подобы указуючих містоназівників: *тот, тота, тото, тоты; тамтот, тамта, тамто, тамты*.

5. Містоназівник *сесь, сеся, сесе, сесі* є староруського походжіня а при формотворіню го можеме поважовати за мнягкый варіант містоназ. *тот* (*тот – того – тому; сесь – сѣго – сѣму*).

Переход містоназівників на іншы части речі:

1. К субстантівам можуть переходити: мій, мої, наш, наши, ничій, тот, каждый і дакотры, други, напр.: *Днесь наши (родичі) ідуть на свадьбу, буду дома самá. Мій вас просить, ці бы сьте не пришли помочи ку млятячці*.
2. К адъєктівам можуть переходити: ниякий, дакотрый, каждый і ін.: *Нияка жена...; Дакотры дружба...*
3. К чісловникам можуть переходити: дакілько, тільки: *На дворі зістало іщі дакілько хлопців*.

2.5 ЧАСОСЛОВО – *verbum*

Часослово є повнозначна автосемантична часть речі, означаюча діяння як процес, а тым выражаюча **процесуальность** в категоріях **віда, часословного рода** (актів, пасів), **способу, часу, особы, чісла і менного рода**.

З синтаксичного боку часослово функціонує в роли **предіката** (присудка). В формі **інфінітива** може повнити роль хочьакого члена речіння (главного або другорядного).

Поняття процесу або процесуальности може ся проявлявати як:

- діяння особ, предметів, явів (писати, будувати, читати, вертїти, танцёвати, плескати...);
- переміщення (ходити, летїти/літати, бігати...);
- став (лежати, спати, червенїти, сохнути...);
- діяння органів чувств (позерати, пахати, слухати, смаковати...);
- одношіня ку комусь/чомусь (любити, мати...) і т. д.

Розличныма вербалныма категоріями можеме выразити різны значіння процесуальности.

Подля семантичного значіння ділиме часослова на **повнозначны і неповнозначны**.

Приклады **повнозначных** часослов: *робити, грабати, косити, бо-літи, мерзнути, співати, спати* і т. д.

Неповнозначны можуть быти:

- а) помічны: *быти*;
- б) звязочны (копулатівны): *быти*;
- б) полозвязочны: *видїти ся, робити ся, раховати ся, стати/ставати ся*;
- г) фазовы: *зачати, кінчати, перестати, продовжувати, їмати ся (газдовати)*;
- г) модалны: *хотїти, мочі, мати, мусїти* і т. д.

Способы выражіння значіння процесуальности часослов

Значіння процесуальности є модіфіковане єднотливима граматічныма категоріяма часослов так:

1. **Категорія особи** выражать **одношіня дїянн к субектови**: пишу, пишеш, пише, пишеме, пишете, пишуть. **Роспознаєме 3 особи в єднотнім чіслі** (я, ты, він, она/вна, оно/вно) і **3 особи в множинім чіслі** (мы, вы, они/вни) – доведна 6 форм.
2. **Категорія способу (-а)** указує на **одношіня пароцесу к скурточности або реалности**: пишу, писав, писав бы, пиш і т. п., т. є. розлічаєме дїянн реалны, нереалны і потенціалны. На основі выражіння того значіння виділюєме 3 форми категорії способу: індікатів, кондіціонал, імператів (ознамовый, подмінковый, роказовый).
3. **Категорія часу** выражать **одношіня часословного дїянн к моменту речі**: пишу, писав, буду писати. Выходячі з того маме форми **теперішнєго, минулого і будучого часу** (презенс, претеріт, футурум).
4. **Категорія віда** характерізує дїянн **выражене часословом в змыслі єго огранічіння або неогранічіння**. На основі того розпознаєме від **завершений і незавершений**, напр.: писати – написати, переписати – переписовати; копати – выкопати, перекопати – перекоповати – копнути; гнати – загнати – заганяти і т. д.
5. **Категорія часословного роду** характерізує дїянн **або процес в одношіню к єго субектови або обектови**: Надя пише семінарну роботу. Семінарна работа є **написана** Надєв. Выходячі з того значіння розпознаєме т. зв. **актівны і пасівны** формы (актів, пасів).
6. **Категорія чісла** означує **одношіня дїянн к єдному або к веце субектам**: пишу – пишеме, учу ся – учіме ся. Зато говоріме о формах **єднотного і множного чісла**.

Категорія **віда** і **рода** суть **цілочасословны** зато, бо суть властны змінным і незмінным (т. зн. ушыткым) часословным формам (ліпше – особным і неособным вербалным формам).

Категорії **особы, способа і часу** суть властны лем змінным (т. зн. особным) часословным формам.

К неособным (або менным) формам часослова односимо форми: інфінітив, часоприсловник (prechodník, transgresiv), часопридавник (príčasť, participium). Остатны формы часослов суть особны (змінны), можуть ся часовати.

Невызначена форма часослов (інфінітив)

Часослова ся закінчують звычайно на флектівну морфему **-ти**, напр.: читати, писати, купувати, сидіти, вести і тд. Лем немногы з них мають закінчіня - чі, напр. печі, волочі, течі, товчі, мочі і тд.

В невызначеній формі часослова міджі корінёвов і флектівнов морфемов стоїть часто припонка (суфікс), напр. коп-**ну**-ти, молод-**ї**-ти, говор-и-ти, пис-а-ти, куп-ова-ти і т. п. Суть часослова і без припонки, в котрых флектівна морфема слїдує такой по корінёвій морфемі будь на согласный, напр.: нес-ти, вез-ти і т. п., або на гласный напр.: зна-ти, грї-ти, кры-ти, обу-ти і т.п.

Позначка к флексії **-ти**: ей высловность не одповідать правопису – высловлюєме ей як – **ті**.

2.5.1 Часованя часослов (конъюгація)

З людської бісїды видно, же часослова в речі дістають різны форми, напр. *пишу, пишете, писав бы, пиш, буде писати* і т. п. То суть лем дакотры різны форми єдного часослова – писати. Форма часослова залежить од:

- **особы** (3 в єд. чїслі, 3 в множнім чїслі);
- **чїсла** (єднотне, множне);
- **способу** (ознамовый сп. - індікатів, розказовый сп. - імператів, условный або подмінковый способ – кондіціонал).
- **часу** (теперішній час - презенс, минулый час - претеріт і будучій час – футурум);

Така четверояка можна зміна часослов ся называть **часованѣм** (конъюгаціов).

2.5.2 Основы часослова (sloves. kmeň)

Ушыткы формы часослов твориме не од цілого часослова, але лем од ёго основы. У часослов виділюєме звычайно двояку основу, а то: основу інфінітіва і основу теперішнёго часу (презенса). Зрідка ся виділює і основа минулого часу. Як дістанеме тоты основы?

- Основу інфінітіва дістанеме так, же од формы інфінітіва одділиме флектівну морфему –ти, напр.: нес-ти, дер-ти, верті-ти, купи-ти, будова-ти, чита-ти, стоя-ти і т. д.

- Основу теперішнёго часу дістанеме так, же од формы 2-ой особи єд. ч. тепер. часу одділиме флексію -еш, -иш/-іш, -ш, напр.: вед-еш, нос-иш, нес-еш, скуб-еш, теч-еш, др-еш, копн-еш, знай-еш, терп-иш, говор-иш, чита-ш, купуј-еш, стој-іш і т. д.

Точніше є тверджія, же флексія теп. часу є лем –ш (із давнёго -ши), котра ся припоює ід основі часослова тзв. тематічныма гласныма –е-, -и-/і-, напр.: знай-е-ш, стој-і-ш, мел-е-ш, вид-и-ш, роб-и-ш і т. д. Але то бы сьме мусіли зайти до істор. граматікы, што є задачов іншой дісципліны.

2.5.3 Класіфікація часослов на класы

Выходячі із закінчіня основы інфінітіва, часослова ся розділюють на класы і групи так:

I. класа - часослова без припонкы (суф.). Ділиме їх на 2 групи:

1. група – основа ся кінчить на согласный, напр.:

- *вес-ти (веду),*
- *нести (несу)*
- *скубсти (скубу),*
- *печи, мочи (печу, могу)*
- *дерти, колоти, молоти (дру, колю, мелю)*
- *жати, кляти (жну, кляну).*

2. група – основа ся кінчить на -а, -у, -ы, -и, -ї, напр.: *зна-ти* (знам/знаю), *би-ти* (бю), *обу-ти* (обую), *кры-ти* (крыю), *зрі-ти* (зріє).

II. класа - часослова з припонков (суф.) **-ну-**, напр.: *копнути*, *джмурькнути*, *стиснути*, *обернути* і т. д.

III. класа: часослова з припонков (суф.) **-і-, -ї-**. Тота класа ся ділить на 2 групи:

1. група – часослова інхоатівны, т. зн. такы, котры означають переход з єдного ставу до другого, напр.: *червеніти* (ся), *лысіти*, *студеніти*, *белавіти* (ся);

2. група – неінхоатівны часослова, напр.: *терпіти*, *видіти* і т. п.

IV. класа - часослова з припонков **-и- (-і-)**. Ділиме їх на 2 групи:

1. група – корінь ся кінчить на согласный, напр.: *косити*, *говорити*, *любити*, *молити* (ся) і т. п.;

2. група – корінь ся кінчить на -j-, напр.: *доїти* (доj-и-ти), *гоїти*, *поїти* і т. п.

V. класа: часослова з припонков **-а- (-я-)**. Ділиме їх на 2 групи:

1. група – містить в собі часослова, в котрых є припонка -а- (-я-) первісна, напр.

- *чітати* (чітам)

- *писати* (пишу)

- *прати* (перу)

- *ковати* (кую)

т. зн., же має 4 підтипы.

2. група – містить в собі часослова із секундарнов (не первіснор) припонков -а- (-я)

- з даколишнёго старого ѣ (ять), напр.: *кричати*, *бояти ся*, *спати*, *стояти* і т. п.

Она має 2 підтипы:

- з корінём на согласный (крич-а-ти);

- з корінём на -j- (стоj-а-ти, боj-а-ти ся).

VI. класа - часослова з припонков на **-ова- (-ёва-)**, напр.: *купова-ти*, *торговати*, *воёвати*, *малёвати* і т. д.

2.5.4 Кон'юґачны тіпы часослов

В русиньскім языку ся ділять часослова до двох тіпів часованя:

1. часослова **першого часованя** або **-е-** часованя,
2. часослова **другого часованя** або **-и- (-і-)** часованя.

Мімо уведжених двох тіпів стоять часослова без тематічного гласного, де ся заділюють звичайно лем 4 часослова: *їсти, дати, повісти, быти*.

К 1-му часованю (або **-е-** час.) приналежать:

- а) ціла перша класа часослов;
- б) ціла друга класа часослов;
- в) інхоатівны часослова третей класы;
- г) із пятой класы вшыткы з первіснот припонков **-а-**;
- д) ціла шеста класа часослов.

К 2-му часованю (або **-и- (-і-)**) приналежать:

- а) неінхоатівны часослова третей класы;
- б) ціла четверта класа часослов;
- в) із пятой класы часослова 2-ой групы.

Із уведженого розміщення часослов к 1. і 2. часованю суть дакотры вынятки (выїмки), які будуть спомянуты при конкретных парадігмах клас і груп.

І так, сумарізуючи треба конштатовати, же:

- а) к 1-му часованю односиме часослова з домінуючим тематічним гласным **-е-** (пиш-е-ш);
- б) к другому часованю односиме часослова з домінуючим тематічним гласным **-и- (-і-)**: (говор-и-ш).

Творіння форм часів індикативу

Теорію о вираженію значіння категорії часу сьме сі высвітїли уж скоріше. Перейдеме рівно к творінню єднотливих часовых форм.

1. **Теперішній час (презент)** твориме припоїнем к основі презента часослов незавершеного віду такы сістемы особных флексій:

I. часования			I.a часования		II. часования	
єд. ч.	мн. ч.		єд. ч.	мн. ч.	єд. ч.	мн. ч.
1. -у (-ю)	-еме (-єме),		-м,	-ме (-єме),	-у (-ю),	-име (-іме)
2. -єш (-єш),	-ете (-єте),		-ш,	-те (-єте),	-иш (-іш),	-ите (-іте)
3. -е (-є)	-уть (-ють),		-ть,	-уть (-ють)	-ить (-іть)	-ать (-ять)

То значіть, же го твориме **лем од часосл. незавершеного віду**.

Минулый час (претеритум) ся творить од основы **інфінітіву** дво-
яким способом:

а) **Простый минулый час** має лем родовы указателі, але не має особны закінчіня (флексії). Творить ся спойнєм особных містоназів-
ників *я, ты, він, она/вна, оно/вно; мы, вы, они/вни* (в функції указателів
особы) із родовыма формами часослов: - в (про муж. р.), -ла (ж. р.), -
ло (сер. р.), - ли (про вшиты роды множ. числа), котры ся припоюють
к основі інфінітіва, напр.: *чіта-ти: чітав, - ла, -ло, -ли; креслити: крес-*
лив, -ла, -ло, -ли; вылля-ти: вылляв, -ла, -ло, -ли і т. д.

Вынятки з такого способу творіня простого минулого часу наста-
ють тогды, кідь ся основа інфін. кінчіть на переднєязычны согласны
з, с, р, гартанный г, заднєязычный к і ворговы б, п, в. Тогды ся в муж.
роді не прикладать к основі інф. -в, напр.: *вез-ти = віз, нїс, міг, пік,*
скуб, тер.

Не подля уведженого правила творять мин. час і часослова з осно-
вов тепер. часу на -д-, -т-, (они го творять із давнєй основы інфінітива
на -д-, -т), напр.: *вести, вед-еш, плести, плет-еш, красти, крад-еш* і т.
д., в котрых ся родовы закінчіня прикладають ку скороченій основі,
напр.: *крав, упав, пропав, вів, плів, зыв, одповів* і т. д.)

б) **Зложеный минулый час** ся складать з родовых форм простого
минулого часу і з форм презенса 1-ой і 2-ой особы помічного
часослова **быти**, котры можуть мати в женьскім і середнім роді
стягнуту подобу, напр.:

1. *чітав єм, чітала єм/чітала-м, чітало єм/чітало-м; чітали сьме*

- а) часослова з основ на -j- – творять імператив нулових флексивів, т. є. графічно на -й, напр.: співај-уть – співай, читай, танцюй, знай...;
- б) часослова з основ на парний подвій твердості/м'якості согласний творять імператив знову нулових флексивів і **змягчінням посліdnього согласного основы** (графічно означіме -ь, -мяг. зн.), напр. *говораь, удараь, встань, принесь, запаль, сидь і т. д.*;
- в) часослова з основ на непарний подвій твердості і м'якості согласний творять імператив знову нулових флексивів, напр.: *ріж, пиш, куп, роб, задав, зліп, скоч і т. д.*;
- г) часослова з основ на групу (збіг) согласных творять імператив флексивних морфем -ий, напр.: *верн-уть - верний, бухний, вып-ний, копний, йдий (але – ідь! – бо од іти, не од йти) і т. д.*

Часослова без тематичної гласної творять імператив так: *дай, їдж, повідж, будь.*

Форми 1-ої особи мн. ч. ся творять приданням ку формі 2-ої ос. єд. ч. флексивної морфемі **-ме**, а форми 2-ої особи мн. ч. – флект. морфемі **-те**, напр. *читайме, читайте; встаньме, встаньте; ріжме, ріжте; вернийме, верните; дайме, дайте; їджме, їджте; будьме, будьте і т. д.*

Третя особа єднот. і множ. числа (респ. 1. ос. єдн. ч.) є зложена, напр. *няй читать – няй читають, няй встане – няй встануть, няй верне – няй вернуть і т. д.*

Творіння умовного способу (кондіціоналу)

Розпізнаємо 2 форми кондіціоналу: кондіціонал теперішній і кондіціонал минулий:

Теперішній кондіціонал ся творить сполученням обидвох форм мин. часу з частков. „бы“, котра може стояти перед і по родовій формі часослова, напр.:

- а) *я бы написав, - ла, - ло; мы бы написали*
ты бы написав, -ла, -ло; вы бы написали
він, она, оно бы написав, - а, -ло; они бы написали

- б) *написав, -ла, -ло бы єм/бы-м; написали бы сьме
написав, -ла, -ло бы єсь/бы-сь; написали бы сьте
написав, -ла, -ло бы; написали бы*

Минулий кондіціонал ся творить спойнєм обидвох форм теперішнього кондіціоналу з родовима формами минулого часу помічного часослова „быти“, напр.

- а) *я бы був написав, -ла, -ло; мы бы были написали...
ты бы був написав, -ла, -ло; вы бы были написали
він, вона, воно бы був написав, -ла, -ло; вони/они бы были написали*
- б) *быв (-ла, -ло) бы єм написав/; быв (-ла, -ло), бы-м написав, -ла, -ло
быв (-ла, -ло) бы єсь написав/; быв (-ла, -ло), бы-сь написав, -ла, -ло
быв (-ла, -ло) бы написав, -ла, -ло/; были бы написали
были бы сьме написали
были бы сьте написали
были бы написали*

2.5.5 Категорія віда

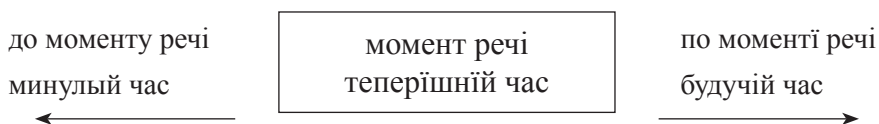
Категорія віда характеризує діяння (ліпше процесуальність) **виражене каждым часословом в змыслі ёго огранічіня або неогранічіня**. На основі того розпознаємо **від завершений і незавершений**, напр.: писати – переписати// переписати – переписовати; копати – перекопати// перекопати – перекоповати; різати – одрізати// одрізати – одрізовати; іти – вийти// вийти – виходити і т. д. Ту сі можемо поставити вопрос – суть обидва способы творіня лем новыма формами часослов а ніч інше, або є то дакус інакше. Нам ся видить, же творіня завершеного віду префіксами – то не є лем форма того самого слова, але же є то і проблематіка словотворіня – т. зн. же vznikають не формы тых самых слов, але творять ся новы слова, з новым значінєм.

З того нам виходить, же формами тых самых слов у префіксалных часослов буде лем пара тіпу переписати – переписовати. Треба виходити з того, што то є грам. форма слова. Лем такы парны часослова можемо называти **відовы пары**.

Зато з проблематиків віду є узко споєна проблематика **способів часословного діяня**. З тым є узко звязане значіння часословных префіксів, але і інших способів творіння відових пар. Было бы барз інтересне зробити список префіксів, котры ся хоснують при творінні завершенного віду і зістити, яке значіння є можливе нима выразити, напр.: пере-, під-, вы- = многоразове діяня (переписовати, підписовати, выписовати і т. д.); за - = зачаток діяня: заспівати, зазвонити, загавкати, засміяти ся, заплакати, закрічати і т. д.

Додаток к двом категоріям:

Категорія часу – выразать одношіня часослов. діяня к моменту речі з погляду бісідника, напр.: пишу, писав, буду писати



Але не все є то так, напр.: Хоць говориме же презенс выразать реальный і актуальный час (то є ёго основне значіння), може выразати друготны значіння:

а) історичный презенс (актуалізація минулого часу), напр.: *В двадцатых роках прошлого столетия Русины громадно одходят до Америки і Канады.*

б) може ся поужыти на означіння одношіня к істому часу (гномічний презенс), напр.: *Хто другому яму копле, сам до нёй падать. Хто ся боить вовків, ний не ходить до ліса. Писатель в романі описує... і т. д.*

2.5.6 Категорія способу

Указує на одношіня процесу к реальности з погледу бісідника – єдны часослова (формы індикативу) выражають діяня **реалне**, а другы – **нереалне, потенціалне** (условне, подмінене/приказане (кондіціонал, імператив). Але тыж не все є то стопроцентна правда. Даколи індикатив може выражати подмінку або приказ, што є зависле од контексту. Напр: Юрко можно прийде. Є то правдоподобне, же го зволять

до парламенту. Він спав, як кіби умер. Нянько буде дагде в загороді. Вночі вшытко задуло снігом, до валалу ся дістанеш (можеш дійти) лем на лыжах. Кідь дахто прийде, повідж, же ся такой верну. Кідь перед даким дашто мукнеш – забю тя. Не підмажеш – не дістанеш. Не знала, ці wystачить із силами. Гнедь зателефонуєш отцёви! Зачінаме! Будеш спати! і т. д.

2.5.7 Парадігмы часослов подля клас і груп

Перша класа

1. група (часослова з основов на согласный) тіп: вести, красти, бости, класти, впасти, прясти, сісти, плести, мести, цвісти, рости і т. п.

вести

Теперішній час:

єд. ч.	мн. ч.
1. веду	ведеме
2. ведеш	ведете
3. веде	ведуть

Минулый час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вна/она, вно/оно, вів, вела, вело	мы, вы, вни/они, вели
2. вів єм, вела єм/вела-м, вело єм/вело-м	вели сьме
вів єсь, вела єсь, вело єсь/вела-сь, вело-сь	вели сьте
вів, вела, вело	вели

Будучій час зложеный:

єд. ч.	мн. ч.
1. (я) буду вести	(мы) будеме вести
2. (ты) будеш вести	(вы) будете вести
3. (він, вна/она, вно/оно) буде вести	(вни/они) будут вести

Будучій час простий:

єд. ч.

1. (я) приведу

2. (ты) приведеш

3. (він, вона/она, оно) приведе

мн. ч.

(мы) приведем

(вы) приведете

(они) приведут

Розказовий спосіб:

ведь, ведьме, ведьте

няя веде, ный ведут

Условный спосіб:

1. я, ты, він, она, оно бы вів, вела, вело;

2. вів, вела, вело бы ем /бы-м;

вів, вела, вело бы есь /бы-сь;

вів, вела, вело бы;

3. быв, была, было бы-м вів, вела, вело;

быв, была, было бы-сь вів, вела, вело;

быв, была, было бы вів, вела, вело

мы, вы, они вели

вели бы сме

вели бы сье

вели бы

были бы сме вели

были бы сье вели

были бы вели

Часопридавніки:

ведучій, -а, -е; ведучі

вівший, -а, -е; вівшы

ведженный, -а, -е; веджены

Часоприслівники:

ведучі;

одвівши

Позначки:

а) часослово рости творить мин. час: ріс, росла, росло, росли;

б) часослово іти/йти творить мин. час: ішов/йшов, ішла/йшла, ішли/йшли;

в) часослово сісти творить буд. час так: сяду, сядеш, сядут.

1. група (часослова з основ на согласный) тіп: нести, пасти, трясти, везти, грызти, лізти і т. д.

нести

Теперішній час:

єд. ч.	мн. ч.
1. несу	несеме
2. несеш	несете
3. несе	несуть

Минулий час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, воно/оно ніс, несла, несло; мы, вы, вони/они несли	
2. ніс, несла, несло єм; несла-м, несло-м; несли сьме	
ніс, несла, несло єсь; несла-сь, несло-сь; несли сьте	
3. несло; несли	

Будучий час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. (я) буду нести	(мы) будеме нести
2. (ты) будеш нести	(вы) будете нести
3. (він, вона/она, воно/оно) буде нести	(вони/они) будуть нести

Будучий час простий:

єд. ч.	мн. ч.
1. принесу	принесеме
2. принесеш	принесете
3. принесе	принесуть

Розказовый способ:

несь, несьме, несьте
няй несе, няй несуть

Условный способ:

- | | |
|--|--|
| 1. я, ты, він, вона/она, оно/оно бы ніс, несла, несло; | мы, вы, они/оно
бы несли |
| 2. ніс, несла, несло бы єм/бы-м;
ніс, несла, несло бы єсь/бы-сь;
ніс, несла, несло бы; | несли бы сьме
несли бы сьте
несли бы |
| 3. быв, была, было бы-м ніс, несла, несло; | были бы сьме
несли... |

Часопридавники:

несучій, -а, -е; несучі
несший, -а, -е; несшы
несений, -а, -е; несены

Часоприсловники:

несучі
принісши

**1. група (часослова на -чі) тіп: печі, мочі, течі, волочі, січі, тов-
чі, веречі, лячі, впрячі, стеречі і т. д.**

течі

Теперішній час:

- | | |
|----------|--------|
| єд. ч. | мн. ч. |
| 1. течу | течеме |
| 2. течеш | течете |
| 3. тече | течуть |

Минулий час:

- | | |
|--|-----------------------|
| єд. ч. | мн. ч. |
| 1. я, ты, він, вона/она, оно/оно тік, текла, текло | мы, вы, они/они текли |
| 2. тік, текла, текло єм/текла-м, текло-м | текли сьме |
| тік, текла, текло єсь/текла-сь, текло-сь | текли сьте |
| тік, текла, текло | текли |

Будучій час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. буду течі	будеме течі
2. будеш течі	будете течі
3. буде течі	будуть течі

Будучій час простий:

єд. ч.	мн. ч.
1. притечу	притечеме
2. притечеш	притечете
3. притече	притечуть

Росказовий способ:

теч, течме, течте
 ний тече, ний течуть

Условный способ:

- | | |
|--|-----------------------|
| 1. я, ты, він, вона/она, вно/оно бы тїк, текла, текло; | мы, вы, вни/они текли |
| 2. тїк, текла, текло бы єм /бы-м; | текли бы сьме |
| тїк, текла, текло бы єсь /бы-сь; | текли бы сьте |
| тїк, текла, текло бы; | текли бы |
| 3. быв, была, было бы-м тїк, текла, текло; | были бы сьме текли... |

Часопридавнікы:

течучій, -ча, -че; течучі
 (вы)тїкшый, -ша, -ше; (вы)тїкшы
 вытеченый, -а, -е; вытечены

Часоприсловники:

течучі
 вытїкши

Позначкы:

- часослово біжати находиме і в подобі біжити.
 Їго форми теперішнього часу належать до -и- часованя: біжиш, біжить, біжимо, біжать;
- часослово лячі має двоякы формы простого будучого часу: ляжу, ляжеш, ляжуть і – лягну, лягнеш, лягнуть; минулый час – ліг, легла, легло, а розк. сп. – лязь/лягний.

1. група, тіп: жати, тяти, кляти, мняти, зачати і т. д.

жати

Теперішній час:

єд. ч.	мн. ч.
1. жну	жнеме
2. жнеш	жнеме
3. жне	жнуть

Минулий час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, воно/оно жав, жала, жало	мы, вы, они/оно жали
2. жав, -ла, -ло єм / жала-м, жало-м	жали сьме
жав, -ла, -ло єсь / жала-сь, жало-сь	жали сьте
жав, -ла, -ло	жали

Будучий час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. буду жати	будеме жати
2. будеш жати	будете жати
3. буде жати	будуть жати

Будучий час простий:

єд. ч.	мн. ч.
1. выжну	выжнеме
2. выжнеш	выжнете
3. выжне	выжнуть

Росказовый способ:

жний, жнийме, жнийте
няй жне, няй жнуть

Условный способ:

1. я, ты, він, вона/она, воно/оно бы жав, -ла, -ло;	мы, вы, они/они бы жали
2. жав, -ла, -ло бы єм /бы-м; жав, -ла, -ло бы єсь /бы-сь; жав, -ла, -ло бы;	жали бы сьме жали бы сьте жали бы
3. быв, -ла, -ло бы-м жав, -ла, -ло;	были бы сьме жали...

Часопридавніки:

жнучій, -а, -є; жнучі
жавший, -а, -є; жавшы
дожатый, -а, -є; дожаты

Часоприсловники:

жнучі
дожавши

Позначка: Часослово „взяти“ творить будучій час – возьму, возьмеш, возьмутъ.

1. група, тіп: дерти, заперти, молоти, колоти, полоти і т. д.
дерти

Теперішній час:

єд. ч.	мн. ч.
1. дру	дреме
2. дреш	дрете
3. дре	друютъ

Минулий час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, оно/оно дер, -ла, -ло	мы, вы, они/они дерли
2. дер, -ла, -ло єм/дерла-м, дерло-м	дерли сьме
дер, -ла, -ло, єсь, дерла-сь, дерло-сь	дерли сьте
дер, -ла, -ло	дерли

Будучій час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. буду дерти	будеме дерти
2. будеш дерти	будете дерти
3. буде дерти	будуть дерти

Будучій час простый:

єд. ч.	мн. ч.
1. додру	додреме
2. додреш	додрете
3. додре	додруть

Розказовый способ:

дрий, дрийме, дрийте,
няй дре, ный друютъ

Условный способ:

1. я, ты, він, вона/она, оно/оно бы дер, -ла, -ло;	мы, вы, они/они бы дерли
2. дер, -ла, -ло бы єм/бы-м; дер, -ла, -ло бы єсь/бы-сь; дер, -ла, -ло бы;	дерли бы сьме дерли бы сьте дерли бы
3. быв, -ла, -ло бы-м дер, -ла, -ло;	были бы сьме дерли...

Часопридавники:

дручій, -а, -е; дручі
 (з)дерший, -а, -е; (з)дершы
 (з)дертый, -а, -е; (з)дерты

Часоприсловники:

дручі
 здерши

Позначкы:

- а) часослово „молоти“ творить теперішній час -- мелю, мелеш, мелють;
- б) минулый час мужского роду часослова на –лоти творять припо-
нков -в: молов, колов, полов.

2. група (часослова з основов на гласный а, и, у, ы, і) тіпу: бити, гнити, вити, пити, дуті, обути, ззуті, кути, жути, чути, выти, крыти, мыти, рыти, грїти, смїти і т. д.

дуті

Теперішній час:

єд. ч.	мн. ч.
1. дую	дуєме
2. дуєш	дуєте
3. дує	дують

Минулый час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вна/она, вно/оно дув, -ла, -ло	мы, вы, вни/они дули
2. дув, -ла, -ло єм/дуло-м, дула-м дув, -ла, -ло єсь/дуло-сь, дула-сь	дули сьме дули сьте
3. дули сьте дув, -ла, -ло	дули

Будучій час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. буду дуті	будеме дуті
2. будеш дуті	будете дуті
3. буде дуті	будуть дуті

Будучій час простый:

єд. ч.	мн. ч.
1. задую	задуєме
2. задуєш	задуєте
3. задує	задують

Розказовый способ:

дуй, дуйме, дуйте

няй дує, няй дують

Условный способ:

- | | |
|--|-------------------------|
| 1. я, ты, він, вона/она, оно/оно бы дув, -ла, -ло; | мы, вы, они/они бы дули |
| 2. дув, -ла, -ло бы ем/бы-м; | дули бы сьме |
| дув, -ла, -ло бы есь/бы-сь; | дули бы сьте |
| дув, -ла, -ло бы; | дули бы |
| 3. быв, -ла, -ло бы-м дув, -ла, -ло | были бы сьме дули... |

Часопридавники:

дуючий, -а, -е; дуючі

(за)дувший, -а, -е; (за)дувши

(за)дутый, -а, -е; (за)дuty

Часоприсловники:

дуючі

задувши

Позначки:

- а) в часословах пити, бити, вити при творіню теперішнього часу выпадають з основи „и“, напр.: пю, пеш, пють і т. д.
- б) часослова з основ на -а- мають в єд. ч. двояку парадігму: знаю – знам, знаєш – знаш, знає – знать; в множ. ч. лем повну парадігму: знаєме, знаєте, знають.

Друга класа

Часослова з припонков -ну- завершеного і незавершеного віда типу: стиснути, вернути, вянути, звикнути, гаснути, гинути, двигнути, помнянути, кивнути, липнути, гіркнути, кліпнути і т. д.

вернути

Теперішній час:

єд. ч.

множ. ч.

1.

2. не творить

3.

Минулый час:

єд. ч.

1. я, ты, він, вона/она, оно/оно вернув, -ла, -ло
2. вернув, -ла, -ло-єм/вернула-м, -ло-м
вернув, -ла, -ло єсь/вернула-сь, -ло-сь
вернув, -ла, -ло

мн. ч.

- мы, вы, они/они вернули
вернули сьме
вернули сьте
вернули

Будучий час зложений:

єд. ч.

мн. ч.

- 1.
2. не творить
- 3.

Будучий час простый:

єд. ч.

мн. ч.

- верну
вернеш
верне
вернуте
вернуте
вернуть

Росказовый способ:

верний, вернийме, вернийте
няй верне, ный вернуть

Условный способ:

1. я, ты, він, она/она, оно/
оно бы вернув, -ла, -ло;
2. вернув, -ла, -ло бы єм/бы-м;
вернув, -ла, -ло бы єсь/бы-сь;
вернув, -ла, -ло бы;
3. быв, -ла, -ло бы-м вернув;

- мы, вы, они/они бы вернули
вернули бы сьме
вернули бы сьте
вернули бы
были бы сьме вернули...

Часопридавніки:

—

вернувший
вернутый

Часоприсловники:

—

вернувши

Позначка: Минулый час творять часослова той класы двояко — з при-
понков -ну- і без нёй, напр.: привык/привыкнув, стис/стиснув і т. д.

Третя класа

1. група – часослова з припон. -і-, -ї- (т. зв. інхоатівны), які ся часто творять од придавників і означають перехід з єдного ставу до другого, напр.: зеленіти, богатіти, жовтіти, сивіти, слабіти, лыс-іти, боліти і т. п. Ту входять і дакотры іншы (неінхоатівны), напр.: потіти, воліти, володіти і др.

зеленіти

Теперішній час:

єд. ч.	мн. ч.
1. зеленію	зеленієме
2. зеленієш	зеленієте
3. зеленіє	зеленіють

Минулий час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, воно/оно зеленів, -ла, -ло	мы, вы, вони/они зеленіли
2. зеленів, -ла, -ло єм/зеленіла-м, -ло-м	зеленіли сьме
зеленів, -ла, -ло єсь/зеленіла-сь, -ло-сь	зеленіли сьте
зеленів, -ла, -ло	зеленіли

Будучий час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. (я) буду зеленіти	(мы) будеме зеленіти
2. (ты) будеш зеленіти	(вы) будеме зеленіти
3. (він, вона/она, воно/оно) буде зеленіти	(вони/они) будуть зеленіти

Будучий час простый:

єд. ч.	мн. ч.
1. позеленію	позеленієме
2. позеленієш	позеленієте
3. позеленіє	позеленіють

Розказовый способ:

зеленій, зеленійме, зеленійте
няй зеленіє, няй зеленіють

Условный способ:

- | | |
|--|-----------------------------|
| 1. я, ты, він, вона/она, оно/оно бы зеленів, -ла, -ло; | мы, вы, они/они бы зеленіли |
| 2. зеленів, -ла, -ло бы єм/бы-м; | зеленіли бы єме |
| зеленів, -ла, -ло бы єсь/бы-сь; | зеленіли бы єте |
| зеленів, -ла, -ло бы; | зеленіли бы |
| 3. быв, -ла, -ло бы-м зеленів, -ла, -ло; | были бы єме зеленіли... |

Часопридавніки:

зеленіючий
(по)зеленівший
(по) зеленітый

Часоприсловники:

зеленіючи
позеленівши

2. група – часослова з припонков -і/-ї- (т. зв. неінхоативні), напр.: терпіти, вертіти, відіти, горіти, кипіти, сидіти, гирміти і т. п.

вертіти

Теперішній час:

- | | |
|-----------|---------|
| єд. ч. | мн. ч. |
| 1. верчу | вертимо |
| 2. вертиш | вертите |
| 3. вертит | вертят |

Минулий час:

- | | |
|---|-------------------------|
| єд. ч. | мн. ч. |
| 1. я, ты, він, вона/она, оно/оно вертів, -ла, -ло | мы, вы, они/они вертіли |
| 2. вертів, -ла, -ло єм/-ла-м, -ло-м | вертіли єме |
| вертів, -ла, -ло єсь/-ла-сь, -ло-сь | вертіли єте |
| вертів, -ла, -ло | вертіли |

Будучий час зложений:

- | | |
|------------------|-----------------|
| єд. ч. | мн. ч. |
| 1. буду вертіти | будеємо вертіти |
| 2. будеш вертіти | будете вертіти |
| 3. буде вертіти | будуть вертіти |

Будучий час простий:

- | | |
|-------------|-----------|
| єд. ч. | мн. ч. |
| 1. выверчу | вывертимо |
| 2. вывертиш | вывертите |
| 3. вывертит | вывертят |

Розказовый способ:

вертий/верть, -ме, -те
няй вертить, ный вертят

Условный способ:

- | | |
|---|---|
| 1. я, ты, він, вона/она,
вно/оно бы вертів, -ла, -ло | мы, вы, вони/они бы вертіли |
| 2. вертів, -ла, -ло бы єм/бы-м
вертів, -ла, -ло бы єсь/бы-сь
вертів, -ла, -ло бы | вертіли бы єме
вертіли бы єте
вертіли бы |
| 3. був, -ла, -ло бы-м вертів, -ла, -ло
быв, -ла, -ло бы-сь вертів, -ла, -ло
быв, -ла, -ло бы вертів, -ла, -ло | были бы єме вертіли
были бы єте вертіли
были бы вертіли |

Часопридавники:

вертячій
вертівший
(вы)верченный

Часоприсловники:

вертячі
вывертівши

Позначка: В теперішнім часі в 1-й особі єд. ч. звичайно наставать зміна конечной корінёвой согласной.

Четверта класа

1. група – де ся односять часослова з припонков -и- (-і/-ї-), перед котров стоїть согласный (окрем -й), напр.: косити, возити, носити, ділити, любити, просити і т. д.

Часованя (парадігма) часослов той групи таке, як у часослов III. класы 2. групи, включно зміны посліднього согласного звука корінёвой морфемы (тіп: вертіти).

2. група – часослова з припонков -і-, перед котров стоїть -j- (графічно -ї), напр.: доїти, брїїти, гноїти, поїти і т. д.

доїти

Теперішній час:

єд. ч. мн. ч.

1. дою доїме

2. доїш доїте

3. доїть доять

Минулий час:

єд. ч.

мн. ч.

1. я, ты, він, вона/она, воно/оно доїв, -ла, -ло мы, вы, они/они доїли

2. доїв, -ла, -ло єм/-ла-м, -ло-м доїли сьме

доїв, -ла, -ло єсь/-ла-сь, -ло-сь доїли сьте

доїв, -ла, -ло доїли

Будучий час зложений:

єд. ч.

мн. ч.

1. буду доїти будеме доїти

2. будеш доїти будете доїти

3. буде доїти будуть доїти

Будучий час простий:

єд. ч.

мн. ч.

1. подою подоїме

2. подоїш подоїте

3. подоїть подоють

Розказовый способ:

дой, дойме, дойте

няй доїть, няй доять

Условный способ:

єд. ч.

мн. ч.

1. я, ты, він, вона/она,
вно/оно бы доїв, -ла, -ло

мы, вы, они/они бы доїли

2. доїв, -ла, -ло бы єм/бы-м
доїв, -ла, -ло бы єсь/бы-сь
доїв, -ла, -ло бы

доїли бы сьме
доїли бы сьте
доїли бы

3. був, -ла, -ло бы-м доїв, -ла, -ло
быв, -ла, -ло бы-сь доїв, -ла, -ло
быв, -ла, -ло бы доїв, -ла, -ло

были бы сьме доїли
были бы сьте доїли
были бы доїли

Часопридавники:

доячий, -а, -е; -чі
 (по)доївший, -а, -е; -шы
 (по)доєный, -а, -е; -ны

Часоприсловники:

доячі
 подоївши

Пята класа

1. група – часослова з первісних припонков -а- (-я), котра при часованю не выпадаєть, напр.: читати, витати, гадати, рубати, співати, звідати ся і т. п.

читати
 співати

Теперішній час:

єд. ч.	мн. ч.	єд. ч.	мн. ч.
1. читам	читаєме	1. співам	співаєме
2. читаш	читаєте	2. співаш	співаєте
3. читать	читають	3. співають	співають

Минулий час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, воно/оно читав, -ла, -ло	мы, вы, вони/они читали
2. читав, -ла, -ло єм/-ла-м, -ло-м	читали сьме
читав, -ла, -ло єсь/-ла-сь, -ло-сь	читали сьте
читав, -ла, -ло	читали

Будучий час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. буду читати	будеме читати
2. будеш читати	будете читати
3. буде читати	будуть читати

Будучий час простый:

єд. ч.	мн. ч.
1. прочітам	прочітаєме
2. прочіташ	прочітаєте
3. прочітать	прочітають

Розказовый способ:

читай, читайме, читайте
 ний читать, ний читають

Условный способ:

єд. ч.

1. я, ты, він, вона/она,
вно/оно бы читав, -ла, -ло
2. читав, -ла, -ло бы єм/бы-м
читав, -ла, -ло бы єсь/бы-сь
читав, -ла, -ло бы
3. быв, -ла, -ло бы-м читав, -ла, -ло
быв, -ла, -ло бы-сь читав, -ла, -ло
быв, -ла, -ло бы читав, -ла, -ло

мн. ч.

- мы, вы, они/они бы читали
- читали бы єме
читали бы єте
читали бы
- были бы єме читали
были бы єте читали
были бы читали

Часопридавніки:

- читаючий, -а, -є; -чі
(про)читавший, -а, -є; -шы
(про)читанный, -а, -є; -ны

Часоприсловники:

- читаючи
прочитавши

Позначка: Спеціфіков той групи є факт, же при захованю припонки -а-, творить формы презенса єднотного чїсла од скороченой основы стягнутов флективнов морфемов (без указателя тіпу часованя).

**1. група – часослова з припонков -а-, котра при часованю выпа-
дать, напр.: писати, рїзати, розказати, плакати і т. д.**

писати

Теперішній час:

єд. ч.

мн. ч.

1. пишу пишеме
2. пишеш пишете
3. пише пишуть

Минулый час:

єд. ч.

мн. ч.

1. я, ты, він, вона/она, вно/оно писав, -ла, -ло мы, вы, они/они писали
2. писав, -ла, -ло єм/-ла-м, -ло-м писали єме
писав, -ла, -ло єсь/-ла-сь, -ло-сь писали єте
писав, -ла, -ло писали

Будучій час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. буду писати	будеме писати
2. будеш писати	будете писати
3. буде писати	будуть писати

Будучій час простий:

єд. ч.	мн. ч.
1. напишу	напишете
2. напишеш	напишете
3. напише	напишуть

Розказовий способ:

пиш, пише, пиште
 ний пише, ний пишуть

Условный способ:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, вно/оно бы писав, -ла, -ло	мы, вы, они бы писали
2. писав, -ла, -ло бы ем/бы-м писав, -ла, -ло бы есь/бы-сь писав, -ла, -ло бы	писали бы сьме писали бы сьте писали бы
3. быв, -ла, -ло бы-м писав, -ла, -ло быв, -ла, -ло бы-сь писав, -ла, -ло быв, -ла, -ло бы писав, -ла, -ло	были бы сьме писали были бы сьте писали были бы писали

Часопридавніки:

пишучій, -а, -е; -чі
 (на)писавший, -а, -е; -шы
 (на)писанный, -а, -е; -ны

Часоприсловники:

пишучі
 написавши

1. група – часослова з припонков -а- і збігом согласных, де міжжі збіг согласных при часованю ся часто всувать „е“ або „о“ (але не як правило), напр.: брати, звати, прати, рвати, ссати, ткати і т. п.

брати

Теперішній час:

єд. ч.	мн. ч.
1. беру	береме
2. береш	берете
3. бере	беруть

Минулый час:

єд. ч.

1. я, ты, він, вона/она, оно/оно брав, -ла, -ло
2. брав, -ла, -ло єм/-ла-м, -ло-м
брав, -ла, -ло єсь/-ла-сь, -ло-сь
брав, -ла, -ло

мн. ч.

- мы, вы, они/они брали
брали сьме
брали сьте
брали

Будучий час зложений:

єд. ч.

мн. ч.

1. буду брати будеме брати
2. будеш брати будете брати
3. буде брати будуть брати

Будучий час простый:

єд. ч.

мн. ч.

1. приберу прибереме
2. прибереш приберете
3. прибере приберуть

Розказовый способ:

берь, берьме, берьте
няй бере, няй беруть

Условный способ:

єд. ч.

мн. ч.

1. я, ты, він, она/она,
оно/оно бы брав, -ла, -ло
2. брав, -ла, -ло бы єм/ бы-м
брав, -ла, -ло бы єсь/бы-сь
брав, -ла, -ло бы
3. быв, -ла, -ло бы-м брав, -ла, -ло
быв, -ла, -ло бы-сь брав, -ла, -ло
быв, -ла, -ло бы брав, -ла, -ло

- мы, вы, они/они бы брали
брали бы сьме
брали бы сьте
брали бы
были бы сьме брали
были бы сьте брали
были бы брали

Часопридавники:

беручій, -а, -е; -чі
(вы)бравший, -а, -е; -шы
(вы)бранный, -а, -е; -ны

Часоприсловники:

беручі
выбравши

1. група – часослова, котрых основа ся кінчить на гласный, а припонка при часованю wypadать, напр.: ковати, сїяти (сяти), лляти, лаяти (лати), смїяти ся, сновати і т. д.

ковати

Теперішній час:

єд. ч.	мн. ч.
1. кую	куєме
2. куєш	куєте
3. кує	кують

Минулый час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, воно/оно ковав, -ла, -ло	мы, вы, они ковали
2. ковав, -ла, -ло єм/-ла-м, -ло-м	ковали сьме
ковав, -ла, -ло єсь/-ла-сь, -ло-сь	ковали сьте
ковав, -ла, -ло	ковали

Будучій час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. буду ковати	будеме ковати
2. будеш ковати	будете ковати
3. буде ковати	будуть ковати

Будучій час простый:

єд. ч.	мн. ч.
1. підкую	підкуєме
2. підкуєш	підкуєте
3. підкує	підкують

Розказовый способ:

куй, куйме, куйте
няй кує, няй кують

Условный способ:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, воно/оно бы ковав, -ла, -ло	мы, вы, они бы ковали
2. ковав, -ла, -ло бы-єм/бы-м	ковали бы сьме
ковав, -ла, -ло бы єсь/бы-сь	ковали бы сьте
ковав, -ла, -ло бы	ковали бы

3. быв, -ла, -ло бы-м ковав, -ла, -ло
 быв, -ла, -ло бы-сь ковав, -ла, -ло
 быв, -ла, -ло бы ковав, -ла, -ло

были бы сьме ковали
 были бы сьте ковали
 были бы ковали

Часопридавники:

куючий, -а, -е; -чі
 (під)ковавший, -а, -е; -шы
 (під)кованный, -а, -е; -ны

Часоприсловники:

куючі
 підковавши

Позначка: Дакотры часослова (напр.: давати, плювати і т. п.) мають двояку парадігму: даю, даєш, дають – давам, даваш, давають і т. д.

2. група – часослова із секундарнов (не первіснoв) припонков -а- (з давнєго ѣ). Ділять ся на два тіпы:

а) тіп крічати, спати (кідь ся корінь кінчіть на согласный);

б) тіп стояти, бояти ся (кідь ся корінь кінчіть на гласный).

Обидва тіпы приймають сістему флексій другого (-и-) часованя так, же тіп а) ся часує як 2. група III-й класы, а тіп б) як 2. група IV-ой класы.

Шеста класа

Часослова з припонков -ова (-ёва), напр.: куповати, частовати, віровати, ночовати, ярёвати, пановати, газдовати і т. д.

куповати

Теперішній час:

єд. ч.

мн. ч.

1. купую/-ію купуєме/-ієме

2. купуєш/-ієш купуєте/-ієте мають рівноцінну двояку парадігму

3. купує/-іє купують/-іють

Минулый час:

Єд. ч.

1. я, ты, він, вона/она,
вно/оно куповав, -ла, -ло
2. куповав, -ла, -ло єм/-ла-м, -ло-м
куповав, -ла, -ло єсь/-ла-сь, -ло-сь
куповав, -ла, -ло

Мн. ч.

мы, вы вни/они куповали
куповали сьме
куповали сьте
куповали

Будучий час зложений:

Єд. ч.

Мн. ч.

1. буду купувати будеме купувати
2. будеш купувати будете купувати
3. буде купувати будуть купувати

Будучий час простый:

Єд. ч.

Мн. ч.

не творить

Розказовый способ:

купуй, купуйме, купуйте/купій, купійме, купійте
няй купує, няй купують/няй купіє, няй купіють

рівноцінна
форма імператива

Условный способ:

Єд. ч.

Мн. ч.

1. я, ты, він, вона/она,
вно/оно бы куповав, -ла, -ло
2. куповав, -ла, -ло бы-єм/бы-м
куповав, -ла, -ло бы єсь/бы-сь
куповав, -ла, -ло бы
3. быв, -ла, -ло бы-м куповав, -ла, -ло
быв, -ла, -ло бы-сь куповав, -ла, -ло
быв, -ла, -ло бы куповав, -ла, -ло

мы, вы, вни/они бы куповали
куповали бы сьме
куповали бы сьте
куповали бы
были бы сьме куповали
были бы сьте куповали
были бы куповали

Часопридавнікы:

купууючій, -а, -є; -чі
куповавший, -а, -є; -шы
купованый, -а, -є; -ны

Часоприсловники:

купууючі
выкупивши

Позначка:

1. Теперішній час ся творить од скороченої основи.
2. В дакотрых русиньскых діалектах проходить алтернація
у → і в основі теперішнього часу (купус – купіє і т. п.).

Парадігмы часослов без тематічного гласного

■ їсти

Теперішній час:

єд. ч.	мн. ч.
1. їм	їме
2. їш	їсте
3. їсть	їдять

Минулий час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, воно/оно їв, їла, їло	мы, вы вни/они їли
2. їв, їла, їло єм/їла-м, їло-м	їли сьме
їв, їла, їло єсь/їла-сь, їло-сь	їли сьте
їв, їла, їло	їли

Будучій час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. буду їсти	будеме їсти
2. будеш їсти	будете їсти
3. буде їсти	будуть їсти

Будучій час простый:

єд. ч.	мн. ч.
1. поїм	поїме
2. поїш	поїсте
3. поїсть	поїдять

Розказовый способ:

їдж, їджме, їджте
няй їсть, няй їдять

Условный способ:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, воно/оно бы їв, їла, їло	мы, вы, вни/они бы їли

2. їв, їла, їло бы-єм/бы-м
 їв, їла, їло бы єсь/бы-сь
 їв, їла, їло бы
3. був, -ла, -ло бы-м їв, їла, їло
 був, -ла, -ло бы-сь їв, їла, їло
 був, -ла, -ло бы їв, їла, їло

їли бы сьме
 їли бы сьте
 їли бы
 были бы сьме їли
 были бы сьте їли
 были бы їли

Часопридавніки:

їдячий, -а, -е; -чі
 (по)ївший, -а, -е; -шы
 (по)їджений, -а, -е; -ны

Часоприсловники:

їдячі
 поївши

■ дати

Теперішній час:

єд. ч. мн. ч.
 не творить

Минулий час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, вно/оно дав, -ла, -ло	мы, вы вни/они дали
2. дав, -ла, -ло єм/дала-м, дало-м	дали сьме
дав, -ла, -ло єсь/дала-сь, дало-сь	дали сьте
дав, -ла, -ло	дали

Будучій час зложений:

єд. ч. мн. ч.
 не творить

Будучій час простий:

єд. ч.	мн. ч.
1. дам	даме
2. даш	дате/дасте
3. дасть	дадутъ

Розказовий способ:

дай, дайме, дайте
 нйй дасть, нйй дадутъ

Условный способ:

єд. ч.

1. я, ты, він, вона/она, воно/оно бы дав, -ла, -ло
2. дав, -ла, -ло бы-єм/бы-м
дав, -ла, -ло бы єсь/бы-сь
дав, -ла, -ло бы
3. быв, -ла, -ло бы-м дав, -ла, -ло
быв, -ла, -ло бы-сь дав, -ла, -ло
быв, -ла, -ло бы дав, -ла, -ло

мн. ч.

- мы, вы, вони/они бы дали
дали бы сьме
дали бы сьте
дали бы
были бы сьме дали
были бы сьте дали
были бы дали

Часопридавніки:

—

давший, -а, -е; -шы
данный, -а, -е; -ны

Часоприслівники:

—

давши

■ повісти

Теперішній час:

єд. ч.

мн. ч.

не творить

Минулый час:

єд. ч.

мн. ч.

1. я, ты, він, вона/она, воно/оно повів, -ла, -ло
2. повів, -ла, -ло єм/-ла-м, -ло-м
повів, -ла, -ло єсь/-ла-сь, -ло-сь
повів, -ла, -ло

- мы, вы, вони/они повіли
повіли сьме
повіли сьте
повіли

Будучий час зложений:

єд. ч.

мн. ч.

не творить

Будучий час простый:

єд. ч.

мн. ч.

1. повім повіме
2. повіш повісте
3. повість повідять

Розказовый способ:

повідж, -ме, -те

няй повість, няй повідять

Условный способ:

єд. ч.

мн. ч.

1. я, ты, він, вона/она,

мы, вы, вони/они бы повіли

вно/оно бы повів, -ла, -ло

2. повів, -ла, -ло бы-єм/бы-м

повіли бы сьме

повів, -ла, -ло бы єсь/бы-сь

повіли бы сьте

повів, -ла, -ло бы

повіли бы

3. був, -ла, -ло бы-м повів, -ла, -ло

были бы сьме повіли

быв, -ла, -ло бы-сь повів, -ла, -ло

были бы сьте повіли

быв, -ла, -ло бы повів, -ла, -ло

были бы повіли

Часопридавники:

—

повідший, -а, -е; -шы

повіджений, -а, -е; -ны

Часоприсловники:

—

повідши

■ быти

Теперішній час:

єд. ч.

мн. ч.

1. єм сьме

2. єсь сьте

3. є суть

Минулый час:

єд. ч.

мн. ч.

1. я, ты, він, вона/она, вно/оно був, -ла, -ло

мы, вы, они/они были

2. був, -ла, -ло єм/была-м, было-м

были сьме

быв, -ла, -ло єсь/была-сь, было-сь

были сьте

быв, -ла, -ло

были

Будучій час зложений:

єд. ч. мн. ч.

не творить

Будучій час простий:

єд. ч. мн. ч.

1. буду будеме

2. будеш будете

3. буде будуть

Розказовый способ:

будь, будьме, будьте

няй буде, няй будуть

Условный способ:

єд. ч.

1. я, ты, він, вона/она,
вно/оно бы був, -ла, -ло

2. був, -ла, -ло бы-єм/бы-м
быв, -ла, -ло бы єсь/бы-сь
быв, -ла, -ло бы

3. був, -ла, -ло бы-м був, -ла, -ло
быв, -ла, -ло бы-сь був, -ла, -ло
быв, -ла, -ло бы був, -ла, -ло

мн. ч.

мы, вы, вони/они бы были

были бы сьме

были бы сьте

были бы

были бы сьме были

были бы сьте были

были бы были

Часопридавніки:

будучій, -а, -е; -чі (сущій, -а, -е; -і)

бывший, -е, -е, -ы

Часоприсловники:

будучі

бывши

2.6 ПРИСЛОВНИКЫ (адвербіі)

Присловником называеме автосемантичну часть речі, котра означае прізнак діяня, прізнак ставу, прізнак якости, прізнак прізнака а даколи і прізнак предмета.

Она не мае словозмінны формы, лем часть присловників творить формы ступнів порівняня. В речині функціонують присловники як обставники (príslov. urč., обстоятельство) або незгодні придатки (атріб.)

Своє значіня сігналізуе адвербій так:

- в споїню з часословом – прізнак діяня, ставу, процесу: добрі ся учів, спав неспокійно, позерав згоры;
- в споїню з адъєктивом – прізнак якости: дуже смутный, барз великий і т. п.
- в споїню з другим присловником – прізнак прізнака: цалком добрі, барз смішно і т. п.;
- в споїню із субстантивом – прізнак предмета: дорога (путь) домів, читаня наголос, заязд автобусом і т. д.

З того выходить, же адвербіі ся вяжуть з часословом (найчастіше), з адъєктивами, з другыма адвербіями і з субстантивами.

Морфологічны прізнакы адвербіі

Основным морфологічным прізнаком присловників є факт, же они не мають категорій паду ці чісла, то зн. же не мають іншы словозмінны формы, окрем ступнів порівняня. Лемже тоты формы не мають вшыткы присловники, лем адвербіі на -о, -ї утворены од якостных адъєктивів, напр.: солодкий – солодко, высокый – высоко, смішний – смішно/-ї, вдячный - вдячно/-ї і т. д.

Лексікално і словотворно суть присловники звязаны з іншыма частями речі. По формі, по значіню і по походжіню суть звязаны:

- а) з різныма формами субстантивів: дома, вечур, бігом, кроком, сподом, часом і т. д.;
- б) з адъєктивами: твердо, сміло, зле, направо, весело, тепло, шум-

но/-ї, по дітьскы і т. д.;

- в) з часословами: мовчкы, коцябкы, співаючі, на (по) стоячі/-кы, на (по) лежачі/-кы і т. д.

Пёрвісна (прімарна) роль присловників в речіні є означати розличны обставники. Зато ся найчастіше вяже з часословом – предікатом, хоць ся може односити і к придатку (атрібуту), або к далшому обставнику.

2.6.1 Тіпы присловників

Подля значіня присловники ся ділять на **означаючі і обставниковы**.

К **означаючім** належать такы, што характерізують діяня або прізнак з боку ёго якости, кількосты і способу выконання. Зато їх ділиме на:

- а) якостно-означаючі,
- б) якостно-кількостны і
- в) присловники образа або способу діяня.

Приклады:

- а) стрітити тепло, співати весело, начудо спокійно,
- б) много прочітати, довго ходити, мало успішний,
- в) любити по материньскы, помагати по братьскы.

Обставниковы присловники означають різны обставины (okolnosti), за яких проходить діяня. На основі того ся виділюють такы обставниковы адвербії:

- а) **міста** – означають місто діяня або ёго смерованя і відповідають на вопросы: де?, одкы?, в якім смері?, напр.: *спереду, долов, горі, вонка, ту, там, здолы, справа, одзаду, здалека* і т. д.;
- б) **часу** – означають час проходжіня діяня і відповідають на вопросы: коли?, одколи?, доколи?, од якого часу? і т. д., напр.: *вчера, завтра, днесь, рано, вечур, скоро, вночі, нігда, все, пізніше, давно, до рока* і т. д.;

- в) **причини** – означають причину діяння і відповідають на вопрос: чом?, з якої причини?, од чого? і т. п., напр.: *зо страху, з глупости, од гніву, зато* і т. д.;
- г) **цїля** – означають ціль діяння, напр.: *повідсти жартом, зробити нароком, назлость* і т. д.
- д) **образа і способа діяння** – як?, яким способом? проходить діяння, напр.: *бігом, боком, піше/-о, пішки, потихы, силов* і т. п.
- е) **міры і ступня діяння** – кїлько?, як велє? до якої міры?: *барз, дуже, доста, капку, кус/кущенько* і т. д.

2.6.2 Словотворїня присловників (адвербїй)

Присловники ся творять:

Суфіксальним способом од:

а) основ якостных придавників з помочов -о (-ё): ясно, красно, мужнє, порожнє і т. д.; з помочов -ї – добрі, важні, шумні і т. д.; з помочов суфіксів -оньк-, -еньк-, -онїньк/-ониньк-, -їцк/-їцк-, чїм вытваряють здрібніло-пестливы формы: тихонько, дрібненько, легонинько, добріцко, маціцко і т. д.;

б) од назывників з помочов суфікса -ом: кроком, часом, боком і т. д., што ся може вважати тыж за т. зв. застыту форму інштрументала таких назывників (субстантів).

2. Префіксальним способом од:

а) назывників з приназывниками/префіксами в/в-, на/на-, по/по-, з/зо-, до/-до-, од/од-, напр.: в зимі – взимі, на верьху – наверьху, по добрім – подобрім, з небес – знебес, зо споду – зосподу, од рана – одрана і т. п.;

б) придавників в споїну приназывниками/префіксами або лем з префіксами: на-, не-, пре-, напр.: набїло/на біло, неміло/не мило, пре-богато і т. д.

в) присловників з приназывниками/префіксами або лем з префіксами: од/од-, до/до-, по/по-, поза/поза-, на/на-; за- пре-, напр.: од днесь

– одднесь, до теперь – дотеперь, по завтра – позавтра, поза вчера – позавчера, на смак – насмак, завелё, замало, предобрї, прелюбо і т. д.;

г) містоназйвників в споїню з приназйвниками або частками: (з) выдтам, потім, даколи, даяк і т. д.

3. Префіксално-суфіксалным способом, де найпродуктивнішых словотворнов паров при творіню присловників є споїня приназйвників/префіксів на-, в-/у-, по- найчастіше із придавником, часопридавником, присловником із суфіксом -к-, напр.: навйкручанкы, назверткы, в/употемку, постоячкы, посліпачкы, посидячкы, подоброткы, пошепкы і т. д.

Префіксалным способом ся творять присловники і од містоназйвників з помочов приназйвника по, напр.: по нашім, по твоїм, по їх і т. д. Подобно ся творять і од придавників і числовників, напр.: по приятельскы, по русиньскы, по паньскы; по перше, по третє, по двоє і т. д.

2.6.3 Ступнїваня присловників (адвербій)

Якостны присловники на -о, -і (зрідка) -е, утворены од якостных придавників (адъєктивів) можуть творити форми высшого і найвысшого ступнїв порівняня (компаратива і суперлатива). Формы ступнїваня присловників суть тотожны з формами придавників середнєго роду. Тоты формы мають значіня придавників або присловників залежно од їх функціонованя в речині. Порівн. наприклад: *Найлїпше сердце мала моя мама. – Соня ся учіла найлїпше. Вчера єм стрїтив найшумнїше дївча в своїм жывоті. – Яна співала найшумнїше.*

Творіня ступнїв порівняня присловників:

Основный ступіня (позитів): *высоко, глубоко, твердо, добрї, мало, велё, зле, много.*

Высший ступінь (компаратів) ся творить векшинов так, як форма придавника середнєго роду, помочов суфікса -ше, напр.: *глубше, твердше, шумнїше, выше* (звычайно з випаджінєм суфікса -к-, -ок-, порів. напр. *тонше, глубше, выше* і т. д.). Стрічає ся і з таким способом творіня ступнїв порівняня, кідь ся творять (як і адъєктивы) од

іншої основи, т. зв. суплетивний спосіб, напр.: *добрі – ліше, зле – гірше, мало – менше, велё – веце* і т. п.

Найвысший ступінь (суперлатів) ся творить припоїнём к формі компаратива префікса най-, напр.: *найвыше, найглубше, найтвердше, найліше* і т. д.

2.7 ПРЕДІКАТИВЫ

Предікативы (або категорія ставу, або предікативны присловники ці адвербії, або предікативны слова) – **то суть повнозначны слова з назывнов функціов, котры мають аналітичну форму часу і означають став в широком розуміню, а в речині выступають в функції звязочно-менного предіката єдноскладного речіння, або суть модіфікаторами предіката двоскладного речіння.**

Предікативы ся своїм основным значінём одокремлюють од адвербій тым, же адвербії означають прізнак діяня, а предікативы не означають прізнак, але **ставовость** особ, предметів і навколишній среды.

Формална характерістіка предікативів в русиньскім языку не є єднака. Подля формы виділюєме такы тіпы предікативів:

Перший тіп предікативів (ставу і чувственного – цітового (почувового) або чутёвого приятя) має єднакы формы з присловниками або адъєктивами середнього роду, напр.: *тепло, вовгко, горячо, студено/зимно, мокро, пусто, світло, смутно, спарно, сухо, темно, тяжко, хмарно, шумно* (о часї). **Тоты ставовы предікативы означають вонкашній став**, т. є. квалітативны ставы природи, виплываючі з атмосферных умов, котры суть независлы од людського фактора, дале означають псіхічны і фізічны ставы (*смутно, весело, зимно*) і т. д.

Тоты лексеми ся можуть споєвати із звязков (**є, было, буде**) – а тым творити аналітичну форму теперішнього, минулого і будучого часу, а в такій формі повнити функцію главного члена єдноскладного речіння (предікативна основа – РО, звяз.-мен. предікат.): *В школі му было смутно. Днесь є хмарно.*

Другий тип предикативів – творять модалны предикативы. Они не суть подобны ани адвербіям, ани адъєктивам. Суть то слова типу: **треба, нетреба, мож, немож**. Про них є типічне того, же **функціонують як модифікаторы часословного або звязочно-менного предиката єдноскладного речіння**, напр.: *Треба му (є, было, буде, было бы) помочи. Нemoж было го ігноровати.*

Третій тип предикативів є сходный по формі з субстантивами, напр.: *бідá, гáньба, жаль, мýка, (не)охота, страх, сміх, час, шкода, на-часі*; напр.: *Страх было позерати на ню. Шкода было там ходити. Є начасі їти домів.*

Четвертый тип предикативів припоминають нам адъєктивны формы, напр.: *годен, рад, готовый, повинный/повинен, потребный, schopный* і т. д. (але векшина з них може выступати і як адъєктив, напр. schopный студент не має проблеми із скусками).

Тоты предикативы тыж фунгують в двоскладнім речінні як ёго главный член – предикат, напр.: *Хто годен прийті вечур до клубу? Ты повинен був прийти там!*

Од адъєктивів ся виділюють неособны предикативы тым, же стратили формы падів (склонёваня).

Од адвербій ся виділюють тым, же мають формы часу і способу, напр.: *Василёви є весело, смутно, добрі (было, буде, бы было) ітд.* Окрем того предикативы не мають значіня признака (признак предмета – адъєктив, признак діяня – адвербій).

Про неособны предикативы 1-го і 3-го типу є характерне значіня – виражати став або ёго оцінку. Став то може быти посіхичный або фізічний: *Іванови смутно; Надї было тепло* – то у живых субстантивів. Далє можуть виражати став окружающей среды, напр.: *В хыжі было вовгко, тепло, зимно, темно, видно* і т. д. Далє означають оцініня ставу (*было му добрі на тім світі*), став часу (*уж было пізно*), просторове значіня (*до ліса є близко*) і т. д.

2.8 МОДАЛНЫ СЛОВА

Модалныма словама ся называють такы незмінны слова, котрыма ся дасть выразити різне суб'єктивне одношіня бісідуючого к обсягу выповідженого. Модалны слова указують на значіня, на кілька правдивов ся видить (поздавать) бісідникови высловена думка, як ся она бісідуючім оцінює і які выкликує у бісідника емоції.

Модалны слова не вносять штось доповнююче до высловлёваного (до выповіджіня), але придають высловленому (выповіджіню) таку або інакшу оцінюючу кваліфікацію. На основі того, модалны слова в речині застають особитне місто: они не вступують до граматічного одношіня із остатніма словами в речіню, але модіфікують будь значіня цілого речіня, або єднотливых ёго членів, напр.: Завтра буде (подля вшыткого, правдоподобно, наісто, може), шумный час.

Модалны слова не суть членами речіня, они в речині функціонують в ролі: вводных слов, як слова-речіня і як споююче средство міджі речінями.

В шыршім розуміню к модалным словам односime тыж лексікалізованы і фразеологізованы словны споїня.

2.8.1 Функціонованя модалных слов

Модалны слова ся вызначають тым, же імплікують в собі (обсягують) значіня оцінки. Зато модалныма словама і словоспоїнями може бісідуючий выразати такы одтінкы значінь:

1. Даякий ступень правдивости выповідженого, напр.: *самособов, правдоподобно (-ї), видить ся, здасть/здає ся, правда же, досправды і др.*
2. Даякий ступень обычности або необычайности выповідженого, напр.: *обычайно (-ї), ставать/стає ся, як правило і ін.*
3. Даякий ступень об'єктивізованя/об'єктивізації выповідженого з уведжінем ёго істочника/жрідла (рратей), напр.: *говорять, говорить ся, бісідують, як знамо, з мого погляду, з аспекти, под-*

ля мене, подля тебе, подля вас/них, подля ёго слов, як говорять, як бісїдують, як єм чув і ін.

- 4. Характерізованя способу формованя думок**, напр.: *єдным словом, інышма словами, ліпше повісти/повіджене, справнїше, так повісти* і т. д.
- 5. Одділєваня композиційно-смысловых (вызнамовых) выповідей або частей**, напр.: *по перше, по друге..., а так, і так, значить, наприклад, міджі інышым, наконець, наопак, напротїв, тым веще, з єдного боку, з другого боку, таким способом, як ся указує, як видно і др.*
- 6. Выражіня побуджіня сполубесїдника, абы выкликати у нёго таке або інше одношіня к выповідженому**, напр.: *перебачте, ці знате, розумїш, як видиш, отворенї (-о) повіджене, міджі нами* і т. д.
- 7. Выражіня різных емоційнальных одтїнкїв** (одобріня, неодобріня, успокоїня, одсуджіня і т. п.), напр.: *нащастя, нажаль, страх повісти, хвалабогу* і т. д.

Місто, де стоїть модальне слово в речинї, залежыть звычайнї од того, што оно оцінює:

- а) **кідь ціле речїня** – тогды стоїть на ёго зачатку,
- б) **кідь даяке конкретне слово** – тогды ся контактує з тым словом (перед ним, або за ним).

2.8.2 Морфологічны тіпы модальных слов

Виділюють ся звычайно три основны тіпы модальных слов і модальных спойнь:

- менный тіп (номінальний),
- вербалный тіп (часословный),
- адвербіальний тіп

– в завислости од того, што творить основу походжіня модального слова.

Приклади єднотливих типів:

а) **менный**: *словом, мімоходом, без похыбы, подля мене, на мій погляд, окрем того, міджі тым, міджі нами* і т. д.;

б) **вербалный** (часословный): *думаю (сі), повіджме, говорять/повідать/бісідують, бісідуює ся/говорить ся/повідать ся* і т. п.;

в) **адвербіалный** (присловниковый): *главно (-ї), істо, наїсто, бізовно, найглавніше* і т. д.

Таки самы типи ся можуть стрічати і міджі модалныма словосполіннями, напр.:

а) *іншыма словами, подля мого пересвідчіння, з другого боку, з мого погляду* і т. д.;

б) *повідь вам, признаю ся вам, я сі думаю, дасть бог, хто го знає, видить ся мі, правду повісти* і др.;

в) *тым вець, тым менше, як видно* і др.

Сінсемантичны части речі

К сінсемантичным (неповнозначным) словам односиме: приназывники (препозиції), злучники (кон'юнкції), часткы (партікулы) і чутеслова (інтер'єкції). Они ся виділяють цілым рядом прізнаків:

1. Не мають номінативну (називну) функцію, значить, же не суть назвами предметів, прізнаків, процесів. Служать лем на виражіня одношінь міджі повнозначныма частями речі.
2. Зато, же не мають номінативну функцію, не суть членами речіння. В речині ся ужывають як граматичны средства языка (указують на форму слов, споюють слова і речіння і т. п.).
3. Неповнозначны части речі не діспонують лексичныма і граматичныма значіннями.
4. Не суть семантично і синтаксично самостатны, суть позбавлены акцента, не суть носителями інтоначного центра (логічного акцента) і т. п.

2.9 ПРИНАЗЫВНИКЫ (препозиції)

Приназывники суть незмінны служебны слова, выражаючи різнородны одношіня непрямых падів мен з другыма словами в речині. Они служать на выражіня обектного (предметного), атрібутивного (придаткового), адвербіального (обставникового) і дуплексівного (пред. – атріб.) сінтаксічного одношіня к предметам в шырокім розуміню з боку: *діяня* (дійшов к воді, выбрав із миски, положыв на стіл, пришов міджі послідніма); *другых предметів* (танір з порцелану, закусок к чаю, дівча з валалу, дівча із зеленыма очіма); *прізнака* (белавый од зimy, способный до работы і т. п.).

Приназывники не суть членами речіня, лем входять до составной части члена речіня.

Приназывники можуть выражати такы основны значіня: просторовы, часовы, причинны, цілёвы, порівнюючі, способу діяня, допровождіня, условны (подмінковы), обектны і дакотры іншы. Тоты значіня приназывників ся досягають лем в споїню з формов паду мен.

То значіть, же:

Приназывниками ся называють неповнозначны незмінны слова, служачі на выражіня різнородных одношінь назывників, містоназывників і чісловників у непрямых падах к іншым словам. Приназывники стоять все перед тым меном, з котрым ся вяжуть: *выйти з хыжы, пришов міджі людей, дівча із валалу, положыв на стіл, стоїть за стїнов, лежав під оріхом* і т. д.

З прикладів видно, же приназывники придають або доповнюють різнородне значіня непрямых падів (просторове, часове, прічинне, цілёве, порівнююче, способове і др.).

Подля свого походжіня ся приназывники ділять на **неодводжены** (прімарны) і **одводжены** (секундарны). Подля своєї штруктуры ся приназывники ділять на **просты** і **зложены**.

К **неодводженым** односíme тоты приназывники, што суть стародавны і стратили своє споїня із словами свого походжіня, напр.: *о, од, без, в, над, до, за, к, ід, з, із, по* і дакотры іншы.

К **одводженным** односимо приназывники, што vznikли од форм повнозначных слов по стратї свого первісного значіння, напр.: *коло, подля, перед* і т. д., а тыж такы, што ся ужывають в двоякім значіню, напр.: *близко, навколо, спереду, зднука* і др.

2.9.1 Значіння і поужытя главнішых приназывників з непрямыма падами

Приназывники поужываны з генітивом:

БЕЗ: *бех хыб, без воды, без хлопа, без права, без матери;*

ОД: *од запалу, од рікы, од сестры, од гніву;*

ДО: *до воды, до травы, до хыжы, до стола, до скрині, до книжкы;*

У: *у нас, у мамы, у фраїркы, у шопі, у сїні, у авті;*

БЛИЗКО: *близко ліса, близко сына, близко вовка, близко дітины, близко воды;*

З (ЗО): *з мапы, з ташкы, з носа, з рота, з саджі;*

КОЛО: *коло плота, коло моря, коло хворого;*

ПОДЛЯ: *подля справедливости, подля мене;*

ПОСЕРЕД: *посеред хыжы, двора, загороды;*

ПРОТІВ: *протів мене, протів камарата, протів нас;*

СЕРЕД: *серед двора, серед жнив, серед луку;*

СПІД/СПОПІД: *спід стола, спід сїна, спопід кряків;*

СПОЗА: *споза корча, споза дуба, споза хмары;*

ОКРЕМ: *окрем діда, окрема лавкы, окрема корчмы;*

ВЗДОВЖ: *вздовж луку, вздовж пути, вздовж рікы;*

МІМО: *мімо міста, мімо пішника, мімо хотаря;*

ПЛЯ/ПОПЛЯ: *пля мене, пля мамы, пля обыстя;*

СПЕРЕД: *сперед хыжы, сперед церькви, сперед гостя;*

ПРОСТІВ: *простів нас, простів склепу, простів стайні;*

(З) ІЗ-ЗА: *із-за ліса, із-за хмары, із-за глупости.*

Приназывники поужываны з датівом:

К: *Анця ся вернула к дівці. К дитині пришла мама.*

К(У): *Нянько присів к(у) нёму. К(у) робітникови дали учня.*

ІД: *ід сынови, ід столови, ід псови, ід стрыкови.*

Позн.: Приназывники К, ІД рекомендуєме преферовати перед приназывников КУ.

Приназывники поужываны з акузатівом:

ЗА: *За правду ся не треба гнівати; за дівку, за матірь;*

НА: *Прийде і на пса мороз; на додж, на народенины;*

НАД: *над постіль, над хыжу, над поле, над луку;*

МІДЖІ: *пришов міджі нас; іти міджі людей; положыти міджі папіря;*

ПОМІДЖІ: *Рыба втікля поміджі ногы. Ходив поміджі людей.*

ПО: *Стояв у воді по коліна. Яма му была по шыю. Досяг по облак.*

ПОЗА: *Оговарять го поза очі. Ходив домів поза хыжу.*

ПОПІД: *Ходить попід горы, попід доли, попід гаї зелененькы.*

ПРО: *Перстінь про дівку. Калап про нянька. Перо про школяря.*

ЧЕРЕЗ: *Через тот воблак ніч не видно. Через хмару ся прoderло сонце.*

В: *Вірити в нас. Запозерати ся в далечезну далечіну.*

О: *Бояти ся о здорова. Боївати о шумну дівку.*

ПІД: *Сховати ся під постіль. Постелити соломѹ під коровѹ.*

ПРЕЗ: *Довго йшли през густый ліс. Лавка през потічок.*

ПОНАД: *Летіти понад хмары. Перекрочів понад шанець.*

КРІЗ: *Пролетів кріз скло. Прoderав ся кріз гуцаву.*

СПОПІД: *Виліз спопід соломы. Мачка выскочіла спопід сусика.*

ЗМІДЖІ: *Выскочів зміджі галузя як сполошаний.*

СПОМІДЖІ: *Быв найсмільшый споміджі выштых хлопців.*

ВО: *во імня, во славу і т. д.*

Приназывники поужываны з локалом:

В: *в лісі, в загороді, в воді, в лодці, в сїні;*

НА: *на дворі, на стрісі, на свадьбі, на конику;*
О: *о учіню(ї), о мачці, о мусі, о терпезливости;*
ПО: *по скалах, іде як по маслі, по коліні;*
ПОПРИ: *попри хворім і здоровый схворіє; попри воді;*
ПРИ: *при сміху, при їджіню, при гостѣх, при нозі;*

Приназывники поужываны з інструменталом:

З: *пирогы з сыром, хлїб з маслом, брат з женов;*
ЗА: *за столом, за книжков, за мачатѣм, за тобов;*
ІЗ: *із камаратом, із штудентков, із фірмов;*
НАД: *над букварѣм, над задачов, над лісами;*
МІДЖІ: *Была міджі нами любость; міджі руками, міджі палця-*
ми;
ПЕРЕД: *перед полуднѣм, перед воблаками, перед Великоднѣм;*
ПІД: *під стріхов, під перинов, під светром, під пазухов;*
ПІДО: *Лед быв тонкий і проломив ся підо мною.*
ДОЛОВ/ДОЛІ: *долов путѣв, долов пішником, долов/долі скалов;*
ГОРІ: *горі валалом, горі буком, горі ярочком.*

Позначка:

Дакотрыrinaзывники ся поужывають з двома і з трѣма падовыма формами.

В роліrinaзывників ся можуть выужывати і іншы части речі, наприклад:

а) **присловники:** *спереду/впереді (стада), позад (нас), взад (будовы), серед (валала), близко (міста), коло (школы), збоку (уліці), внутрі (будовы), долов/долу (берегом), накриж (драгы), зверьха (стріхы), доокола (стада)...*

б) **назывники:** *в дослідку (неуроды), в результаті (лічіння), в протягу (рока), в дослідку (зміны), по мірі (можности), помочов (електрики)...*

в) **часоприсловники:** *дякуючі (вашым службам), непозераючі на (такы условія), будучі (вашым довжником) і т. д.*

2.9.2 Правопис приназивників

а) В приназивнику **од** (як і в префіксі **од-**) ся в русиньскім языку пише буква **д**.

б) Приназивники **в, з, к, із, без, од, над, під, перед** даколи мають тыж форму на **-о**: *во, зо, ко* (рідко, частіше *ку*), *ізо, безо, одо, надо, підо, передо*.

в) Зложены приназивники тіпу: **поза, попід, поперед, попри, спід, споза, посеред** і другы ся пишуть доведна.

г) Зложены приназивники **із-за, із-під** ся пишуть через злучку.

д) Приназивниковы вирази **в дослідку, в протягу, в продовжіню** ся пишуть розділно.

2.10 ЗЛУЧНИКЫ (конъюнкції)

Злучником ся называть неповнозначна (сінсемантична) незмінна часть речі, котра ся ужывать на споєваня слов або речінь.

Кідь ся злучниками споюють части речі (слова), што в речині выступають в функції членів речіння, такы **злучники** клічеме **членьскыма**. Злучники, споюючі предікатівны части в штурктурі зложеного речіння, ся называють **злучниками речіння**.

2.10.1 Класіфікація злучників подля морфологічного зложіння

Подля морфологічної штурктуры ся злучники ділять на **просты** (єднословны) і **зложены** (вещесловны).

До группы **простых злучників** входять слова тіпу: *а, або, абы, же, жебы, і, кідь, кідьбы, кібы/кобы, коли, накілько, нйй, покы, докы, тыж, ці, хоць, што, штобы, як, якбы* і др. К ним ся односять і злучниковы слова тіпу: *вірніше, виходить, далше, зато, значить, праві, інакше, єднак, потім, притім, властні, тогды, лем, справніше, точніше, ліпше* і т. д.

До групи **зложених (вещесловных) злучників** входять такі, що складаються з двох або декількох компонентів (частей), котрі в мові функціонують і як окремі самостатні слова.

Векшина зложених злучників ся творить сполученням простих злучників з іншими елементами: *зато же, так же, тільки же, лем же, тым же, з того же; потім як, перед тым як, од тогды як, так як, подобно як, між тым як, як лем, лемже як, як кобы, як наприклад; кідь не, як кідь, як кобы, в припадї кідь; зато жебы, без того жебы, місто того жебы, з заміром жебы, так жебы; як то, на то жебы, подля того як, між тым як.*

2.10.2 Класифікація злучників подля синтаксичної функції

Злучники подля значіння і синтаксичної функції ся звичайно ділять на **прирядні** (паратактичні) і **підрядні** (гіпотактичні). Прирядні злучники сполучають між собою як однотипні слова (члени речення), так і цілі речення, взаємно не підвладні одне одному. Підрядні злучники сполучають лем речення, приполюючи другорядне (залежне) речення к главному речінню, напр.: *Приятелїв і близьких людей познаєме лем в часї, кідь грозить біда.*

Класифікація прирядних (паратактичних) злучників

Подля свого значіння прирядні злучники ся звичайно ділять на:

1. **Сполучаючі (копулативні):** *і, а* (в функції *і*), *ай, та, ани, ни, тыж;* здвоєні: *і-і, ай-ай, та-та, тай-тай, ани-ани, то-то, раз-раз.* Однотипні частини здвоєних злучників ся односять к розділним сполученим частям напр.: *Тота баба ани ганьбы, ани фалатка розуму не має.*
2. **Протиставні (адверзативні):** *а, але, зато, но, єднак, лемже, но зато, а то.* Тоті злучники сполучають такі члени речення або частини складеноприрядного речіння, котрі треба поставити протів себе, напр.: *Богачови і когут ся несе, а худобному і курка не хоче. Всягды добрі, але дома найліпше.*

3. **Розділюючі (діз'юнктивні):** *або, ці, то, хочь; або-або, ці-ці, то-то, хочь-хочь, ці-або, ці то-ці то, будь-будь*, напр.: *Я ся верну в четверь або в пятніцю. Не знали де йти: ці до Татар, ці до Крконош.*
4. **Градачны (ступнюючі):** *не лем – но і, не лем – але і, не лем – але ай, не лем же – але і (ай), не жебы – але і, не лем – а (але) тыж і ін.*, напр.: *Вна не лем же є шумна, але і мудра. Нянько не лем добрый, но і справедливый.*
5. **Результатівны (конклюдивні):** *і, і зато, а зато, значіть, і/а значіть*, напр.: *Юлка была груба, а зато ся ганьбила прийти домів.*
6. **Пояснюючі (експлікативні):** *то єсть, (то є), то значіть, а праві, а саме і др.*, напр.: *Я хотів косити сам, то значіть, сам і косу вострити. Мы втікали, то єсть Юрко втікав, а мене ніс на плечах.*

Класифікація підрядных (гіпотактичних) злучників

Підрядны злучники споюють нерівноправны части зложеного речіння, т. є. залежну (підрядну) часть з незалежнов (або главнов) частєв. Дакотры злучники підрядной части ся можуть ділити на дві части – єдна до главной, а друга – до залежной части.

Підрядны злучники ся звичайно ділять на злучники споюючі єдночленны і двочленны речіння.

К злучникам споюючим єдночленны речіння односимо:

1. Присубстантивны (опреділяючі), котры суть двоякы:

а) **обсягового тіпу:** *же, як, жебы (абы), ці*, напр.: *Вернув ся з одповідєв, же хыжа є уж продана. Барз ня трапив проблем, ці діти доштурдують;*

б) **односного тіпу:** *тот, такый, котрый, який, чій, де, одкы, коли, як і др.*, напр.: *Я думав о тім чоловікови, в руках котрого была і моя доля. В літі сьме были в тім селі, де бывають дідо з бабков.*

2. **Корелативно-односны** злучники припоюють підрядну часть к парі слов в главній части: *тот-хто, того-што, такый-який, так-*

як, тільки-кілько, там-де (одкы), ту-де (одкы), одты-одкы (де) і їх форми тіпу: *такым-якым, тым-хто* і т. д., напр.: *Так про нёго дбає, як пес про пятау ногу. Хто хоче велё знати, тому треба мало спати* і т. д.

3. Высвітлюючі злучники – высвітлюють штруктуру і незакінченость главной части ведно з підряднов частёв, напр.: *А я ся дізнала, одкы він є родом. Є добрі, кідь жывот зохаблять місто і про приємны думкы.* Злучники той функції: *же, кобы/кібы, як, якбы, ці;* злучниковы слова того тіпу: *хто, чій, котрый, який, де, одкы, коли, як, кілько, на-кілько, чом, кідь бы і др.,* напр.: *Думате, же я про вашого сына стара? Снилось мі, як єм ішов по лавці над пропастьєв. Стало ся тото, што сьме предполагали. Дотеперь іщі не є знаме, ці на Марсі не є жывот. Коваль не знав, де діти свої довгы руки.*

К злучникам споюючим двочленны речіня односíme:

1. Часовы злучники: *кідь, коли, до коли, покы, докы, покы не, покы што, покы аж, аж покы, до того часу, з того часу як, за тот час як, тым часом як, в тот час як, в тім часі як, ледва, ледва же, од тогды, до тогды, до того як, міджі тым як, потім як, як лем, скоро, перед тым як, тільки же, лем же, тільки же лем, тым часом і др.* Напр.: *Тогды добрі коса косить, кідь вам дівча пиво носить.*

2. Прічинны злучники: *зато же, бо, накілько, потім што; в спо-іню з тым же (што), зато бо, так як, вдяка тому же, тым веце же і др.,* напр.: *Яблонь vysхла, бо зайці обьїли вишитку скору навколо. Я не пришла вчера зато, бо єм ся зле чула.*

3. Злучники ціля: *жебы, лем бы, лем жебы, зато жебы, прото жебы, з тым жебы, затым жебы, на то жебы і др.,* напр.: *Маря ся надвигла, жебы ї зайда ліпше сіла на плечі.*

4. Злучники наслідку: *так-же, наслідком чого, натілько-же, од чого, такий-же, такий-жебы і др.,* напр.: *Так сьме ся запозерали на Дунай, же сьме пришли нескоро до дївадла.*

5. Условны (подмінковы) злучники: *кідь, кідь бы, кобы/кібы/кебы, якбы, раз, кідь уж, в тім припадї кідь і др.,* напр.: *Не треба жаловати намагы, кідь приносить такы добры vysлідкы. Кідь хочеш з вовками жыти, мусиш з нима і выти.*

6. **Злучники уступковы:** *хоць, хоць бы, кідь ай, хоць і дарьмо же, не позераючі на тото, што, няй, ці лем, лем бы, ці, чей і др., напр.: Хоць уж было цалком видно, фурт сьме не вставали. Дарьмо же ті є смутно, мусиш вытримати.*

7. **Порівнуючі (компаратівны) злучники:** *як, як бы, як кобы, подобно тому як, як кідь, так як і др., напр.: День був шумный, як вишитко шумне ту довокола. Вонка была могла, як кобы ся пара із землі двигала.*

8. **Злучники міста.** В главній части в тых речінях ся вживають містоназівниковы слова – *там, одты, всягкы, нигде*, а підрядна часть ся уваджать злучниковыма словами *де, одкы/выдкы*, напр.: *Всягды, де сьме пришли, нас вітали хлібом і солёв. Там гет далеко, де стырчат тоты дві скалы, є Морьске око.*

2.10.3 Правопис дакотрых злучників

Порівнуючій злучник ЯКБЫ пишеме все як єдно слово, напр.: *Твариш ся, якбы ты о тім ани не знав. – Позераш, якбы ся ті з оч (очей) стало.*

У вопросных речінях пишеме присловник ЯК і частку БЫ окреме, наприклад: *Не знаю, як бы я вам міг помочі. – Як бы сьте вы рішыли тот проблем?*

Злучник ЖЕБЫ пишеме доведна, наприклад: *Жебы сьте здоровы были! – Жебы тя хвороба пустила!*

Злучник КІДЬ з частков БЫ (КІДЬ БЫ) пишеме окреме, але стягнуту форму КОБЫ/КІБЫ пишеме доведна.

2.11 ЧАСТКЫ (партікулы)

Частками ся называють неповнозначны незмінны слова, котры выражають доповнюючі смысловы одтінкы цілых речінь, словоспоїн і окремых слов або повнять словотворчі і формотворчі функції. До групи часток входять незмінны і неповнозначны слова, котры:

а) беруть участь при творінню дакотрых морфологічных форм і форм речінь з різnorodным значінём ірреальности (понуканя, условности, желаня);

б) выражають найрозманітшы суб'єктыўно-модальны характэрыстыкі і оцінкы речіня і ёго членів;

в) беруть участь у выражінні цілья выповіджіня (вопросность) і при выражінні модалности речіня (підтверджіня і негованя);

г) характэрызують дйяня або став протіканя в часі, рэзультатыўности і нерэзультатыўности.

Часткы сьць характэрыстычны тым, же все маюць значіня адношіня:

а) выражають адношіня дйяня (ставу) к сьцутчынсты; б) адношіня говорчогэ (бісідніка) к высловленому.

Зато, же не маюць номінатывну функцыю, не сьць членами речіня, але другым словам в функцыі членів речіня прыдають доповняючы сьмысловы адтінкы. Од модалных слов ся одокремляють тым, же вносять до речіня рэзны значіня суб'єктыўногэ адношіня к выповідзі.

2.11.1 Діліня часток подля штруктуры

З формалногэ боку ся часткы ділять на **першотворны** і **непершотворны**. К першотворным ся адносять тоты, што не маюць жыве словотворне спойня і формалне соодношіня із словами другых частей речі, напр.: *бы, ге, гей, гы, же, ці, не, ни, най, нїт (нєт), уж, но, -то, -те, -ка, да-*. Вшыткы астатні часткы сьць непершотворны.

З формалногэ боку ся іщі часткы можуть ділити на:

а) просты, котры ся складають із єдногэ слова, напр.: *ага, гы, га, тадь, кідь, іщі, праві, як, ці, лем, ліпше, нияк, но, єднак, што, жебы, гадам, же, най, уж* + *вшыткы першотворны* і ін.;

б) зложены (котры ся складають з вєще частей) тїпу: *далеко не, ай так, якраз, бог знає ці, што же, ці што, уж ай, лем-лем, так-так, нєт а нєт, ледва же, ледва не, як бы не, лем бы, лем жебы, най бы, хоць бы, што за, што з того же* і многы другы.

2.11.2 Класифікація часток подля функцій

Подля функцій ся виділюють тоты тіпы часток: формотворны, словотворны, негуючі, вопросны, модалны і часткы-реплікы (підтверджуючі і негуючі).

1. К формотворным односимо: най, бодай, бы.
2. К словотворным односимо: хоць-, да-, -сь, -то; ни, ні; не; ся.
3. К негуючим часткам односимо: не, ни, ани, ніт (нет).
4. К вопросным часткам односимо: а, ці, ці не, прецік, гей, хыбаль, што, но, га, гы, ці што, як, што за, што то.
5. Модалны часткы вносять до речіня різны значіня суб'єктивного одношіня к wypowiedженому (емоції, волю і т. п.).
6. Часткы-реплікы выражаючи підтверджіня і негованя тіпу: гей, ніт (нет), так, добрі, справні, правда, самособов, як же, якраз, скучотні, но правда, веру, верабоже, прісамбогу, акурат, боже-хрань, дайбоже і т. д.; ніт (нет) = неправда, несправні, не може быти, нияк нет, ани кус, деже, ани зашто, та де і др.

Особитне місто з того погляду забирають часткы-злучники, котры окрем модалного значіня мають і значіня (ці схопность) споєвати слова і речіня, напр.: а, ай, все, гей, геле, же, кідь, лем, но і, просто, най, бодай, ці, так, так і, хоць, жебы, веру, верабоже, намоіверу, беспохыбы і др.

Также сі можеме інформації о частках іщі раз згорнути і увести, же:

Частков ся называють служебна, незмінна часть речі, котра придає єднотливим словам і цілым речіням розлічны змысловы одтінкы. Частками бісідник (говорячий) назначує своє одношіня к wypowiedженому, напр.: *Юрко має лем дві сестры. Юрко має аж (ай, і, іщі) дві сестры.* З того виходить, же до часток входять такы незмінны слова, котры беруть участь як при творіню морфологічных форм, так і при творіню форм речіня із значінём понуканя, условности, желаня, вопросу, підтверджіня, негачії, результатівности, нерезультатівности і т. п.

Подля структуры ся часткы ділять на: **просты** (*бы, гей, же, ці, не,*

няй, нїт/нєт, уж, но, -то, -ак, да-, ведь, дас, лем, хоць, што, жебы, іці/ці, ай, кідь і т. д.) і **зложені** (далеко не, так ай, ай так, што же, ці што, лем же, ці не, уж ай, уж-уж, лем-лем, то є, нїт а нїт/нєт а нєт, як не, лем бы, няй бы, хоць бы, што за, лем жебы не і много далших).

Подля функції ся часткы ділять на: **формотворны**: ся, няй, бы, хоць бы, няй бы, лем бы. Напр.: *Я бы написав. Лем бы діти были здоровы. Вернути ся*; **словотворны**: хоць, да-, -сь, -то, -ни/ні, -ле, напр.: *хоць-хто, дашто, якийсь, ниякий, нїгда, ноле*; **негуючі (одрїкаючі)**: не, ни, ани, нїт/нєт, напр.: *Штудент не пришов на семінар. Не было чути ани муху літати*; **вопросны (звідалны)**: ці, а ці, ці не, гей, хыбаль, што, но, га, ці што, як, напр.: *А ці в літі сьме ся могли учіти, кідь было треба худобу пасти? Што за хлоп пришов?*; **модалны**: гей, нїт/нєт, а, ай, геле, же, кідь, лем, но і, няй, бодай, так, так і, хоць, жебы, вера, верабоже, но і т. д. Напр.: *Мати уж дома? Гей/Нєт. Няй ся ті выповнить твоє желаня. Бодай тя/ті... Не тобі бы бісїдовати, не їм бы слухати і т. д.*

Позиція часток в речині є двояка: **препозитівна** і **постпозитівна**. Препозитівны часткы суть тоты, котры все стоять перед тым словом, ід котрому ся односять, напр.: *бодай, істо, лем, няй, но, так, як*, напр.: *Так крич, **няй** ся ті озвуть. Як добрі, же вода **лем** по путь ся дістала* і т. д. Постпозитівны часткы суть тоты, што все стоять по тім слові, ку котрому ся односять, напр.: *Юрко **же** го познать?*

Міджі частками і іншыма незмінныма частями речі є часто плынулый перехо́д, бо многы з них фунгують в речині і як часткы, напр.: **ай** (злучник і частка), **за** (приназывник і частка), **добрі** (частка і присловник) і т. д.

В ролі часток функціонують і дакотры змінны части речі, напр.: **што** (містоназывник і частка), **невроком**, **фраса**, **панебоже**, **досправды** (застыты формы назывників і часткы), **повіджме**, **бодай** (часослово і частка) і т. д.

2.11.3 Правопис часток НЕ, НИ

Частка НЕ ся пише доведна:

а) все тогды, кідь слово без негуючої часткы НЕ ся не хоснує, а то напр.:

- в назывниках тіпу: *неук, неборак, неборачка, небіжчік, небожатко (небожача), небогый, невіста, невольник, невралгія...*;

- в придавниках тіпу: *несений, негуючий, нервозный, невартый...*;

- в присловниках тіпу: *неварта, невроком* і т. д.;

- в часословах тіпу: *не́жыти, ненавидіти* і т. д.

б) з префіксом **недо-**, кідь такы слова вказують на недостаток чогось або на неповну ці недобру (недокінчену) якість, напр.: *недоробок, недостаток, недоїдок, недоук, недогляд, недоносок, недопиток, недоплаток, недоросток, недоступность, недочути, недоварений, недоцінений...*

в) кідь частка **не** служить не на негованя чогось, але на выражіня нового сінонімічного выразу, напр.: *неправда* (кривда, циганство), *несподіваня* (неочекуваность, несподіванка, преквапіня), *неприятель* (недруг, противник), *нещастя* (недоля, біда), *невеселый* (смутный), *невеликий* (малый), *несмілый* (боязливый), *недалеко* (близко), *недобрый* (злый), *небісідливый* (тихий)...

Частка НЕ ся пише окреме:

а) з часословами і з часоприсловниками, напр.: - *брат не спить (не їсть, не плаче, не сміє ся, не танцює)*; - *хлопці не ходять співаючі, не позераючі, не клячачі*;

б) з назывниками, придавниками, містоназывниками, чісловниками тогды, кідь ся має на увазі (кідь ся тым розумить) протіклад, протіставліня, напр.: *То не правда, але лож. Наш пес не злый, але барз добрый. Вы не мене глядали? Ріка не глубока, але плытка.* (Але – *Тот хлоп є невысокый.*)

в) з часопридавниками, кідь мають при собі пояснюючі слова, напр.: *Тота ріка іщі цілком не замерзнута. Тото поле іщі ціле не зоране* і т. д.;

г) з числовниками, містоназівниками і присловниками містоназівникового походження, напр.: *не єден хлоп, не перша жена, не третій вояк; не я, не він, не вни, не тот, не тоты, не такый, не свій, не твій, не ёго, не лем...*

д) з предікатівами выступаючіма в функції предікативного компоненту як часть предікативной основы (главного члена єдноскладного речіня), напр.: *не треба, не мож, не біда, не ганьба, не жаль, не мука, не страх, не сміх...*

е) в присловниках виражаючіх протіклад: *учать ся не по русиньскы, а/але...; бісідують не по німецькы, а/але...; співають не по словеньскы, а/але...* і т. д.

ж) в присловниках фразеологічного типу, напр.: *не до ладу, не до складу, не до смутку, не до сміху* і т. д.

Частка НИ/НІ/НІ́ ся пише довєдна:

а) з одпоруючіма (негуючіма) містоназівниками: *нихто, никого, нікому, ниякий, ніч, нічий* і їх падовыма формами;

б) з присловниками: *нигде, нияк, николи, ниодкы, нігда*.

Частка НИ ся пише окреме:

В одпоруючіх (негуючіх) речінях, кідь ся **ни** (частіше **ани**) ужывать в функції злучника або зосилуючой часткы, напр.: *ни (ани) ты, ни (ани) я; ни (ани) рыба, ни (ани) рак; на небі ни (ани) хмарочки* і т. д.

2.12 ЧУТЄСЛОВО (інтеръєкція)

Чутєсловом ся называть часть речі, котра служить на виражіня розлічных прожитків, чувств, волёвого спонукованя, імпульзів, звукового наподобніня, різного почутя і інтенцій. Напр.: *Ах, яка я щастлива!*

Чутєслова можеме поділити на такы, як:

1. Виражаючі чувства і переживаня: *а!, ах!, ох!, ай!, ой!, о!, фуй!, але!, біда!, верабоже!, веру!, гей!, Господи!, ёй!, красота!, на мою душу!, не гварь!, но!, но чуй!, ага!, позерай лем!, пріма!,*

свинство!, страх!, тфу!, файн!, фігу!, фуї!, чорта!, ніт/нет!, юй! і т. д.

2. Виражаючи, окрем покриків, викликів і под., тыж розлічны прожывання общеприятима словами і выражіннями, главно в контактуваню міджі людми, напр.: *дякую/дякію, перебачте, збогом, виытко добре (виыткого доброго), щастливу путь (драгу), гратулюю вам і т. д.*
3. Окрему групу вытваряють чутеслова, выражаючи вызвання або спонуку (понуканя) к діяню: *гей!, гало!, гой-гой!, марш!, стоп! (стій!), долов!.*
4. К тій групі мож однести і призывны слова к звірятам тіпу: *кіц-кіц!, ціп-ціп-ціп!, тай-тай-тай!, тю-тю-тю!, кач-кач! і др.*
5. Окрему групу творять слова звукового наподобіння тіпу: *бе-е!, ква-ква!, кікі-рікі!, кра-кра!, ку-ку!, му-у!, мняв-мняв!, пі-пі-пі!, тік-так!, ха-ха-ха, хі-хі-хі, цінті-лінті, гав-гав-гав! і др.*
6. К звуконаподобнюючим чутесловам ся прилучають і часословны чутеслова тіпу: *клоп, бух, скок, бац, бреньк, щіп, раф, вліп і многы далшы.*

Позначка: При правописі інтеръекцій ся треба притримовати прикладів, уведжєных в єднотливых пунктах їх опису.

ЛІТЕРАТУРА

- ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: *Сучасний русинський списовний язык. (Высошкольскы учебны тексты)*. Пряшів: Пряшівська універзіта в Пряшові – Інститут русинського языка і културы, 2009.
- JABUR, V.: K niektorým otázkam charakteristiky noriem rusínskeho jazyka na Slovensku. In: Magocsi, P. R.: *A New Slavic Language Is Born. The Rusyn Literary Language of Slovakia*. New York: Columbia University Press, 1996.
- VAŇKO, J.: *The Language of Slovakia's Rusyn*. New York: Columbia University Press, 2000.
- ЯБУР, В. – ПАНЬКО, Ю.: *Правила русинського правопису*. Пряшів: Русинська оброда, 1994.
- ЛАТТА, В.: *Атлас українських говорів Східної Словаччини*. Пряшів: СПН ОУЛ, 1991.
- ПАНЬКО, Ю. і кол.: *Орфографічний словник русинського языка*. Пряшів: Русинська оброда, 1994.
- ЖИЛКО, Ф. Т.: *Українська діалектна морфологія*. Київ: Наукова думка, 1969.
- ПАНЬКЕВИЧ, І.: *Українські говори Підкарпатської Руси, № 1. Морфологія*. Прага, 1938.
- MAGOCSI, P. R., ed.: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык*. Opole : Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 2004.
- JABUR, V.: *Русинський язык (выбраты капітолы)/ Rusínsky jazyk (vybrané kapitoly)*. Prešov: Metodicko-pedagogické centrum, 2004.
- ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: *Русинський язык в зеркалі нових правил про основны і середні школы з навчанєм русинського языка*. Пряшів: Русин і Народны новинки, 2005.
- ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: *Русинський язык про 1. – 4. класы середніх школ*. Пряшів: Русин і Народны новинки, 2007.

3. СІНТАКСІС

3.1 Предмет синтаксиса

Синтаксис і морфологія суть дві частини, які творять граматіку, науку о граматичній будові мови. Морфологія, як частина граматіки, ся заохеряє формалнов сторонов слів, їх граматичныма категориями і на основі того їх класифікаціов на частини мови. Синтаксис, на розділ од морфології, ся заохеряє будовов (ставбов) звязной мови, споїнем слів до векшых єдиніць, то значить структуров мови і синтагми (словозлукы або словозлучіння) і їх типами.

Інакше повіджене: Синтаксис ся заохеряє:

- а) описом і ізучінєм способів організації або споєвання слів (словформ) до синтагм (словозлук) і мови,
- б) фунгованєм слів в синтагмах і мови,
- в) а тыж описом структур і типів синтагм і мови.

Также, предметом синтаксиса є:

- а) мови, як основна синтаксична єдиніця,
- б) синтагма, як синтаксична єдиніця низшого типу,
- в) а тыж фунгованя слів і їх форм в мові і в синтагмі.

Напр.: *Я був вчера в школі. Ты была вчера в школі? Вставай скоро і бігом до школы! Ой, кобы не было треба іти до школы! – писати письмо, – шумні писати, – довге письмо...*

Также в синтаксисі виділюєме такы єдиніці (конструкції):

- 1. синтагматичны (синтагмы, склады);
- 2. мови (мови);
- 3. полупредикативны (полумови);
- 4. зложено-мови (зложене мови).

3.2 Речіня

В кожній бесіді можемо розпознати слова, групи або громады слов т. зн. споїня слов, котрыма wypowiedаєме свої думкы (мыслі): інформуєме (респовідаєме) нима о дакім ці дачім, звідуєме ся на дашто, розказуєме дакому, желаєме (жычіме) собі або дакому дашто і просиме дакого або дашто, напр.: *В літі ходжу помыгати бабці на поле. Сонце гріє. Додж лліє. Люблю читати повіданя Марії Мальцовской. Подай мі крейду! Пійдеш завтра до редакції? Кобы уж сонце засвітило! Встань!* і т. д.

Тако єднотливы слова, споїня слов до сінтагм а сінтагм до цілых wypowiedей, котры суть в згоді з граматічныма нормами і выражають звичайно якусь закінчену думку называєме речінями.

Дефініцій речіня є дуже много. Напр.: німецькый лінгвіста Ріс цітує в своїй книжці *Was ist ein Satz?*, котра вышла в Празі іші в 1928 році, выше 300 розлічных дефініцій речіня. При дефіновані речіня залежить од того, на што автор кладе основну вагу, што підчаркує як речінєтворный акт. Уведьме сі пару прикладів дефінованя речіня дакотрыма лінгвістами:

1. Проф. Ян Светлік, знамый словеньскый сінтактік, дає таку дефініцію речіня: „Речіня – то є основна єдиніця языкового дорозуміваня (комунікації), обсяг котрой є в граматічній корелациї (взаємнім одношіню) із реалностєв.
2. Oravec і Bajžíková у високошкольскім учебнику *Súčasný slovenský jazyk – Syntax* підчаркують тыж, же дефініцій речіня є много і залежить од того, што автор підчаркує як главне при дефіновані речіня.

З уведженого виходить, же:

- а) кідь підкреслюєме обсяг, т. зн. обсягове наповнїня, так дефіновати бы ся могло так: Речінєм высловлюєме єдну цілостну думку (*ucelenú myšlienku*) – така є найстарша школьска дефініція;
- б) кідь преферуєме інтонацію, так дефініція бы могла звучати так: Речіня творить єдно ціле (*celok*), выділене кінцєвов паузов і осо-

битнов інтонаціов перед нѣв (бо każde речіня має свою тіпову інтонацію);

- в) кідь выдвигуєме граматічне упорядкованя, так дефініція бы могла быти така: Речіня є граматічно упорядковане споїня слов, котре обягує (має в собі) єдну предікатівну сінтагму або єдну предікатівну основу (*vetný základ*). Предікатівность або предікація є граматічным значінєм каждого речіня. Указує на одношіня выповіді к реалности через предікатівны граматічны категорії способу, часу і особы;
- г) кідь підчаркуєме модалный аспект, так бы могла дефініція речіня вызерати так: Речіня є елементарне словне (словесне) зауятя позіції (становиска) ку мімоязыковій скуточности. Є то словна (словесна) презентація мімоязыковой скуточности як реалной або нереалной (т. зн. можной, правдоподобной, потребной, желаной/жыченой і т. д.).

З выше уведженого выходит, же повну дефініцію речіня бы сьме могли вытворити ці сформуловати так, же бы сьме до ней всунули ушыткы 4 аспекты. Суть і такы дефініції, але суть барз компликованы і барз обширны. Мы будеме знати, же każde речіня мусить мати свій обяг, свою інтонацію, своє граматічне оформлїня (т. є. предікацію), свій модалный аспект. То значіть, же найважнішы знакы речіня суть: предікатівность (предікація), обягова самостатность, інтоначна ограниченость, граматічна організованость.

І так, граматічным значінєм каждого речіня є предікатівность, то є однесіня обягу речіня к реалности через предікатівны граматічны категорії. Тото однесіня ся досягує передушыткым при помочі форм способу (індік., імпер., кондіц.), форм часу (тепер., мин., буд.) і форм особы часослов. Представлїня того, што ся говорить (передавать речов) як реалне або як нереалне (т. є. можливе, правдоподобне, потрібне, желане/жычене і ін.), называєме модалностѣв. Напр.: *Змерькать ся. Вітор дує. Косив єм з дїдом нашу луку. В недїлю піду до церькви* = в тых речінях є выражена реална модалность; *Кобы я мав, люде добры, міліон євр, та бы-м походив цілый світ* = іреална/нереална модалность (условна, подмінена).

Кажде речіня має свою типову інтонацію. Без відповідної інтонації не мож повісти, же речіня є закінчене. Напр.: *Зузка бывать в інтернаті. Прийдете днесь на ославы русиньской пресы? Утікай скоро домів!* і т. д.

По кождім wypowiedженім речіню робиме павзу, а по кождім написанім речіню кладеме точку, звідалник або выкричник, напр.: *Свадьба в селі была забавов не лем про родину, але про ціле село. Стефан ся женить? Люде добры, співайте, весельте ся! Хвала Богу, же сьте пришли!*

По высвітліню таких початочных поймів ся вернийме назад ку тому, з чого ся складають єднотливы речіня, то значіть к ёго компонентам і к словным споїям, сінтагмам.

3.3 Сінтагматіка

Сінтаксічны споїя (сінтагмы)

Кажде речіня ся складать із єднотливых **компонентів**. **Компоненты** речіня называеме ёго членами. Членами речіня можуть быти лем повнозначны слова: назывники (субстантíвы), придавники (адъсктíвы), чісловники (нумералі́й), містоназывники (прономі́на), часослова (верба) і присловники (адвербі́й).

В школьскім описі мож прияти тезу, же членами речіня суть тоты слова в складі речіня, котры одповідають на будь-якы вопросы. Слова, котры суть в складі речіня, але не одповідають на хоцьякы вопросы, не суть окремыма членами речіня і называють ся служебными словами (приназывники, злучники, часткы і чутеслова – інтеръекції).

Члены речіня можуть быти єдно- і многовыразовы, як напр.: приназывниковы і порівнюючі выразы тіпу: *під дахом, вєдно з яліцями, як ягода*; або словотворчі комплексы тіпу: *дітята – соколята, хлоп – дуб* і т. п., ці фразеологізмы тіпу: *молоко під носом, мати на сумліню* і т. д.

Члены речіня суть міджі собов споєны одношінями:

1. прирядной або
2. підрядной ці взаємной граматичной завислости (залежности).

Прирядным ся называють сінтаксічне споїня, в котрім суть компоненти рівноправны, напр.: *Дівка і сын штудують на высokій школі. Юрко писав і читав найліпше з цілою класы.*

Підрядныма ся называють сінтаксічны споїня, в котрых компоненти не суть рівноправны, еден з них є надряджений а другый підряджений, напр.: *Наша дівка штудує* (дівка – надряджений комп., наша – підряджений компонент). *Хлопці красно (-і) співають* (співають – надрядж. к., красно(-і) – підрядж. комп.) і т. д.

Суть три тіпы споїнь/сінтагм підрядности: згода (zhoda), вязання (vāzba) і прилігання (primkynanie).

В споїню/сінтагмі **згоды** підрядне слово має граматичны формы згодні з формами надрядженого (главного) слова, напр.: *Новый кабат (нова сукня) має шумный взор. Мені (мі) ся любить фарба нового кабата (новой сукні). Бісїдовали сьме о новім кабаті (новій сукні). В склепі (в обході) є много новых кабатів (новых сукень)* і т. д. В наших прикладах є надрядженим членом назывник (субст.) – кабат (сукня), а підряджене слово – новий (нова) му підряджує свою форму паду, числа і роду (згоджує ся з ним). Далшы приклады: *котра хыжа, чії боканчі (топанкы), пятый день, дві жены, выпраны сорочки (кошулі), горы Карпаты* і т. д.

В споїню/сінтагмі **згоды** підряджены слова найчастіше функціонують як члени речіння придаткы (атрібуты).

В споїню/сінтагмі **вязання** не є згоды форм обидвох членів, але підряджений член (назывник або містоназывник) має вызначену (ugčenú, vumáhanú) форму паду (будь без приназывника або з приназывником). Форма підрядженого члена сінтагмы:

а) або є вымагана через надряджений член, што є т. зв. **міцне вязання**, напр.: *зробити роботу, пустити ся стола; пустити ся до роботи; налляти воды/воду; уварити пироги; замісити тісто; упечі з тіста* і т. д.; б) або залежить лем од выраженого значіння, што є т. зв. **слабе вязання**, напр.: *выйти з хыжы, перед хыжу, за хыжу, до поля,*

на загуміна, од сусіда, на тарадічі і т. д. Підряджений член є в речині об'єктом (предметом).

Ту ся падовов формов конкретизує лем присловникове ці обставникове значіння (де?, одкы?). Підряджений член уж не є об'єктом але обставником.

Зміна форми надрядженого слова не мінять форму підрядженого слова, она зістає така сама, напр.: Хыжа нашого діда стоїть на краю села. За хыжов нашого діда уж є лем поле. В хыжи нашого діда є стародавний пец.

Надрядженим членом в сінтагмі вязаня можуть быти **особны часослова, назывники, часопридавники** (партіципії), **часоприсловники** (трансгресівы), **придавники** (ад'єктивы), **присловники** (адвербії), напр.: Штудентка ся нахылила над книжков. Самотны жнива в наших селах проходили у великій почести ку каждому колоску. Бочка была стягнута ря(а)фом із доброго желіза.

В споїню/сінтагмі **прилігання підряджене слово є незмінне**, напр.: бісідовати голосно, прийду завтра і т. д. О тім, же незмінны слова голосно, завтра суть підряджены (або завислы) словам (од слов) бісідувати, прийду ся дізнаме лем із значіння. Іншы приклады: В наших горах буки ростуть високо. Принесений хліб ціловали перепрошуючі і т. п.

Прилігання (на розділ од згоды і вязаня, котры суть такзваныма морфологічныма способами споїня) **є чисто сінтаксічний способ выражіння приналежности члена до сінтагмы.**

А теперь пару далшых позначок к сінтагматіці:

1. Такы члени речіння, котры не суть граматічно підряджены іншым членам речіння, называєме главныма членами речіння. Граматічна завислость міджі главныма членами речіння є взаємна (реціпрочна), напр.: Юрко пише. Сніг падав. Мати співать і т. д.
2. В речіннях ся тыж стрічають слова, котры не входять до сінтаксічных споїнь (сінтагм) з іншыма словами, напр.: Твоя хворота, Петре, ня барз смутить. Слово „Петре“ ся не вяже з жаднов частёв речіння. Або: ой, знам го, знам. Слово „ой“ ту зістає мімо споїня (сінтагмы) і т. д.

А тепер іщі пару слов к термінології і к тіпам сінтагм (словных споїнь):

А. Найскорше сі повіджме, **што є сінтагма**, поспробуйме дати ей дефініцію: Сінтагма є лінеарне граматічно оформлене споїня мінімалні двох сінтаксічных членів, котры ся находять в істых (даяких) сінтаксічных і семантічных споїнях.

Б. Говорили сьме уж, же тоты споїня міджі членами речіння можуть быти **прирядны і підрядны**. На основі того ся выявуют в сінтагмах **два тіпы** одношінь:

1. координатівны,

2. детермінатівны.

Сінтагмы з координатівныма одношінями слов то суть такы, де суть взаємні споєны два або веце слов прирядным способом як єднородны і рівноправны члены, напр.: Петер, Вера і Наташа грають і співають. Дітвак має великы, мудры очі. Василь не одпочівать, але ся учить. Підеме до дівадла або до кіна. Ходиме до школы як в зимі, так ай в літі і т. д. Тото суть приклады координатівных (прирядных) сінтагм.

Сінтагмы з детермінатівныма (підрядныма) одношінями слов суть такы, в котрых суть взаємні споєны надряджены і підряджены сінтаксічны члены речіння, які овпливнюють єден другого, але єден є все підряджений другому, є од нёго завислый.

Треба розлічати **двоякы детермінатівны сінтагмы**:

а) з **єдносмерным** (єднонапрямовым) детермінатівным одношінём;

б) з **двосмерным** (двонапрямовым) або двобочным ці взаємным (реціпрочным) детермінатівным одношінём.

К сінтагмам детермінатівного тіпу з **єдносмернов детермінаціов** належать.

1. **властна детермінатівна сінтагма** (determinatívna, určovací syntagma, sklad) тіпу: зелений стром, велика лука, братова книжка, віршы Сухого, добрі читать, бывам в інтернаті і т. д.;

2. **обєктна сінтагма** (objektová, predmetová syntagma) тіпу: читам

роман, куп цукрю, люблю ся образом (або дівчатём), пілотую ероплан, спокійный з роботов і т. д.

Пару позначок ід кождому із тых двох тіпів:

а) **Детермінативна сінтагма** – то є споїня двох членів з детермінативным одношінём міджі главным, граматічно надрядженим і завислым, граматічно підрядженим членом, котры суть споєны міджі собою способом згоды або прилігання.

В детермінативній сінтагмі ся може выражати прізнак (ознака) предмета (высокий стром), прізнак процесу і діяня (довго бісїдує), прізнак прізнака (барз добрый, дуже довго) і т. д.

б) **Обектна сінтагма** – то є споїня двох членів з детермінативным одношінём надрядженого члена к підрядженому. Підряджений член сінтагмы выступать в роли обекта (предмета), напр.: а) чітати приповідкы, пишу дїктат, крутить волантом (корманём), смутити за молодыма роками; б) повный воды (з водов), спокійны з роботов, богатый ростлиньством (на ростлиньство) і т. д.

К сінтагмам детермінативного тіпу з двосмерным, двобочным або взаємным ці реціпрочным одношінём ся заділюють (належать):

1. **предікативна сінтагма** (prisudzovací sklad, predik. syntagma) тіпу: сын штудує, сестра одышла, Наталка хвора, брат вояк і т. д.;

2. **предікативно-детермінативна сінтагма** тіпу: Аня ся вернула смутна; Мама вышла весела; Я нашов няня задуманым і т. д.;

3. **нумеративна сінтагма** (кількостна сінтагма) тіпу: дві хыжы, сім днів, трём штудентам, велё людей і т. д.;

4. **зложено-предікатна сінтагма** (комполітно-предікатна) тіпу: хочу ся учіти, не можу прийти, хоче ся мі спати, треба одыйти (втечі), став ся учітелём, зачну чітати, зачало ся змерькати, зачинать быти студено (холодно) і т. д.

Пару позначок ід кождому із тых штирєх тіпів:

1. В предікативній сінтагмі ся споюють два члены, з котрых єден означать прізнак другого в модалнім плані і в часовім плані а другый є носителём того прізнака. **Предікативна сінтагма є**

штруктурнов основов (ядром) двочленного речіня. Єй синтаксічны члены повнять в речіню функцію главных членів: 1. субекта/подмета і 2. предіката/присудка, напр.: Діти ся бавлять в парку. Дачій (чіесь) пес бреше під облаком. Мій брат був учітелём, а потім... Сестра хоче штудовати на універзіті і т. д. Вплив членів в тій сінтагмі є реціпрочный.

2. Предікатівно-детермінатівну сінтагму творять все три члены, міджі котрыма суть взаємны (реціпрочны) предікатівны і детермінатівны одношія, напр.: Андрій ся вертав веселый. Я застав маму задуману (задуманов).
3. Нумератівну сінтагму творять кількостноменны споїня, т. зн. споїня кількостных чісловників з назывниками (субстантівами). На розділ од попередніх сінтагм, нумератівны сінтагмы входять до речіня і до других тіпів сінтагм як едно ціле, як еден член речіня або сінтагмы, напр.: Дві хыжы были стары. Три дівкы ся отдавали. Десять хлопців співало і т. д.
4. Композітно-предікатны сінтагмы (зложено-предікатны) то суть такы споїня слов, котры выступають в речіні главні в функції зложених предікатів (присудків) в дво- і єдночленных речінях, напр.: буду пілотом, стала ся учітельков, хоче робити, зачала плакати, было тепло, хотїло ся (му) спати, была хвора, был другый, хочу їсти, зачала кричати, зачало ся змерькати, было (му) смішно і т. д.

3.4 Тіпы речінь подля штруктуры і подля смыслового закончіня

Подля штруктуры і подля смыслового закончіня ушыткы речіня ся ділять на: просты і зложены, неросшырены і росшырены, повны і неповны.

3.4.1 Просте речіння

Уж сьме скоріше споминали, же главны члени речіння (або предікатівна сітагма) суть граматічным центром ці граматічным ядром речіння. Граматічным центром (ядром) може быти пара подмет – присудок або главный член єдноскладного речіння. Зато речіння з єдным граматічным центром ся кліче **простым речінєм**. Або інакше – просте речіння є таке, котре має єдну предікатівну єдиніцію, напр.: ***Мы з тетов вас акурат споминали. Вонка уж цалком потепліло. Зима уж зачала будувати мосты. Тісяч років не чув світ о такім чуді. Днесь буде весело.***

Просты речіння можуть быти **двоскладны і єдноскладны, росшырены і неросшырены, повны і неповны.**

Двоскладны речіння ся складають із субекта (подмета) і предіката (присудка) або із части субекта і части предіката. Наприклад, речіння „Людміла спить“ ся складать лем із двох главных членів: субекта – Людміла і предіката – спить. Але речіння тіпу: *При дорозі ростуть високи тополі* – має не лем субект – тополі і предікат – ростуть, но ай другорядны члени, з котрых єден ся вяже з субектом і творить субектову часть – *высоки тополі*, а другый ся вяже з предікатом і вытварять предікатну часть (часть предіката) – *при дорозі ростуть*.

Єдноскладны речіння мають лем єден граматічний склад, а то главный член єдноскладного речіння, выражений неособным часословом або особным часословом в неособній формі, або звязков в спойню з неособным предікатівом, або (з) ёго функчным еквівалентом, напр.: ***Смердить ту за доганом. На поді ся мі спало добрі. В пивніці є вовгко. Зачало падати. Перестало росити. Было ей до плачу. О тім было треба подумати. О чім з ним мож бісідувати? За пять минут єдинадцять годин. Быв уж вечер. Є осінь. Йой, який днесь шумный час!***

Неросшырены речіння суть зложены лем з главных членів (главных компонентів) речіння або лем з главного члена єдноскладного речіння, напр.: ***Кінь копать. Корова боде. День быв ясный. Воздух чістый. Змерькать ся. Розвиднює ся. Было (ся) темно. Новембер. Рано.***

Росшырены речіння суть такы, што мають окрем главных членів і другорядны члени. Напр.: ***Они собі жыли щастливо довгы roky. Быв раз єден міцно добрый краль.***

Повны речіня суть тоты, што маюць про повну інфармацію ушыткы потребны члены, напр.: *Ніч была місячна. Коли ходиш плавати? Баба здорова? Подьме на дискотеку!*

Неповны речіня суть такы речіня, в котрых є выхабены дакотрый член, потребный про дану шструктуру, але го мож легко встановити з контексту або выповідженой сітуації. Наприклад, кідь одповідаме на повну коншструкцію: *Коли ходиш плавати?* Так одповіме звичайно неповнов коншструкціов: *Вечур*. Выхабены компоненты того речіня можеме легко встановити із контекста, т. зн. субект (я), предікат (*ходжу*) і обставник міста (*плавати*). Або іншый приклад: *Пошта ся находить в центрї міста*. Скорочено: *Пошта в центрї*. Выхабены предікат (*ся находить*) сі легко можеме додумати.

З уведженого ся дасть легко прийти к заключіню, же ушыткы просты речіня в русиньскім языку ся ділять подля тіпу предікації на дві группы: **двоскладны і єдноскладны речіня**.

Але в синтаксичнім учіню славянських языків є заужыване і інакше діліня або класіфікація простых речінь (як двоскладных, так і єдноскладных) подля способа выражіня предікатівного ядра (PJ), то значіть подля того, яков частёв речі є ту выражений присудок (предікат - P) або предікатівна основа (PO), т. зн. главный член єдноскладного речіня (*vetný základ, hlavní člen jednočlennej vety*).

Подля способу выражіня предікатівного ядра (PJ) простого речіня (ці уж двоскладного або єдноскладного), можеме выділити такы тіпы речіня:

1. **Часословны речіня** (*verbálne vety, slovesné vety*);
2. **Звязочно-менны** (або часословно-менны) речіня (*sponovomenné či slovesno-menné vety*);
3. **Інфінітивны речіня** (*infinitívne vety*);
4. **Номінатівны речіня ці нечасословны речіня** (*neslovesné vety, nominatívne vety*);
5. **Чутєсловны речіня** (*citoslovné vety*).

Курта інформація о кождім з них:

1. Часословны речіня суть такы, што обсягають в предікатівнім ядрі:

- а) фінітну (особну) форму (VF) повнозначного часослова, напр.:
Вітор дує. Андрій пише. Вода заляла путь. Іду домів. Подьте до нас. Змерькаць ся. Путь заляло водов і т. д.;
- б) споїня інфінітіва повнозначного часослова з фінітнов формов модалного або фазового часослова, напр.: *Юрко хоче спати. – Юркови ся хоче спати. Школярь зачав писати. – Юрка зачало трясти. Сонце перестало печі. – Перестало ня дусити. Додж перестав ляти. – Перестало падати. Хворый зачав тяжко дыхати. – Ту ся не дасть дыхати* і т. д.;
- в) споїня інфінітіва повнозначного часослова з модалным предікатівом (або з адьєктивом з модалным значінём) і з фінітнов формов звязки „быти“, напр.: *Нучений єм одыйти. – Треба іти. Вы сьте повинны му помочи. – Треба было помыгати. Він годен шумні говорити. – Так не мож говорити* і т. п.

2. Звязочно-менны (часословно-менны) то суть такы речіня, в котрых є споєна особна фінітна форма часослова – звязки з предікатівным меном, выраженим:

- а) хоцьяков формов назывника, напр.: *Сестра є учітелька. – Была темна ніч. Брат був тракторістом. – Быв теплий літній день. Няне є столярь. – Є му до плачу. Русины суть народ. – Буде шумный вечур;*
- б) цохьяков формов придавника (адьєктіва), напр.: *Янко хворый. – Хыжа была маленька. Дны будуть довышы* і т. д.;
- в) хоцьяков формов містоназывника, напр.: *Тота книжка моя. – Най є подля тебе. Будеш моя/моєв. – Буде по твоім* і т. д.;
- г) хоцьяков формов чісловників, напр.: *Він був третій. – Буде дванадцять. Мы сьме троє. – Є сім. Є нас пятнадцять. – Было пів четвертой* і т. п.
- г) хоцьяков формов партіціпія (часопридавника), напр.: *Хыжа*

*была позамітана. – Было замечено. Дрыва будуть нарізаны.
– Было засвічене і т. д.;*

д) предікатівом або присловником, напр.: *Нам то треба. Было ті то треба. Є тепло. Ту вовгко. Барз ті є весело?* і т. д.;

е) чутесловом, напр.: *Ёму є гей! Дівочка была ой-ой-йой!;*

ж) детермінатівнов сінтагмов, напр.: *(Він) є высокої поставы. (Она) є доброй натуры. Мы (сьме) єднакой думкы. Тых людей! Того крику! Якого чорта* і т. п.;

з) нумератівнов сінтагмов, напр.: *Пшеніці є пять корціів. Бензіну были дві бандаскы. Молока суть лем дві фляшкы. Пять годин. Было вісем годин* і т. п.

3. Інфінітивны речіня суть такы тіпы речінь, в котрых главный член єдноскладного речіня або предікат двоскладного речіня є выражений незалежным (независлым) інфінітивом, напр.: *Не курити! Што робити? Де іти? З кым ся поради́ти?*

4. Номінатівны речіня є такый тіп речінь, де главный член єдноскладного речіня є выражений назывником або субстантівованов частёв речі в номінатіві, напр.: *Чісте небо. Нескора осінь. Зима. Вітор, Ніч. Святый вечур. Великдень.*

5. Чутесловны речіня суть такы тіпы речінь, што ся складають з чутеслов або з їм близкых слов по значіню, выражають емоції або выявліня волі, напр.: *Псс! (Мама спить.) Ой, ой! Ах! Марш одты! На! Мяв! Праск! Бац!* і т. п.

Послѣдні три выше уведжены тіпы речіня (інфінітивны, номінатівны і чутесловны) ся одокремлюють од першых двох тіпів главні:

а) повным хыбінём фінітної формы хоцьякого часослова;

б) речінём ся стають дякуючі свому інтоначному оформлїню, котре є єдиным граматічным средством їх оформлїня, а тыж на основі речовой сітуації і контексту;

в) великов емоціоналностёв і значнов опататівностёв (жычінём).

Окрем уведжених тіпів бы ся могли іщі виділити:

6. **Вокатівны речіня**, што суть фактічно ословіня, де окрем назв особ, або іншых персоніфікацій є высловена і даяка думка або емоція, проявлена особов інтонаціов, напр.: *Йой, дівчата! То був... Анцё, Анцё! Сыну! Річко чіста! Лісе темный!* і т. п.
7. **Слова – речіня**, котры ся можуть выражати:
 - а) підтверджуючіма словами тіпу: гей, так, добрі, само собов, правда, справні, як же і т. п., напр.: *Наталко, прийди потім! – Добрі. Пійдеме до кіна? – Ясні!* і т. д.;
 - б) негуючіма словами, котры означують пряме негованя выповіді або незгоду з нёв, на што ся ужые звычайно негуюче слово, напр.: *Спиш? – Ніт (нет) – одповіла жена.* В значіню „ніт/нет“ ся можуть ужыти слова або споїня тіпу: неправда, несправні, не може быти, ани за ніч, ани кус, та де там, та што сьте і т. п.;
 - в) вопросныма словами, про котры є характерна вопросна інтонація з выужыванём таких слов, як: гей?, нет?, но?, так?, ці правда? і т. п., напр.: *А я выграв! На шпортці! – Гей? – зрадовала ся Анця.*

3.4.1.1 Тіпы речінь подля ціля выповіджіня

З погляду на ціль выповіджіня ділиме речіня на: росповідны, звідалны (вопросны), росказовы, желаючі (жычливы) і выкричны.

Росповідны (oznam. vety) речіня передають іонформацію о фактах і явисках очівидности (реалности). Они можуть быти потверджуючі і одрікаючі (негуючі), напр.: *Я пійду до школы (потв.). Я не пійду до школы (нег.).* Росповідны речіня мають свою тіпову інтонацію: інтонація ся знижує (падать) в кінцёвій части (в кінцёвім складі).

Звідалны (вопросны) речіня выражають інтерес дістати інформацію в формі одповіді, напр.: *Коли прийдеш до Снины? Де-сь была вчера? Што робиш? Брат ся буде женити?*

Суть два тїпы вопросных речїнь:

а) Вопросны речїня з вопросным мїстоназывником: хто, што, який, чїй, котрый і т. п., на котры все падаць логїчний акцент;

б) Вопросны речїня без вопросного мїстоназывника, де логїчний акцент може падати на każde повнозначне слово, напр.: *Брат ся буде женити?* Од мїста акцента буде залежати одповїдь на вопрос.

Росказовы речїня суть такы, в котрых выповїдаме (выдаваме) рóсказы, жаданя, за́казы, желаня (жычїня), просьбы. Росказове речїня може мати рїзны значїня: од несмїлой просьбы ці несмїлого жычїня, через жаданя, аж по категорїчний росказ, напр.: *Перебач, мамко! Ноже, хлопці, позберайте тоты грушкы! Будьте (сидьте) тихо! Подь гев! Чїтай! Не меч камїня!*

Росповідны, звїдалны і росказовы речїня можуть быти тыж выкрїчныма. Тогды мають силнїшый логїчний акцент і зодповїдаючу їнтонацію. В такых речїнях ся стрїчають выкрїчники, слова в функції выкрїчника ці емоційны часткы, напр.: *Конечнї снїг! Але-сь ня зрадила! Я ті то не отпуццу!* (росповідны выкрїчны речїня) *Хто там зась?!* (вопросне выкрїчне речїня) *Зыдь мї з очей!* (росказове выкрїчне речїня).

3.5 Сїстема членів речїня

В руській і українській сїntaxсїчній традиції ся звыкло выдїлєвати пять або шість членів речїня: подмет (субект) і присудок (предїкат) як главны члены речїня, а далшы штирі – придаток (атрїбут), предмет (обект), обставник (адвербіале) а даколи і приложка (апозиція) як другорядны члены речїня.

В словацькій і чеській сїntaxсїчній традиції ся выдїлюють три (3) главны члены речїня, кїдь к двом споминаным ся придає їщі главный член єдноскладного речїня, называний „vetný základ“, „hlavný člen jed-nočlennej vety“ і т. п. Мы го будеме называти предїкатївново основов.

К уведженным высше другорядным членам ся ту припоює їщі далшый другорядный член, называний „doplnok“, котрый мы будеме

кликати предікативний атрибут (РА) або дуплексів ці другий предікат (другий присудок). Уж і у дакотрых руських лінгвістів находиме „второе сказуемое“. То значить, же ту сьме ся приклонили к словацькій і чеській традиції і будеме признавати доведна вісем (8) членів речіня, з того три (3) главны а пять (5) другорядных.

Выходячі з повідженого, будеме ся притримовати такой сістемы членів речіня:

I. Речінётворчі члены речіня, потрібны на вытворіня граматічної штруктуры речіня, т. зн. **предікативного ядра** (центра) (PJ) в такім прояві:

1. предікат/присудок (P) – як єден з двох главных членів двоскладного речіня;
2. предікативна основа (PO) – як єдиный главный член єдноскладного речіня;
3. субект/подмет (S) як єден з двох главных членів двоскладного речіня, творячий з предікатом предікативну сінтагму, штруктуру основу двоскладного речіня.

Зато, же уведжены члены речіня (S, P, PO) суть речінётворны, называеме їх **главными членами речіня**.

II. Росшырителі речіня, росшырюючі передущыткым предікативне ядро, ся называють **другорядными членами речіня**. Ку ним односime:

1. обект/предмет (O),
2. обставник/адвербіале (AD),
3. предікативний атрибут/другый присудок (РА),
4. атрибут/придаток (A),
5. апозицію/приложку (Ap).

Функцію сінтаксічных членів, докреслюючіх члены простого речіня, повнять тыж полопредікативны конштрукції (polovetné väzby) і інфінітивны конштрукції.

Они суть яковсь переходнов коншструкціов міджі простым речінём і зложеным речінём. Вытворяють ся тогды, кідь ся к простому речіню придружить другорядна (побочна) предікація – т. зн. полупредікація, котра не має форму присудка (предіката) з вызначенов часословнов формов (VF). Главный ціль такой трансформації тексту є ёго стягнута, згущованя, напр.: а) Стромикы, котры-м в дїтстві засадив, суть уж теиерь великы. – Стромикы, засаджены в дїтстві, суть уж теиерь великы. б) Юрко утїкав. Розмаховав при тім руками. – Юрко утїкав, розмахуючі руками. в) Зышли сьме до валалу, жебы сьме сі выпросили даяке їдло. – Зышли сьме до валалу выпросити сі даяке їдло.

Основа того є – зміна двох речінь на єдно речіня через зміну вызначеной часословной форми (засадив, розмаховав, выпросили) на невызначену форму часослова (засаджены, розмахуючі, выпросити).

К полопредікативным коншструкціям задїлюємо:

- а) партіціпіалны/часопридавниковы (príčastné), напр.: Окно, обернуте до двора, было отворене;
- б) трансгресивны/часоприсловниковы, напр.: Мати, співаючі колысанку, успала дїтвака.
- в) близко к ним мають і інфінітивны коншструкції, де інфінітив, як невызначена форма, тиж скорочує в інфін. коншструкції текст, стягує го ці згущує го, напр.: Пришли вшиткы волічі, жебы сі зволили старосту. – Пришли вшиткы волічі зволити сі старосту.

Вшиткы тоты тіпы коншструкцій выступають як єден з другорядных членів речіня, найчастїше придатку (атрібута) або обставника (адвербія). Така система членів речіня функціонує в сучаснім русиньскім языку.

3.5.1 Главны члены речіня і способы їх выражіня

Субект/подмет (S) – главный член двоскладного речіня, граматічно звязаний з предікатом (присудком). Є выконавателём (агенсом) або носителём (пацьенсом) прїзнака модалности і часу.

Подметом може быти: живе существо, особа, предмет, яв, понятия і т. п. тогды, кідь суть носителями або выконавателями прїзнаків, выра-

жених присудком (предікатом), напр.: *Діти ся бавлять. Молга дакус згустла. Путь є засыпана снігом.*

Подмет в русиньскім языку ся може выражати:

а) **експліцитні**, а то: називниками (включно субстантивованих частей речі), містоназивниками, кількостно-менными споїнями (нумеративными сінтагмами), детермінативными сінтагмами, фразеологічними споїнями і інфінітивом часослова;

б) **імпліцитні**, а то фінітнов (особнов) формов часослова.

Називники, субстантивованы части речі і містоназивники фунгують як подмет главні в формі номінатива єднотного і множного числа, напр.: *Нянько робить в лісі. Час був вчера барз шумный. Мати любить свою дівку. Єден не може выграти проти трём. Нове є все інтересне. Єдны бісидовали, други читали а третї лем так позерали десь додалека. Трёми веселы парібци сиділи на лавці і од сердця ся реготали. Много штудентів нашої факулты не зробило скушкы за зимушній семестер. Мы были дома. Хто прочітать далший приклад? Хтоська іде. Нихто го не видів і т. д.*

Але даколи тоты самы части речі повнять функцію субекта і в формі генітива, напр.: *Пшениці є пять міхів. Вояків было много. Хліба є дость про ушыткых. Людей ся ту збігло повно і т. д.*

Словны споїня в функції субекту суть найчастіше споїня форм номінативу і інструменталу з приназивником „з“ при другім мені,напр.: *Віктор з Василём пішли на дискотеку. Мы з Янком сиділи на піску коло воды. Нянё з мамов уж одышли до работы. Пес з мачков ся ненавидять і т. д.* О тім, же ту субектом (подметом) є ціле споїня, свідчить форма множного числа часословного предіката.

Інфінітив в функції субекта можеме найти в конштрукціях типу: *Курити ту не слобідно. Купати ся там было заказане. Приступити к хворому было небезпечно. Написати ёго животопис было задачов ёго приятелів і т. д.*

Імпліцитні ся може выражати подмет (субект) формами індикатива теперішнього, минулого і будучого часу, формами імператива і кондиці-

онала, де особу яснї сигналізує особна форма часослова, напр.: *Прийду* вечур. Коли *ся вернеш?* *Верний ся* чім скорїше! – Де *ся понагляш?* – *Іду* на дискотеку, уж зачинать. Вчера *єм пришла* нескоро, *не мала-м* де сїсти. *Лїг бы-м сі*, кобы мав хто худобу накормити. Десь *грають* на клавірі. Листкы *продають* там в облачіку. Без помочі приятелів далеко *не дійдеш*.

Предікат/придусок (Р) – то є предікатівне ядро двоскладного речіння, єден з гланых членів такого речіння, граматічно звязаний із субектом і детермінуючий субект в модалнім і в часовім плані.

Найхарактернішым виразітелём предіката є особне часослово в фінітній формі (VF).

Подля змысла предікат выядрює прїзнак субекта, т. зн. діяня, став, процес, властность, якость, функцію і т. п.

Граматічне і семантічне споїня предіката з субектом є **двобочне** (взаємне, реціпрочне), што значить, же выбер (выбераня) формы виражіня предіката є завислый од лексікално-граматічных властностей слов, выступуючих в функції субекта а выбер формы виражіня субекта є завислый од лексікално-граматічных властностей предіката.

Модалность, однесїня к часу і к особі – то суть выдїлюючі сінтаксічны властности предіката, як предікатівного ядра двоскладного речіння. Они ся выржають **предікатівныма категоріями** часослова: категоріов способу, категоріов часу і категоріов особы.

Выражіня прїзнака модалности є выдїлюючім знаком предіката од атрібутивів. Категорія модалности, наopak, споює (зближує) предікат з предікатівнов основов єдноскладного речіння. Роздїл міджі нима є в тім, же предікат ся соодносить з особов, а тым ся згоджує з субектом, але предікатівна основа ся не вяже на особу, а зато ся не вяже ани з субектом, порівнай: Штудентка пише. – Змерькать ся.

Модалность предіката (Р) і предікатівной основы (РО) в русиньскім языку мож выразити:

а) морфологічнов категоріов способу часослов (індік., кондіц., імперат. /оптат.);

б) інтонацій будь в сполученні з категорією способу, або лем інтонацій, напр.: (Мы) ідемо додому. (індик. + інтон.). Встаньте! (імпер. + інтон.). Встати! (інтон.) Що робити? (інтон.)

Семантичну модальну деривацію внаслідок до предикативного ядра речення т.зв. модальні модифікатори, а то: модальні часослова і модальні предикативи, напр.: *Мусіли саме ся вернути. Хоче ся ми спати. Я ся хочу вернути. Ту ся не мож купати і т. д.*

Часова однесеність предиката к суб'єкту є виражена граматичних категорій часу повнозначних або зв'язочних (помічних) часослов.

Класифікація предиката подля способу його вираження

В залежності од морфологічних средств, котрыма є виражений предикат (присудок), звичайне ся в лінгвістичній літературі виділяють:

1. часословный присудок (предикат) виражений: а) **фінітними формами повнозначных часослов**, б) **сполученням модифікаторів** (модальних і фазовых часослов а тыж модальних предикативів) з **інфінітивом повнозначного часослова**;

2. нечасословный присудок (предикат), виражений сполученням фінітних форм зв'язочных часослов з предикативними менами (VF Cop + NP).

На основі повидженого мож твердити, же:

1. За часословный предикат поважаємо такий, што є виражений повнозначным особным часословом у фінітній формі, а тыж такий, што є виражений сполученням інфінітива повнозначного часослова з фінітними формами модифікаторів (то зн. модальних і фазовых часослов, модальних предикативів і куртых форм ад'єктивів типу – годен, повинен і т. п. з фінітними формами зв'язки).

2. За зв'язочно-менный (або часословно-менный) предикат поважаємо такий, в котрім предикативне мено є сполучене з фінітних формов зв'язки (копулы, сор). В функції предикативного мена може выступати: хочьяка форма назывника, хочьяка форма придавника, хочьяка форма містоназывника, хочьяка форма числовника, хочьяка форма часопри-

давника, присловник або предікатів, чутеслово, детермінативна сінтагма і нумеративна сінтагма.

Класифікація предиката подля штруктуры:

1. Часословный предікат може быти:

а) **простый**, напр.: Стрыко рїзав дрыва;

б) **складный** (модіфікованый), напр.: Хлопчік *зачав плакати*. Дідо хоче встати, але не годеи;

в) **зложеный** (бімодіфікованый), напр.: Хлопці *хотіли перестати курити*. Родичі *ся розгодли зачати будовати хыжу* і т. д.

2. Зв'язочно-менный предікат може быти:

а) **складный**, напр.: Дівка *є штудентка*. Нанашко *быв пілотом*. Она *была з ним задобрї* і т. д.;

б) **зложеный**, напр.: Він *быв приправеный стати драматургом*. Юрко *ся намагав быти веселым* і т. д.

Предікативна основа (РО) – *vetný základ*

РО – то є главный член єдноскладного речіння, граматічно независлый (він ся не підряджує ниякому надрядженому членови), виражаючиій предікацію (творячий речіння) самостатні.

РО в єдноскладнім речіню дає інформацію о даякім яві, ставі і процесі в модалнім і часовім плані з цілём комунікації.

Од предиката/присудка довскладного речіння є іншака (одокремлює ся) своєв независлостєв, незв'язаностєв з нияким надрядженим членом.

Схопность РО выядрити інформацію о процесі і о ставі в модалнім плані і в дакотрім часі, зближує єй (ю), але не зтотожнює з предікатом двоскладного речіння.

Подля штруктуры предікативна основа може быти:

а) **проста**, напр.: Вечеріє. Трясло го. і т. п.

б) **зложена**, напр.: Зачало ся розвиднєвати. Было горячо і т. п.

Подля способу выражіня РО єдноскладного речіня може быти:

1. Часословна, котра ся може выразати:

а) фінітнов формов неособного часослова або неособнов формов особного часослова, напр.: Змерькать ся. Брата трясло і т. д.;

б) споїнем інфінітіва з неособным модіфікатором, напр.: Зачінаць ся розвиднёвати. Треба почекати. Мені ся хоче спати і т. п.;

2. інфінітівна, напр.: Де ся подіти? Встати! – выражена самостатным інфінітівом;

3. звязочно-менна (часословно-менна), выражена споїнем предікатівного мена (NP) із звязков (Сop), часточно неособнов, а часточно особнов, напр.: Є вовгко. Было нам весело. Вечур. Быв студений день і т. д.;

4. менна (нечасословна), де РО є выражена хоцьяким меном або детермінатівнов сінтагмов без звязки, напр.: Огень! Вовк! Воды! Шепот. Несміле дыхання і т. д.

3.5.2 Другорядны члены (компоненты) речіня

Другорядныма членами (або компонентами) речіня ся называють такы сінтаксічны члены, котры суть граматічно підряджены главным членам речіня – присудку (предікатори), предікатівній основі і подмету (субектови). Они суть комплементами (доповнюючіма частями, додатками) главных членів речіня, пояснюють їх і вшеліяко їх модіфікують. То значіть, же другорядны члены речіня росшырюють речіня.

В русиньскім языку будеме признавати такы другорядны члены речіня:

1. Предікатівый атрібут (другый присудок, дуплексів - doplnok), як сінтаксічний член десь на граніці міджі главным і другорядным членами речіня, близкий предікату – РА;
2. Обєкт/предмет – О;
3. Адвербіал/обставник – АД;
4. Атрібут/придаток – А;
5. Апозіція/приложка – Ар.

Функцію другорядних членів повнять тыж полопредікатівны кон-
штрукції (polovetné vāzby).

Характерістіка другорядных членів речіня

Предікатівный атрібут (другый присудок, дуплексів) (РА) є дру-
горядный предікатівно-детермінатівный член речіня, котрый ся спо-
міджі остатных другорядных членів речіня выдїлює єдночаснов **двой-**
нистов граматічнов і семантічнов **звязаностѣв** з двома членами речі-
ня, а то:

а) з **субєктом і предікатом**, або –

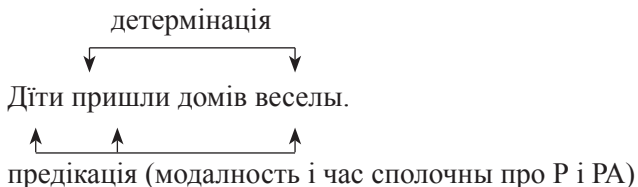
б) з **предікатом і єго обєктом**, напр.: а) Дїти пришли домів *веселы*.
Мачата ся родять *слїны*. Наталка ся вернула *щастлива*. б) Родичі ня
привезли до інтернату *десятьрічным хлопцѣм*. Я го стрїтив рано *зло-*
стного. Янко нашов матір *спокійну*.

Першыи тип предікатівного атрібута, звязаного з субєктом і пре-
дікатом, мож назвати **субєктным предікатівным атрібутом**. Другый
тім, звязаний з предікатом і обєктом, мож назвати **обєктным предіка-**
тівным атрібутом.

Предікатівный атрібут выядрює прїзнак субєкта або обєкта, ко-
трый є цалком завислый в модалнім і часовім планї од предіката.

Подля значіня (змысла) предікатівный атрібут указує на прїзнак
(став, діяня, функцію), котрый належить субєкту або обєкту речіня єд-
ночасно з прїзнаком, предікованым їм (субєкту або обєкту) в предікаті.

З того виходить, же предікатівный атрібут споює в собі єдночас-
но і предікатівну і детермінатівну функцію. Предікатівны властности
предікатівного атрібута суть все подмінены предікатом даного речіня.
Порівнай:



Предікативний атрибут ся одлічать од атрибута якраз своєю звязаностю з предікатом, што дозволять характеризувати предікативний атрибут як другий присудок з детермінативним одношінем ку предікату.

В руській і українській граматичній традиції односять тот член речіння к т. зв. зложеному менному присудку.

Способы виражіння предікативного атрибута:

а) **Субектний предікативний атрибут** може быти виражений: придавниками (адъект.), часопридавниками (партіц.), порядковима числовниками, містоназівниками і назівниками, напр.: Янко пришов до роботи *гладко оголений*. Михал сидів за столом *задуманий*. Ігор ся вертать *задыхчаний*. Зузка ся вернула *перша*. Другый вышов великий комбинатор. Аня плакала *сама* в потемку. Він пришов *як гость*. Брата меновали *за директора*.

б) **Обектний предікативний атрибут** може быти виражений придавником, часопридавником, порядковим числовником і назівником, напр.: А о годину я увидів Петра *зніченого*. Катка была рада, же видить няня такого *веселого*. Я го уж нашов *облеченого*. Нянько нашов дівку *заплакану*. *Першого* ем стрітив Ковача. Знову увидів Любу *саму*, а ся потішив. Послали го до єдного валалу *за старосту*.

Обект/предмет (О) є другорядный член речіння, котрый означує предмет або яв, охоплёваний діянем, або такый, на котрый діяня є на-смероване.

В функції граматичного обекту можуть выступати назівники (включно ушытких субстантивованых слов) і містоназівники в не-прямых падах з приназівниками і без них, а тыж независлый інфіні-тів.

В завислости од способу виражіння, може быти обект (предмет) **прямый і непрямый**.

Прямый обект (предмет) є виражений звичайно формов акуза-тіва мена без приназівника а є підряджений обектному переходному часослову. Даколи тоту функцію повнить і негуючий генітив (genitiv

зáрогнý) і виділюючий генітів (партітивний), напр.: Школярь пише *задачу*. Гайник застрілив *медвідя*. Дітём не дали *хліба*. Коні выпрягли і дали їм *вівса*.

Непрямий об'єкт (предмет) є виражений акузативом мена з приназивником і остатніма падовима формами з приназивниками і без приназивників, напр.: Страх было *на нёго* позерати. Хыжы ся наповнили *гостями*. Она *нам* сестра. Дідо *за своїма книжками* уж не пришов. Вшыткы *співачці* тляпкали. Він грозив *сусїдови* судом і т. д.

Інфінітивний об'єкт находиме в двох позиціях: як **інфінітив суб'єктный** і **інфінітив об'єктный**. **Суб'єктный інфінітив** в функції предмета є такий, котрый є непосредне споеный з предикатом речіння і означать діяня, творене тов самов особов што і діяня, виражене предикатом, напр.: Учy ся *лижовати*. Дітина ся осмілила *ходити*. **Об'єктный інфінітив** є споеный з менным об'єктом, котрый є творцём діяня, вираженим даным об'єктным інфінітивом, напр.: Дай *закурити*! Раджу вам *говорити* правду і т. д.

Адвербіал/обставник (AD) є другорядный член речіння, котрый ся вяже к надрядженому члену, вираженому часословом, предикативом і предикативним меном.

Подля значіння, обставником суть виражены признакы діяня, ставу або признакы признака, напр.: Тета *шумно* співать. Федор пішов *до кіна*.

Найросшыренїшым способом виражіння обставників є присловник (адвербій). Найчастїше ся стрічать обставник при предикаті або при предикативній основі.

Класіфікація обставників є заложена на значіню, котре є обставником виражене. Суть то значіння: способу, міста, часу, причіны, ціля, условія (подмінкы). Така є потім і класіфікація обставників. Курта характерсітіка каждого з них:

1. **Обставник способа/-у** находиме при членах речіння, виражених часословами і характеризує діяня або став з погляду ёго якости, ступня проявління, способа протіканя, настроя ёго реалізації. Тот тип обставника є виражений:

а) якостними присловниками тіпу: весело, добрі, скоро, тихо, тяжко, охотні, смутно, сміло і др.;

б) присловниками способу тіпу: піше, нечekanі, шептом, нескоро, доведна і др., напр.: Василь *шумно* грає на гусях. Я ходжу *пішо/-е* до роботи і т. д.;

в) номінативом і акузативом називників, напр.: Она співала *як славік* (соловій), *як пташок* (як потя);

г) формами непрямых падів з приназивниками і без приназивників, напр.: Вояци довго походовали *без одпочінку*. В хорі співали *подля нот*. Я ся на ню позерав *через слызы*. Слухала го *зо страхом* і т. д.

2. **Обставник міста** означає діяня, став або інший прізнак в просторовых одношінях, з погляду міста і смерованя. Є выражене:

а) присловниками міста тіпу: ту, далеко, близко, назад, горі, долов і т. д.;

б) формами непрямых падів називників, напр.: Анця з *берега* кликала свої гускы. Теперь ідуть *коло* нашої *хыжы*. Брат кывнув руков в напрямі *к нам* і т. д.;

3. **Обставник часу** становить час діяня, ёго довжку або граніцу, напр.: пізно, рано, скоро, вечур, часто і т. д. Тото значіння можуть выражати і непрямы пады називників, напр.: од рана, до рана, перед обідом, о півночі, в минулости і т. д.

4. **Обставник міры** докреслює діяня в одношіню кількості, міры або ступня кількості. Є выражений присловниками тіпу: барз, дуже, о двараз і т. п. Може ся тыж выражати словами, означуючіми вагу, ціну, оддаленость і др. в с поїню з кількостными чісловниками, напр.: Тот міх важить *50 кіла* і т. д.

5. **Обставник прічыны** становить прічину діяня або ставу, або тыж здоводніня діяня і прічину взникнута прізнака. Є выражений: присловниками прічыны тіпу: зо страху, з гупости, од гніву, зато і т. д. Могуть ся тыж выражати формов генітіва називників, містоназивників, означаючіх прічину, напр.: в дослідку, про тебе, од того і т. д.

6. **Обставник ціля** становить ціль протіканя діяня. В функції такого обставника находиме:

а) інфінітивів, напр.: Отець пішов до шмык(т)ні *ковати* коні. Сусід звав сусіда *выпити*. Ішов на поле *косити* пшеницю і т. д.;

б) називник в непрямім паді, напр.: Авто одвезли *на генералку*. Я была в Кошіцях *за братом* і т. д.

7. Обставник умовія (подмінкы) становить умовіє (подмінку) протіканя діяня або прояву хочького признака. В ёго функції находиме:

а) присловники умовія;

б) форми непрямых падів називників тіпу: в припаді, при желаню, при екзистенції, при можности і т. д.

Атрибут/придаток (А) є другорядный член речіння підряджений називнику (в хочькій функції) і одповідать на вопросы: який, -а, -е, -ы?; котрый, -а, -е, -ы?; чій, -я, -є, -ї?, напр.: моя хыжа, історія Подкарпатьской Руси, барнаста хустка і т. д.

Атрибут може быти **згодный** і **незгодный**. **Згодный атрибут** ся згоджує в паді, числі і роді з називником і є звичайно выражений придавником (адъск.), порядковым числовником, містоназивником і часопридавником (партіц.), напр.: *весела* дівочка, *другого* дня, *нашій* невісті, *співаючого* хлопчіка і т. д.

Незгодный придаток є найчастіше выражений падовыма формами називників, присловниками (адвер.), містоназивниками, формами суперлатіву адъективів і інфінітивом, напр.:

- хыжа з *танком*, хыжа *нашого діда*, *письмо братови*, *поміч сестрі*;
- шаты з *вовны*, грачки *про діти*, *дражка до ліса*, *фляшка на заваренину*, *драбина на під*, *дівочка з варкочіками*, *чоловік за плотом*, *топанка на высокім запятку*, *хлоп в теплім тероку*;
- *двері направо*, *яйця на мягко*, *барз шумный*, *дость узкий*, *плано выхований*;
- *желаня захранити*, *снажіня скінчити*, *схопность робити*, *страх заостати* і т. д.

Апозіція/приложка (Ap) – то є особый вид атрубута, якесь друге мено, доповнююче значіня першого мена, напр.: байкарь *Ксеняк*, дідо *столярь*, гора *Вігорлат*, тета *Гелена*, професор *Маточі*, генерал *Янко*, ріка *Дунай*, часопис *Русин* і т. д.

3.6 Штруктурны схемы простых речінь

Речіня звичайно выражать закінчену думку. В ході думаня суть дві етапы: выбераме даякий предмет думки і дашто о нім повідаме (говориме). Компонент речіня, котрый означать предмет думки, называме **субектом (S)**, а компонент речіня, выражаючий (означаючий) тото, што предметови думки приписуєме (присуджуєме), называме **предікатом (P)**.

Субект і предікат витваряють **предікатівне ядро (PJ)** простого речіня.

Грамаітічным выражінём предікатівного ядра є штруктурна схема речіня. Каждє тіпове значіня має в языку свою характерістічну грамаітічну форму, а выражаюче го речіня є збудоване подля выкресленой схемы (штруктуры). Таким способом суть выбудованы вшиткы речіня.

3.7 Штруктурны схемы двоскладных речінь

В русиньскім языку ся найчастіше стрічають слідуочі **базовы (основны) штруктурны схемы** простых двоскладных речінь, котры виходять (вытікають) із способів выражінія субетка і предіката:

I. S/Nn – P/V pers (← C)

- двоскладне речіня з часословным предікатом – простым і зложеным

Школярь пише.

Брат чітатъ (книжку).

Сестра зачала чітати (новинкы).

II. S/Nn – P/Cor + NPxy (предикативне мено) ($\leftarrow$ C)

- двоскладне речіння із зв'язочно-менним предикатом

Брат тракторіста.

Брат був тракторістом.

Час є шумний (днесь).

Час був шумний (цілий тиждень).

III. S/Nn – P/Interj ($\leftarrow$ C)

- чутєсловны двокладны речіння

А Янко бух (бац, тріск, рип) (до млакы)!

IV. S/Ng – P/Cor + Num ($\leftarrow$ C)

- двоскладне речіння з називником в формі генітива в функ. субекту

Нас было десять.

Хліба є три кіла.

V. S/Inf – P/Cor + NPxy ($\leftarrow$ C)

- двоскладне речіння з інфінітивним субектом

Курити было заказане.

Купати ся є небезпечне.

VI. S/N¹n – P/VF мати/не мати $\leftarrow \frac{\text{obj}}{\text{Co}} \bigg/ N^2 \text{ a/g}$

- двоскладне речіння виражаюче посесівны одношіня

Брат має (мать) біцигель (грошы).

Я не маю (не мам) грошы/грошей.

Вернийме ся назад кус подробніше к єднотливим базовым штуркутам:

3.7.1 Двоскладны речіня з часословным прэдiкатом

БШ I. S/Nn – P/V pers ($\leftarrow$ C f,o) – f = факультативный, можный, o = облігаторный (повинный).

К тому моделу речінь заділюемя вшыткы речіня, в котрых в функцїі прэдiката находиме:

1. повнозначне часослово в особній (фінітній) формі (VF pers),

2. повнозначне часослово в формі інфінітива в споїню з модіфікатором. К тій штрктурі односиме тыж речіня з імпліцїтно выражєным субєктом (S/0 impl). Также одводжєныма моделами I. базовой штрктуры будуть:

I.

а) S /Nn – P/VF pers ($\leftarrow$ C f,o), напр.: Нянько сидів (в корчмі). Учїтелька вышла (з класы). Петра пише (письмо). Хворый бере (таблеткы) і т. д. Субєкт в тых речінях є выражєный експліцїтно. То суть часословны речіня з простым часослов. прэдiкатом

II.

б) S/Nn – P/Modif pers + Inf (C f, o), напр.: Я хочу їсти.

То суть двоскладны речіня із складным часословным прэдiкатом. К таким речіням заділюемя тоты, в котрых в функцїі прэдiката функціонує споїня інфінітива повнозначного часослова з модалныма і фазовыма модіфікаторамы, выражєныма модалныма і фазовыма часословамы або куртыма формамы придавнїків з модалным значїнєм і дакотрыма оціночныма назывнїкамы а тыж прэдiкатівамы в споїню з фінітныма формамы звязкы. Также II. б) штрктура має такы тїпы:

1. S/Nn – P/VF mod + Inf ($\leftarrow$ C), напр.: Иван хоче одыйти зо школы. Можу прїйти завтра? Юлка хотїла указати камараткам мачата. Я не буду мочї одыйти. Камарат мї не хоче одпустити мою хыбу.

2. S/Nn – P/VF fáz + Inf ($\leftarrow$ C), напр.: Людміла зачала писати статью. Брат продовжовав будовати хыжу. Я зачав высвітлєвати план нашой работы. Мама перестала прятати хыжу. Хор перестав співати. Він зачав/став высиджовати в корчмі і т. д.

III. Особитнов формов складного предіката є **зложена форма предіката**, што є комбінація інфінітіва повнозначного часослова з комбінаціов фінітних форм модальних часослов і інфінітіва фазовых часослов, напр.: Они хотіли перестати курити. Мій знамый не міг продовжовати ходити до школы. Він рішыв зачати будовати хыжу. Він хотів іщі раз зачати тренувати скок через коня. Тота форма зложеного предікатіва бы ся могла зобразити так: S/Nn – P/VF mod +V Inf + V inf fáz (← C o, f).

3. S/Nn – P/Adj mod + Cop + Inf (← C), напр.: Мы не годны были прийти. Вы повинны были принести. Рота готова была зачати уток. Я ем охотный увірити Мірославі. Вояцы были принучены одступити і т. д.

IV. в) S/Nn impl. – P/VF pers (← C), напр.: Чітам книжку. Будеш моєв/моя. Верний ся домів! Ідь вон! Можу прийти завтра? Не буду мочі одыйти. До склепу привезли чеське пиво. Вчешній день не вернеш. Довго сьме сиділи вонка на лавці. Рідко ся стрічають і т. д. Тоты речіня зачленюєме к **часословным двоскладным речіням з імпліцитно выраженым субектом**. Тот погляд є інакшый як в руській або українській сінтаксичній традиції. Хоць і мы не цалком істы, ці такы речіня, як: Вчешній день не вернеш і т. п., бы не было ліпше зачленити к так званым **обобщено-особным речіням**? О тім мож дискутовати (хоць граматічний субект ту є, але ці ту іде о конкретный субект, то уж є вопрос на дискусію).

V. **Обобщено-особны речіня** (vety so všeobecným podmetom) то суть такы речіня, в котрых є выражене обобщене діяня, реалізоване хоцькотров особов або громадov (групов) особ, включно бісідника. Звычайно ся ту предікат і субект выражать:

1. формов 2-ой особы єднотного чісла без містоназівника, але даколи і з ним, напр.: Помалы дале зайдеш. Як засієш, так будеш жати. Ідеш сі помаленькы горі ярком і находиш много ітересного. Можеш быти і ангелом, і так тя битка не мине. З неправдов далеко не зайдеш. Як собі постелиш, так будеш спати. Добрі ся наробиш, смачно ся найш і т. п.;

2. формов 2-ой особи імператива, напр.: Берь кідь дають, утікай кідь бють. Не лізь до воды, кідь не знаш броды. Хоць буде тяжко, не здавай ся, все допереду позерай і т. д.;

3. формов 1-ой особи множ. числа теперішнього або простого будущего часу, напр.: Охотні даруєме, што самы не потребуєме. Што маме – не храниме, а кідь то стратиме – так плачеме і т. п.

VI. К таким речінням треба однести і так званы **невизначено-особны речіння** (vety s neurčitým podmetom). То суть такы речіння, в котрых часослово – предікат в формі 3- ой особи множ. числа выражать діяня, однесене к експліцитно невыраженому суб'єкту невизначеного значіння, напр.: В школі співають. Кличуть ня на завтра на гостину. – Ту ся на вас просять – повідать Юрко. В новинках пишуть о нашім русиньскім інституті і т. д.

3.7.2 Двоскладны речіння із звязочно-менным предікатом

Базовый модел II.: S/Nn – P/Cor pers + NPxy (← C).

К звязочно-менным (часословно-менным) двоскладным речінням належать такы, в котрых в предікаті выступує предікатівне мено (NP), выражене хочьяким меном (x) в хочьякій формі (y) в споїню з фінітныма формами часослов – звязок. Предікат того тіпу называєме складным або зложеным менным предікатом.

Звязка в тім предікаті служить на граматічне оформлїня предікації, т. зн. на выражіння предікатівных категорій модальности, часу і особи. Звязков є выражена і категорія згоды – число і граматічний род.

В функції експліцитного суб'єкту в звязочно-менных речіннях выступають хочьяке мено в формі номінатива (Nn).

В завислости од способа выражіння предікатівного мена (NP), виділюєме вісем (8) тіпів складного (ці зложеного) менного присудка (предіката) двоскладных речінь:

1. S/Nn – P/Cop + Ny ($\leftarrow$ C).
 Тип: Брат учитель.
 Брат был учителем.
 Она была без себе от радости.
 NP – субстантив
2. S/Nn – P/Cop + Adj y ($\leftarrow$ C).
 Тип: Я (был) голоден.
 Лето было сухо и тепло.
 (Она) была грустна.
 Она (е) грустна.
 NP - адъектив
3. S/Nn – P/Cop + Pron y ($\leftarrow$ C).
 Тип: Тот хвост наш.
 Елена будет твоя.
 NP – проном. (местоим.)
4. S/Nn – P/Cop + Num y/Num synt y ($\leftarrow$ C).
 Тип: (Він) є перший.
 Таня была друзей девочек в родине.
 NP – числ. або нум. синт.
5. S/Nn – P/Cop + Part y ($\leftarrow$ C).
 Тип: (Она) ся віділа (вызирала) постаревшая.
 NP – часопридавик (активный часоприд. мин. ч.)
6. S/Nn – P/Cop + Pred/Adv ($\leftarrow$ C).
 Тип: Ушко вызирал грустно.
 NP- предикатив/ адвербий (присловник)
7. S/Nn – P/Cop + Interj ($\leftarrow$ C).
 Тип: А ей характер (повага) была ай-ай-ай!
 NP – интеръекция (чутеслово)
8. S/Nn – P/Cop + Det synt y ($\leftarrow$ C).
 Тип: Янко был высокой поставы.
 NP – детер. синтагма

А далше ся кус подробніше заставиме у каждого з тіпів II-й базової штрктуры.

Предікатівне мено – субстантів

S/Nn – P/Cor + Ny (← C).

В функції предікатівного мена выступує називник – субстантів в формах номінатива і інштрументала, а тыж в інших формах непрямых падів. Кідь то є номінатив – так штрктура вызерать так: S/Nn – P/Cor + Nn (← C), напр. Моя мама учітелька. Він є асістент. Ваг є найдовша ріка на Словенську.

Номінатив выступує в функції предікатівного мена на єднакій ровині з інштрументалом: Він був асістентом. Ваг був чістов ріков. Иван був штудентом нашої факулты.

При предікатівнім мені в формі номінатива можуть выступати дакотры указуючі і порівнюючі містоназивники, напр. – то, тот (а), тото: Пряшів – то є місто на Торісі.

В книжній/научній речі/штілью – предікатівне мено в номінативі ся ужывать і по звязці – є, напр.: Називник є повнозначна часть речі.

А в множнім чіслі ту поужыме звязку – суть, напр.: Субект, предікат і предікатівна основа суть главны члены речіня.

Приклады таких тіпів речінь находиме і міджі фразеологізмами тіпу: Росказ є росказ. Слабость є слабость.

Іншы непрямы пады субстантівів в функції предікатівного мена, напр.:

Она была з Братіславы. (Ng)

Хыжка была з вальків. (Ng)

Тота книжка про брата. (Ng)

Письмо было од сестры. (Ng)

Пяному море по коліна. (Na)

Ріка была під окнами. (Ni)

Жывот дітины был на волоску. (Nloc)

Янко был в теплім героку. (Nloc)

Предікатівне мено – придавник/адъсктів

S/Nn – P/Cor + Adj y (← C).

Адъсктів в функції рпредікатівного мена находиме в повній формі (лем дакотры і в куртій – голоден, годен) в номінативі і інштрументалі, а тыж в формах компаратива і суперлатива. Напр.: Хлопець є хворый. Она была барз красна. Поле ся ставало жовтым. Мій брат є старший. В осени ся дны ставають куртшыма. Северный вітор є найхолодніший. Я голоден.

Предікатівне мено (NP) – Містоназывник/прономен

S/Nn – P/Cor + Pron y (← C)

В функції предікатівного мена находиме вшыткы віды містоназывників як в формі номінатива, так в формі непрямых падів. Напр.: Тота книжка моя. Котра хыжа ваша? Чія ташка? Якым есь быв, таким есь зістав.

Предікатівне мено (NP) - Чісловник/нумералії

S/Nn – P/Cor + Num/Num synt (← C).

В функції предікатівного мена выступають чісловники кількостны, порядковы а тыж нумеративны сінтагмы, напр.: Пять а три є вісем. Два раз два суть штирі. Вояк быв лем єден. Янко быв першым, што спознав камарата. Тота ізба была третёв, в котрій єм бывав. Таня была третёв дівков в родині.

Предікатівне мено (NP) - Часопридавник/Participium

S/Nn – P/Cor + Part y (← C).

В функції предікатівного мена можуть выступати вшыткы формы часопридавників, напр.: Дівчіна тварь была сіяючов, усміхаючов ся. Она ся віділа постарівшов. Штефан быв розгорячений. Вояк быв забитый. Нянько быв невыспатый (-ым).

Предікатівне мено (NP) – Присловник або предікатів

S/Nn – P/Cop + Adv/Pred (← C).

Аня визерала весело. Я рад тій книжці. В твоїх роках я была видата. Чіжмы мі были акурат.

Предікатівне мено (NP) - Чутєслово/Інтерьєскія

S/Nn – P/Cop + Interj (← C).

Є то споїня звязки з чутєсловом. Векшина прикладів – говорова реч: А ей повага была ай-ай-ай! Тот предмет був – фуй!

Предікатівне мено (NP) – Детермінатівна сінтагма

S/Nn – P/Cop + Det synt (← C).

Янко був високой поставы. Она была низкого взросту. Я з вами еднакой думкы. Вшыткы суть високой думкы о вас. Якой сьте професії? Ёго хыжа была під соломянов стріхов.

3.7.3 Чутєсловны (інтерьєскчны) двоскладны речіня

III. БШ: S/Nn – P/Interj pred (← C).

За чутєсловны двоскладны речіня поважаємо такы, в котрых при експліцитно выраженім субекті (номінатівом назывника або місто-назывника) в функції предіката функціонує предікатівне чутєслово (присудкове чутєслово) тіпу: бух, бац, тріск, рип, пляск, тлєск, трах і т. п. із зъявным звуконаподобнюючім характером. Предікат того тіпу выражать діяня нечекане, інтензівне. Напр.: А він го тріск по голові: А Юрко рип до болота. Нараз авто бух до шанцу.

Як предікат може функціонувати і непредікатівне чутєслово, напр.: А дівча фурт (все) хі-хі-хі! А хлопці на то ха-ха-ха.!

Вшыткы тоты речіня суть силно емоціонално підфарбены.

3.7.4 Двоскладны речіня з назывніком в формі генітіва в функції субекта

$$\text{IV. БШ: } S/\text{Ng} - P \left/ \frac{\text{Cop} + \text{Num/Num synt}}{\text{VF saturat}} \right. (\leftarrow C)$$

То суть приклады тіпу: Штудентів было мало/много. Пшениці є пять міхів а ярцю три міхы.

Ту генітів має значіня части чогось або **кількості/множества** єднородных предметів (часточок), котрым ся предікує прізнак квантитатівности. Такый генітів ся поважає за выразітеля субекта в речінях уведженого тіпу, а тыж в речінях з таким часословным предікатом, котрый має значіня прибуданя (наростаня) або **убуданя** (зменшованя) дачого, **достаток або недостаток** і т. п.

Доведна з тыма значінями і **генітів негачіі** при дакотрых него-
ванных формах часослов поважаєме за выразіня субекта, напр.:

а) Нас было сім. Грошей є все мало. - P/Num

б) Пшениці было пять тон. Хліба є три кіла. - P/Num synt

в) Воды притікаты фурт вецей. Хвороб наростать. Хліба старчіть про вышых. - P/VF sat

г) Вітця (няня) не є дома. Авта в гаражу не было. Никого не видно на дворі. - P/VFneg быти

Послідній тіп – то суть негованы трансформы речінь тіпу: Няне є дома. Авто є в гаржу і т. п. Традично негованы формы тых речінь заділюють к єдноскладным речіням.

3.7.5 Двоскладны речіня з інфінітывным субектом і спосным з ним зложеным менным предікатом

$$\text{БШ V: } S/\text{Inf} - P/\text{Cop} + \text{NPxy} (\leftarrow C).$$

В речінях такого тіпу в функції субекта (подмета) находиме інфінітыв повнозначных часослов або споїня інфінітіва звязочного часослова

з формов інструментала предікатівного мена (субст., адъект. і місто-назывник).

Предікат при інфінітивнім субекті є зложеный менный, выраженный споїнем предікатівного мена із звязков. Як предікатівне мено находиме слова на -е, предікатівы на -і/-о, назывники в формі номінатива і інструментала в споїню з інфінітивом повнозначного часослова, спое-ного з фінитныма формами часослова „быти“.

Можеме повісти, же в русиньскім і в словацькім языку ся інфіні-тів, як менна форма часослова, поводить як назывник середнёго роду, напр.: Курити было все шкодливе. Купати ся є заказане.

О тім, же слова тіпу шкодливе, заказане, небезпечне, смішне і т. д. в речінях уведженого тіпу мож поважовати за менны формы (адъек-тівы серед. роду), свідчіть можность трансформованя інфінітива на ча-сословны (вербалны) субстантівы, напр.: Курїня є небезпечне. Купаня было заказане і т. п.

Также тота базова штруктура ся може проявити так:

- а) S/Inf - P/Cor + Adj – e/Pred -і/-о (← C), напр.:

Курити было все шкодливе. Купати ся є заказане.

Думати полежачкы/полежачі є приємні/-о.

Быти послїднім є зле/не є добрі. Тото зробити было про мене не легко.

- б) S/Inf – P/Cor + Nn/i (← C), напр.:

Видіти ю (ей) є щастя про мене. Робити з ним є радість. Написа-ти семінарну роботу є задачов вшыткых штудентів.

- в) S/Inf – P/Cor + Inf (← C), напр.:

Жылот прожыти, то не поле перейти.

- г) S/Inf + Ni – P/Cor + Adj/Pred (← C), напр.:

Быти учтивым (слухным) є дуже/барз важне/-о. Добрі є быти штудентом. Быти справедливым не є легко. Є інтересне быти учітелём і т. д.

3.7.6 Двоскладны речіня з прэдікатівным ядром выражаючым посесівы прэдікатівны адношіння

VI. БШ: S/N¹n – P/VF мати/не мати $\longleftarrow \frac{\text{Obj}}{\text{Co}} \bigg/ N^2 \text{ a/g}$

Приклады: Брат мае (мать) біцгіль.

Я маю грошы.

Брат не мае (не мать) біцгіль.

Я не маю (не мам) грошей.

Родичі маюць дці/повно дцей.

Сусіды не мали дцей.

Вера мала чорны очі. Мы маме великого пса. Спалня мать/мае лем
одно окно і т. д.

3.7.7 Ёднoскладны речіня

Прыбліжме собі знову основны інфармацыі о ёднoскладных речі-
нях і ёй глaвнiм члені – прэдікатівнiй основі (PO).

Ёднoскладны речіня сцть такы прoсты речіня, основу котрых твo-
рiць **нерoсчленена прэдікацыя**. Ёх прэдікатівне ядро (PJ) – то ё єдiнiй
речiнётвoрчiй сiнтaкcічнiй член, **прэдікатівна основа** ёднoскладного
речіня (PO), котрый выражаць прэдікацыю самoстaтнo/-ї, напр.: *Змерь-*
каць ся. Ту ё тепло. Крiк і т. д.

Прэдікатівна основа (PO) – то ё глaвнiй член прoстого ёднo-
складного речіня, гpaмaтiчнo нeзaлeжнiй (вiн ся нe пiдряджує нiя-
кoму нaдряджeнoму члeнoвi), выражаючiй прэдікацыю (твoрчiй акт
речіня) самoстaтнi. PO дaє в ёднoскладнiм речiнi iнфoрмaцыю о дaцiм
явi, прoцeсi в мoдaлнiм плaнi і в чaсoвiм плaнi з цiлeм кoмунiкaцiї. Од
субeктa (пoдмeтa) двoскладного речіня ся oдлiчaць свoєв прэдікатiв-
нoстeв. Од прэдікaтa (присудкa) двoскладного речіня ё iнaкшa свoєв
нeзaлeжнoстeв, нeзв'язaнoстeв з нiякым нaдряджeным сiнтaкcічнiм
члeнoм.

Способность РО выразити інформацію о процесі і о ставі в модал-нім плані і в дакотрім з часів ей зближує але не зтотожнює з предіка-том двоскладного речіня.

Выходячі із ей штруктуры, може бути РО:

а) проста, напр.: *Вечеріє. Трясло го і т. п.*;

б) зложена, напр.: *Зачало ся розвиднёвати. Было горячо. Хотіло ся мі спати і т. п.*

Подля способу выражіня РО єдноскладного речіня може бути: часословна, звязочно-менна, інфінітивна, менна (нечасословна).

3.7.8 Система структурных тіпів/моделів єдноскладных речінь

Выходячі із способів выражіня РО єдноскладного речіня, можеме виділити штирі (4) основны базовы штруктурны тіпы єдноскладных речінь.

I. **часословны** єдноскладны речіня з РО выраженов:

а) фінітнов формов неособного часослова або неособнов формов особного часослова, напр.: *Змерькать ся. Брата трясло і т. п.*;

б) споїнем інфінітива повнозначного часослова з неособным моді-фікатором, напр.: *Зачінають ся розвиднёвати. Треба почекаати. Хочє ся мі спати і т. п.*: РО/V impers (← C);

II. **інфінітивны** єдноскладны речіня з РО выраженов самостат-ным інфінітивом: РО/Inf (← C), напр.: *Де ся подіти? Што робити? Як жыти?* і т. п.;

III. **Звязочно-менны** (часословно-менны) єдноскладны речіня з РО выраженов споїнем предікатівного мена (NP) із звязков (Cop), ча-сточно неособнов а часточно особнов: РО/Cop + NPху (← C), напр.: *Є вовкко. Было нам весело. Вечур. Быв студений день і т. п.*;

IV. **Менны** (нечасословны) єдноскладны речіня, в котрых є РО выражена хочьяким меном або детермінатівнов сінтагмов без звязкы: РО/Ny (← C), напр.: *Огень! Вовк! Воды! Шепот/Шептаня. Несміле дыханя.*

А тепер кус подробніше о кождім із структурных типів/моделів єдноскладных речінь:

Часословны єдноскладны речіня –

I. БШ: PO/V impers (← C f, o)

К часословным єдноскладным речіням односимо такы, де в функції PO выступають:

а) неособны часослова в фінітній формі, але тыж неособны формы особных часослов, напр.: *Гырмить. Змерькать ся. Выяснило ся. В студеных днѣх дує холодом од рікы. Свербіло ня під коліном. Говорить ся о тім. Конець, иде ся домів. Засыпало го снігом* і т. д.;

б) споїня інфінітива повнозначного часослова з модифікаторами в неособній формі: PO/Modif impers + Inf (← C f, o), напр.: *Хоче ся мі спати. Жадать ся мі питу. Перестало падати. Зачало ся выяснёвати. Ту ся не дасть дыхати. І так ся дасть робити. Не дало мі спати* і т. д.

Часословны єдноскладны речіня ся звичнуть называти **неособныма речінями** (bezpodmetné, neosobné vety).

Конкретізованы структурны модели того типу суть:

а) PO/VF impers (← C f, o)

б) Po/Modif impers + Inf (← C f, o)

o = облігаторный (повинный, подмінений) компонент

f = факультативный (неповинный, неподмінений) компонент

Пару слов подробніше о кождім з tych типів/моделів:

а) **Єдноскладны речіня з простов часословнов PO** суть такы, де роль PO можуть повнити неособны фінітны формы неособных і особных часослов, при котрых можуть стояти подмінены або неподмінены комплементы (C f, o). Суть то часослова із значінєм процесів, явів і ставів, котры ся реалізують або проявляють в природі. У памяти бісідника ани адресата не суть споєны із жадным агенсом (выковователём) або пацьенсом (носителём) признаков ці процесів, напр.: *Розвиднює ся. Днесь мерзне. В літі часто гырмить* і т. д.

Формалні бы мож было узнати за єдноскладны і речіня тіпу: Десь загучало. Дагде далеко загуर्मіло. В будові нараз забухотало. Недалеко чудно/-ї запискало і т. д. Лемже (!) – вшыткы тоты формы на -о/-ї припускають єдночасно і можность споїня з невызначеныма (neurčitými) містоназівниками середнёго роду в формі номінатива, што мінять тоты речіня на двоскладны, порівнай: Далеко *штьось* загучало. В будові *даштьо* забухотало. Недалеко *даштьо* чудно/-ї затріщало і т. д. Подля обсягу їх можеме поважовати за **невызначено-особны речіня**, переходны міджі єдноскладныма і двоскладныма речінями. За такы можеме поважовати і речіня з рефлексівныма часословами тіпу: *Сниє (снить) ся мі або нїт?* – *Сниє (снить) ся мі даштьо або нїт?* *Довкола ся зазеленїло* – *Довкола ся виштьо зазеленїло* і т. д.

К єдноскладным речіням того тіпу належать і приклады з повинныма комплементами (Со) тіпу: *Коле ня в боцї. Вышло мі в ротї. Гучить мі в голові. Маму коле в грудях. Змерькло ся мі перед очима. В животї ся му (не)дарить. Ту ся не дасть робити (лежати, сидїти, спати). Днесь ся мі добрі робить. Зле ся мі спало цілу ніч. Приємно ся з ним бісїдує. Добрі ся з нїв танцює. Тяжко ся нам жыє. Приємно ся ту одпочивать.* і т. д.

б) **Єдноскладны речіня із зложенів часословнов рпедікатівнов основов (PO)**, де неособны модіфікаторы в зложеній РО можуть быти выражены:

1. модалныма часословами в неособній формі;
2. фазовыма часословами в неособній формі;
3. модалныма неособныма предікатівами в споїню із звязков. В тых припадах можеме модели конкретізовати так:

1. PO/VF mod impers + Inf (← C)
2. PO/VF faz impers + Inf (← C)
3. PO/Pred mod impers + Cop impers + Inf (← C).

Приклады к єднотливим моделям/тіпам:

1-й тіп: *Патрить ся ходити вчасно. Не патрить ся слухати за дверями. Не слушить ся спати на годинї. Стоїть за то подумати о*

тім. Стояло бы за то наїсти ся порядно. Зуновало ся мі сидіти за столом. Вам ся не хоче спати? Подарило ся му одыйти начас. Не хоче ся мі одыйти і т. д. То суть векшини трансформи особных двоскладных речінь тіпу: *Я не хочу одыйти і т. д.*

2-й тіп: *Зачало ся змерькати. Перестало ся хмарити. Зачало падати. Перестало гырміти. Зачало примерзати. Продовжовало лляти і т. д.*

3-й тіп: *Треба (буде) робити порядно. Требало бы вам оддыхнути. Треба іти. Было треба ся вернути. Є час зачінати. Неслобідно забывати о тім. Не мож так робити. Є час дати ся до порядку. Ту ся не слобідно купати. і т. д.*

Інфінітивны єдноскладны речіня

II. БШ: PO/Inf (← C)

Тоты конштрукції не суть барз росшырены, они суть веще характерістичны про говоровой штіл. Інфітів ту стоїть будь самостатно, або ся споює з частков „лем“ і „кобы (кебы, кібы)“ із значінём желаня або змягченого розказу. Самостатны інфінітиви ся через інтонацію стають розказовыма або оптатівныма речінями. Они ся можуть хосновати як без комплемента, так і з комплементом. Єдноскладны інфінітивны речіня з вопросныма містоназівниками і вопроснов інтонаціов дістають значіня двоскладных речінь поужытём 1-ой особы часослова „мочі“, „мати“, напр.: *Де ся подїти? – Де ся маю подїти?*

Далшы приклады інфінітивных єдноскладных речінь:

а) інфінітивны розказовы речіня: *Не діскутовати! Зробити без речі! Гнедь підписати!;*

б) інфінітивны оптатівны речіня: *Лем сі так кус оддыхнути! Кібы/кобы ся дало втечі! Кобы ся дало хоць лем єдным оком увидїти (попозерати на) Марю!;*

в) інфінітивны вопросны речіня: *Што робити? Де ся подїти? На кого ся обернути? і т. д.*

Зв'язочно-менні єдноскладні речіння

III. БШ: PO/Cop + NP_{xy} (← C)

Зв'язочно-менні (часословно-менні) єдноскладні речіння мають в предикативній основі (PO): **предикативи (предикативні адverbії), пасивні часопридавники минулого часу**, субстантиви, числівники, нумеративні синтагми і чутеслова (інтер'єкції), причім вшитки в споїню із зв'язочним часословом в неособній формі. Тоты речіння вытваряють такы структурны тіпы:

а) PO = предикатів на -о (рідше на -і або на -е) в споїню з неособнов звязков:

PO/Cop impers + Pred -о (← C/Nd subj) (← C), напр.: *Є тепло. Было горячо. Є ту смутно. Было нам весело. Є вам в інтернаті добрі? Є ті зле? Тихо. Є тихо. Было тихо. Буде тихо. Там было чисто. Коло моря было добрі. Завтра буде тепліше* і т. д.

б) PO = пасивний часопридавник звичайно на -е в споїню з неособнов формов звязкы:

PO/Cop impers + Part pass -е (← C), напр.: *На ходбі є накурене. В спалні є уж постелене. Кому є суджене, того... Добрі є заряджене на тім світі* і т. д.

в) PO = назывник (субстантив) в споїню із звязков в неособній формі:

PO/Cop impers + Ny (← C), наприклад: *Не было мі тогды до сміху. Є ніч. Была ніч. Быв тихый літній вечур* і т. д.

г) PO = містоназывник (прономен), числівник (нум.), нумеративна синтагма в споїню з неособнов формов звязкы:

PO/Cop impers + Pron/Num/Num synt (← C), напр.: *Няй буде по твоім. Было десять годин. Было коло семой. Є девять тридцять пять* і т. д.

г) PO = чутеслово (інтер'єкція) в споїню із неособнов формов звязкы:

PO/Cop impers + Interj (← C), наприклад:

Ёму є гей! Там ті буде ох! Было мі фуй! і т. д.

Менны єдноскладны речіня

IV. БШ: РО/Ну (← С).

Менны єдноскладны речіня то суть такы шструктуры, в котрых в функції предікатівной основы (РО) є самостатный назывник (субстантив) або детермінатівна сінтагма без звязкы. Тот тип речіня не має часовы варіанты. В функції предікатівной основы (РО) можуть выступати різны падовы формы субстантива, напр.:

- РО/Нп: *Поміч! Вода! Огень! Крик. Спів. Голосне хавканя. Тихе шептаня. Тихый і смутный голос* і т. д.

Такы типи речінь ся уживають главні в умелецькій літературі як особитне штілістичне средство на наведжіня якоїсь сітуації. Ту можеме зачленити і вшеліякы назвы предметів, книг, образів і т. п., напр.: Русины (роман В. Петрова); Приповідкова лучка (книжка про діти М. Мальцовской); Дівча з квітками (образ Мушки); Сіль (надпис на товарі); Галушки з брындзов (назва їдла) і т. д.

- РО/Ng: *Воды! Фалаток хліба!* і т. д.

К даному типу речінь заділюєме і оптатівны речіня типу: *Добру ніч! Збогом! Добре рано! Слава Ісусу Хрісту!* і т. п.

3.8 Модалность речіня

При творіню речінь выражаєме (як бісідуючі) ку обсягу речіня різны субективны одношіня, чім придаєме обсягу речіня різны модалны одтінкы можности, нутности, потребности, або выражаєме своє пересвідчіня о ёго правдивости і т. п. Вшыткы тоты способы выражіня одношіня бісідуючого (бісідника) ку выповідженій обективній (предметній) реалности называєме доведна **модалнов будовов (модалностёв) речіня**.

Одношіня бісідуючого к обсягу выповідженого в речіні ся дасть выразити штирёма типами простых речінь:

Тіп речіння	Языковы средства	Звуковы средства	Приклады
1. ознамове	ознамовый способ условный способ	нисходна інтонація	<i>Напишу. Я бы написав.</i>
2. вопросне	ознамовый способ, частка, вопросный містоназвник, порядок слов	восходна інт. восходно-нисходна інт. нисходна інт.	<i>Уж не пишеш? (вопрос замкнутый) Коли напишеш? (вопрос доповнюючий)</i>
3. розказове	розказовый способ, інфінітів	нисходна інтонація	<i>Встаньте! Встати!</i>
4. желаюче	ознамовый способ, условный способ, частка	восходно-нисходна інтонація	<i>Же мі не впадеш! Кібы ся ті то подарило! Бодай бы ся выздравив!</i>

Варіантами вшыкых высше уведжених речінь суть **выкричны речіння**, котры мають восходну або восходно-нисходну інтонацію: *То є краса! Там было квіток!*

Окрем спомянутих тіпів речінь можемо одношіня к обсягу речіння выражати і іншыма способами, котрыма ся дасть выразити можность, нутность, замір і інше, напр.: *Мусиш там прийти. Міг бы-сь там завтра прийти* і т. д.

Языковы средства, котры служать на выражіня тых одношінь (значінь), суть: **модалны часослова**: *мусити, хотіти, мати, мочі, сміти* і **модалны присловники**: *може, треба*.

На выражіня похыбованя, неістоты, убезпечіня поужываємо модалны часткы тіпу **чей, ачей, може, істо** і другы.

Окрем модальных часослов мусити, хотіти, мочі, сміти, котры ся хоснують на выражіня **волунтатівной модальности** тыж в українчині і в словенчині, ся в русиньскім языку на выражіня волунтатівной модальности поужывають і часослово **мати**, котре ся в такій функції не реалізує в українськім языку, але є призначне про словенчину, напр.: *Маи (маєш) ся такой вернути назад; Маєш (маи) корову подоїти! Завтра*

ся маю (мам) доставити на поліцію. Юрко має (мать) гнедь скочіти по матір до сусіди і т. д.

Схопность (способность) реалізувати діяння ся виражать куртов формов адьєктива **годен**, напр.: *Дідо іщі годен ходити. Іщі єм годна сама і бандуркы посадити. Уж не годны самы ани з постілі встати* і т. д. Такий самый адьєктив фунгує в виходословеньських діалектах, але в літературній словенчині ся ту хоснує часослово *vládatʹ*.

Інвентарь модальных часослов (на розділ од українського языка) обсягує і рефлексівне часослово **дати ся**, котре означує можность реалізувати діяння, виражене інфінітивом, напр.: *Тото ся іщі дало поправити. Тот огонь ся уж не дав загасити. Вода ся уж не дала заставити* і т. д. Таки коншструкції суть барз фреквентованы в словенчині. В українчині ся на виражіння того типу модальности хоснують предікатівны адвербіи *можна/неможна, можливо/невозможно*.

3.9 Зложене речіння (súvetie)

Зложене речіння є таке речіння, в рамках котрого мож виділити дві або дакілько части, котры суть подля штруктуры близкы простому речінню.

Зложене речіння (як і просте) характеризує граматічне оформлїня, інтоначне закончіня, конкретный обсяг і модальне зачленїня в інтенціях комунації.

Розділ міджі простым і зложеным речінєм є в їх внуторній штруктурі. Найменшым елементом простого речіння може быти слово або синтагма, напр.: *Гырмить. Деревяна церьков* (є і в нашім селі). Але за найменшый елемент, котрый є схопный утворити зложене речіння, ся поважає просте речіння. Розділ міджі простым і зложеным речінєм ся высвітлює і так, же просте речіння має в собі єдну предікацію (або і єднородну предікацію), але зложене речіння обсягує в собі найменше дві (але і веце) предікації (-й), напр.: *Паробок співають. – Парібци співають а дівкы танцюють.*

Тых дакілько предікацій в зложенім речінню ся споюють до єдного граматічного цілого, до єдної „зложеної предікації“, чім вытваряють

єден зложений комунікат або поліпредикатівне речіння. Зложены речіння ся можуть вытваряти як із веце двоскладных або єдноскладных речінь, так із їх комбінації, напр.: *Там, де ся драга скінчила, было видно порождні спустошены хыжки. Навколо было так тихо, же было чути, як летить комар.*

Розділ міджі зложеным і простым речінём видно тыж в інтонації, в значіню і в функції. Про każde просте речіння є характерне інтоначне закончіня так істо, як про ціле зложене речіння. Але єднотливы части, творячі зложене речіння, не суть інтоначні закінчены, напр.: *Кідь сьме ся приближовали к опущеному селу, увиділи сьме, же із хыж выбігло повно выстрашенных мачок а ушыткы поутікали до ліса.* На основі того прикладу видиме, же: 1-е речіння не має кінцеву інтонацію, 2-е ани зачаточну ани кінцеву, 3-є так істо, а 4-е не має зачаточну інтонацію. Лем як єдно ціле має того зложене речіння і початочну і кінцеву інтонацію.

Кажеде просте речіння має свій самостатный обсяг (значіня). Але єднотливы части зложеного речіння страчають первісне значіня і дістають нове (або інововане) значіня в споїню з остатніма компонентами.

3.9.1 Способы выражіня споїня в зложенім речінні

Споїня міджі частями зложеного речіння ся реалізує двояко: інтоначні і лексікальні.

Інтонація як єдиный способ выражіня споїня в зложенім речіню ся хоснує при **беззлучниковім** споїні речінь. Тогды лем інтонація сігналізує, же то є зложене а не просте речіння, напр.: *Учитель дірігує, хлопці грають, дівчата співають а родичі сидять в салі і позерають.*

Єднотливы части зложеного речіння ся але частіше споюють **лексікальным** способом – **злучниками і злучниковыма словами**. Злучники, споюючі єднотливы предикатівны части в штурктурі зложеного речіння, можуть быти **прирядны** (паратактічны) – кідь споюють граматічно рівноправны части і **підрядны** (гіпотактічны) – кідь ся нима припоюють завислы (залежны) части. В другій функції (гіпотактічній)

функціонують окрем злучників і злучниковы слова (хто, што, котрый і іншы).

3.9.2 Класіфікація зложених речінь

В лінгвістичі екзітує веце поглядів на класіфікацію зложених речінь, ці уж в одношіню прінціпів, або в одношіню виділёваних тіпів і субтіпів зложених речінь.

Найросшыренішым і найуніверзалнішым є діліня зложених речінь на **зложеноприрядны** (паратактічны) і **зложенопідрядны** (гіпотактічны). З погляду граматікы (а не семантікы) їх мож дефіновати так:

1. **Зложеноприрядны** речіня суть такы зложены речіня, в котрых є схосноване *координатівне вязаня* (споїня) міджі єднотливима частями, то значіть, же єднотливы части суть єдна з другов споєны як єднородны (паратактічно);

2. **Зложенопідрядны** речіня суть такы, в котрых є поужыте *підрядне* (гіпотактічне), главні *детермінатівне* вязаня (споїня) міджі надрядженим, пануючім (главным) речінём (частёв) і завислым (підрядженим) прирядным речінём (частёв). При чім зависле речіня (часть) може быти споєне або з цілым головным речінём, або з ёго частёв, або лем з єдным хоцькотрым ёго членом.

3.9.3 Зложеноприрядны речіня

(Паратактічны зложены речіня)

Зложеноприрядныма ся называють зложены речіня, части котрого творять визнамове, штурктурне і інтоначне ціле і суть споєны міджі собов прирядныма (паратактічныма) злучниками.

Выходячі із характера визнамовых одношінь предікатівных частей і із функціонованя злучників, котры выражають тоты одношіня, зложеноприрядны речіня ся ділять на такы тіпы:

1. споюючі (копулатівны)
2. розділюючі (дісьюнктівны)

3. протіставны (адверзатівны)
4. градачны (ступнюючі)
5. результатівны (конклузівны)
6. пояснюючі (експлікатівны)

Курта характэрыстыка кожнаго з них:

1. Спуюючі (копулатівны) зложенопрыядны речіня суть такы, єднотливы части котрых суть споены злучнікамі: і, а (в функції і), ай, ані, та; або повторюючіма ся злучнікамі: і-і, ай-ай, ані-ані. Перед спуюючіма злучнікамі кладэме чарку лем в протім речіню, і то лем тогды, кідь слідуюць за собов єднородны кампаненты речіня, напр.: *І брат, і сестра, і нянько, і мати, і я – выштыкы сьме ся вернули. Не мали ані ганьбы, ані розуму, ай міджі людзей так прішлі.*

2. Роздільючі (дзісьюнктывны) зложенопрыядны речіня суть такы, єднотливы части котрых ся прыпоюць роздільючіма злучнікамі: або, ці, то. хоць; або-або, ці-ці, то-то, хоць-хоць. Напр.: *Я вылізу на тот бэрег, хоць ся там такой перавэрну. Прінісь мі хліба з солонінов, або зажэнь дакого другога з їджінём.*

3. Протіставны (адверзатівны) зложенопрыядны речіня суть такы, єднотливы части котрых суть споены злучнікамі а, але, зато, но. Напр.: *Она до танцю скачучі, а до работы плачучі, - павідала о ній Мілка. Юстіна лем ся позэрала на нёго, але ніч не адповіла. Не любіць она окрем себе нікого, зато і щастя ю не нахадіць.*

4. Градачны (ступнюючі) зложенопрыядны речіня суть такы, котры ся вытвораюць споінём пры помачі злучніків: не лем... но і, не лем же.. но і, не лем... але і, не лем... але тыж, не жебы... але і і др. Напр.: *Аня не лем же є мудра, але є і шумна. Додж не лем же не перэставаць, але ся вэце распадує.*

5. Результатівны (конклузівны) зложенопрыядны речіня суть такы, єднотливы части котрых ся спуюць злучнікамі: і, і зато, а зато, значіть, напр.: *Быв міцны витор, а зато сьме зістали дома. Він не затэлефонаваў, значіть, же і зато не прійде. Надуло многа снігу, зато з двора ся не дало выйці.*

6. Пояснюючі (експлікатывны) зложенопрыядны речіня суть такы,

котры ся творять припоїнём еднотливых части злучнікамі: то ё, то значіть, а праві, а акурат, напр.: *Мы спали, то значіть брат спав, а я лежася з отвореныма очіма (очама).*

3.9.4 Зложенопідрядны речіня

(Зложены гіпотакцічны речіня)

Зложене речіня, части котраго творять едно смысловое і граматычне ціле і суть спосны підряднымя злучнікамі або злучниковымя словамі, ся называць зложенопідрядным. Части зложенопідряднаго речіня не суть рівноправны. Една (або вещь) з них ё підряджана другій (або другим). Тота часть зложенопідряднаго речіня, котра ся находитъ в сінтаксічній завислости од главной части, называць ся *підряднов*. Тота часть зложенопідряднаго речіня, котра собі сінтасічно підряджуе підрядну (або завислу) часть, называць ся *главнов*. Главна предікатівна часть не все мае штурктуру самостатность, зато в такім припадзі она імплікуе основный предметный обяг підрядной части, напр.: *Добрі, же ёсь прішла. Мені ся сніло, же-м ходив по воді і літав ём як ястряб. Было чути, як тяжко дыхатъ.*

Основнымя сродствамі споіня предікатівных частей зложенопідряднаго речіня суть підрядны злучнікі, злучниковы слова і односны (*vzt'ažné*) слова. Секундарнымя сродствамі выражіння підряджіння ёдной части другій суть: порядок (слідованя) предікатівных частей (або еднотливых речінь), взаёмне одношіня форм часослова – предіката, лексічны сродства і інтонація.

Подля характеру злучніків і злучниковых слов зложенопідрядны речіня ся ділять на два основны тїпы: **єдночленны** і **дwochленны**. К єдночленным заділюємо такы зложенопідрядны речіня, підрядна предікатівна часть котрых ся односить к єдному слову (або словоспоіню) в главній части і споюе ся з главнов частёв до єдного тіснаго цілого помочов злучніків або злучниковых слов.

Підрядна часть єдночленных зложенопідрядных речінь ся односить к такому слову (або словоспоіню) в главній части, котре треба

доповнити, ближче визначити, уточнити (упреснити), висвітлити, конкретизувати з цілєм дати тому слову повну інформацію, напр.: *Бабы, што ся заставили коло сусідового двора, лем руками заламали.* [Підрядна часть – што ся заставили коло сусідового двора – ся односить к назывнику „бабы“ в главній части речіня і конкретізує ю.]

3.9.5 Типы єдночленных зложенопідрядных речінь

Міджі такыма речінями ся выдільюють три основны типы:

1. **Присубстантивны** (придатковы, атрібутивны) речіня суть такы, підрядна часть котрых ся односить к субстантиву, котрый входить до складу главной части і повнить в речіню функцію придатка (атрібута), напр.: *А може вишитко ся зачинать од той співанкы, котру співала нам мама.*

Такы речіня мож іщі розділити на два типы: **обсяговы** і **односны**.

Атрібутивны підрядны речіня **обсягового тіпу** ся спуюють з главным гіпотактичныма злучниками же, як, жебы (абы), ці, напр.: *Вернувся з одповідёв, же хыжа є уж продана. Вночі ся мі приснив сон, же єм в небі. Барз ня трапив проблем, ці діти доштудують.*

Атрібутивны підрядны речіня **односного тіпу** ся часто односять к тым назывникам главного речіня, при котрых часто, але не все, стоять указуючі містоназывники тот, такой а припоюють ся містоназывниковыма і присловниковыма злучниками котрый, який, чій, де, одкы, коли, як і др., напр.: *Я думав тыж о тім чоловікови, в руках котрого была і моя доля. В літі сьме были в (тім) валалі (селі), де бывають дідо і бабка. Я дістав од старосты інформацію, котра ся ня барз доткла. Голов і шыю мала омотану шалом, кінці котрого висіли аж по чіжмы.*

2. **Корелативно-односны речіня** суть такы єдночленные зложенопідрядны речіня, котрых підрядна часть ся односить к парі слов в главній части, пояснює їх значіня, напр.: *Який косарь, така і коса. Який млинарь, такой млин* і т. д. Такы речіня ся спуюють парами злучників тіпу: тот-хто, того-што, такой-який, так-як, тільки-кілько, там-де (одкы), ту-де (одкы), одты-одкы (де) і їх формы в інших непрямых

падах (таким-яким, тым-хто і т. д.). Напр.: *Хто хоче велё знати, тому треба мало спати. Так про нёго дбать, як пес про пятау ногу. Хто на здравя других часто попивать, тот завчасу в гробі спочивать. Одкы вітор, одты і щастя і т. д.*

3. **Высвітлюючі речіня** суть такы єдночленны зложенопідрядны речіня, котрых шструктура і незакінченость главной части ся высвітлює підряднов частёв і доповнює хыбуючій в главній части субект (подмет) або обект (предмет), напр.: *А я ся дізнала, одкы він є родом. Є добрі, кідь жывот зіхаблять місто і про приємны думкы.*

Высвітлюючі підрядны речіня ся споюють з главнов частёв злучниками же, кобы (кібы), як, як бы, ці, а тыж злучниковыма словами тіпу хто, чій, котрый, який, де, одкы, коли, як, кільки, накілько, чом, кідь бы і др. Напр.: *Думате, же я про вашого сына стара? Тяжко є собі представити, же десь гырмоять танкы і проливають ся кров.*

І тот тіп речінь дакотры лінгвісты іщі ділять на: **обсяговы і односны.**

К **обсяговым** ся односять такы підрядны высвітлюючі речіня, котры выражають обсяг того, што є назначене в главнім речіню предікатівным членом, напр.: *Снило ся мі, як єм ішов по лавці над пропастьёв. Было чути, як/же хворый тяжело дыхать. Добрі, же-сь пришов. Виділо ся му, же го несуть барз помалы. Каждому є знаме, який він мудрый. Є мі єдно, де мам іти, а де переночовати. Дотеперь іщі не є знаме, ці на Марсі екзістує жывот.*

К **односным** ся заділюють такы підрядны высвітлюючі речіня, котры ся припоюють к главному, де є субект выражений містоназівниками тіпу тот, хоцьякій, вшыткы, вшытко, односныма злучниковыма містоназівниками хто, што, котрый, напр.: *Стало ся тото, што сьме предпкладали. Най ня потрестать тот, хто на ня зослав такы муку. Тото, што ся стало, ся зачало даколи скоріше і т. д.*

Іщі пару прикладів, де підряджене высвітлююче речіня повнить функцію обекта (предмета), напр.: *Коваль не знав, де діти свої довгы виробены руку. Дідо ся успокоїв з тым, же ся внучка добрі наїла. Пробудив ся Федор і видить, як сидить за столом якась баба. Учитель*

повів, жебы сьме ся вернули назад. Мама ся бояла, жебы ся горячка не вернула назад. Камарат ся опросив, ці іщі довго буде чекати. Позоровали сьме, як ероплан гладко присідав (приставав). Пуцай ся до того, на што єсь способный (схопный) і т. д.

3.9.6 Типы двочленных зложеных речінь

К двочленным зложеным речіням ся односять такы зложенопідрядны речіня, підрядна часть котрых, як правило, ся односить к цілій главній части і с помочов семантичных злучників ей споює до єдного семантичного і синтаксічного цілого. Підрядна часть таких зложеных речінь функціонує як конкретный **обставник - адвербіале** (міста, часу, причіны, способу, ціля, условия, уступки, наслідку, порівняня). А теперь курта характеристика еднотливых тіпів **зложеных двочленных обставниковых речінь**:

1. **Зложенопідрядны речіня з часовым підрядным речінєм** суть такы, де часове підрядне речіня **повнить функцію, аналогічну функції обставника часу** в простім речіні. Они визначають в часовім плані главны речіня (главні ёго предікат), напр.: Лем тільки же ся розвидніло, Анця пішла доїти коровы.

Підрядне часове речіня ся припоює к главній части такыма злучниками: коли, кідь, як, поky, поky не, до того часу, до того часу поky, за тот час як, ледва, з того часу як, потім як, як лем, скоро, тільки же, перед тым як, до того як, до міры того як ітд. Тоты речіня **звычайно выражають значіня сучасности (єдночасности) діяня, передчасности, наслідовности** і т. п. Напр.: Кідь читать даяку інтересну книжку, забывать на цілый світ. Кідь дахто п'яный, так тогды терезвых не любить. Кідь (коли) сьме мали вольно, так сьме грали фотбал. Поky чоловік спить, ёго організм одпочівать. Мусіли сьме лежати дас 20 минут, поky гайник не одышов. Я не міг заспати, поky вшытко не стихло. За тот час што мы робиме, они ся ту валяють. Як єм вошов до хыжы, такой ня бухнув по голові. Не пустив нас до того часу (до тогды, доты), поky сьме ся порядні не наїли. Лем што єм сі облїк (вболїк) ветровку,

зачав падати сніг. Гнедь по тім, як была выстрілена ракета (рахайтля), ішли сьме на бодакы.

2. Зложенопідрядны речіня з підрядным речінём із значінём міста, то суть такы речіня, котры **выражають одношіня к місту або к пространству** (простору), т. зн., же означують місто, на котрім **проходить дїяня, де є насмероване або одкы виходить.**

В тых речінях в главній части ся вжывають містоназывниковы слова – там, одты, всягды, нигде, а підрядна часть ся уваджать злучниковыма словами де, одкы. Наприклад: Всягды, де сьме пришли, нас вітали хлїбом і сі(о)лѣв. Там гет далеко, де стырчать тоты дві скалы, є Морьске око. Там, де стояла велика будова, зістало по выбуху лем повно пороху і дыму. Ушыткы ся зачали позерати допереду (перед себе), де ся на луці пасли серны з малыма сернятками.

3. Зложенопідрядны речіня з підрядным речінём із значінём ціля, то суть такы зложены речіня, в котрых підрядне речіня описує, з яким цілём (з яким заміром) проходить (протїкать) або ся реалізує дїяня главного речіня.

Підрядны речіня ціля (-ю) ся припоюють к главній части злучниками, злучниковыма словами і злучниковыма словныма споїнями тіпу: жебы, лем бы, лем жебы, зато жебы, про то жебы, з тым жебы, затым жебы, на то жебы і др., напр.: На то жебы порозуміли єден другого, не было їм треба нияких слов. Жебы му волося не падало на тварь (до твари), Юрко сі го завязав (перевязав) пантликом (мотузком). Маря ся надвигла, жебы їй зайда ліпше сіла на плечі. Двері на балкон были отворены, жебы ся хыжа добрі вылюфтовала. Я вас ту привів, жебы сьте ся зозналили з тьма публікаціями. Стрыко стих, жебы не мусів продовжовати в неприємнім розговорі. Натягла-м сі будік, жебы-м не заспала (жебы-м стигла на автобус). Брат зьїв вшытко, што му дали, лем жебы ся на нёго не погнівали.

4. Зложенопідрядны речіня з підрядныма речінём із значінём прічіны – то є таке речіня, де ся выяснює прічіна або здоводніня (príčina, dôvod) того, што є выражене в главнім речіні.

З головним речінням ся підрядне речіння сполучає причинними злучниками: зато же, зато бо, наскільки, так як, бо, вдяка тому же, тым же, потім што і др., напр.: Яблонь выхла, бо заці обіли вышитку скору навколо. Я не пришла вчера зато, бо ем ся зле чула. Зістали сьме дома, бо падав додж. Вышиткы сьме стояли, зато же не было де сісти і т. д.

Як є в дакотрых прикладах видно, злучник може быти розділений на дві часті – една часть є в головнім речінню, а друга – на зачатку підрядного речіння, напр.: Я то зато говорю, же ся мі не любить твоє ховання. Мусіли сьме застати зато, бо ся нам погубив мотор. Насільки літо было дуже горяче і сухе, мусіли сьме поливати і стромы. Вдяка тому же сьме рано скоро встали, стигли сьме ся вернути перед доджом.

5. Зложенопідрядны речіння з підрядным речінням із значінням наслідку, то суть такы речіння, де підрядны речіння маюць значіння наслідку і результату (ці выслідку) діяння главной часті.

З головним речінням ся підрядне речіння сполучає злучниками: так-же, наслідком чого, натілько-же, од чого, такой-же, такой-жебы і др., напр.: Было уж барз темно, так же сьме мусіли глядати двері (выход) напонацькы (руками). Так сьме ся запозерали на Дунай, же сьме пришли нескоро до дівадла. В тій гушаві є так тихо, же чути, як муха летить. Тепер бы мав наш штат зробити такой скок, жебы ся ушыткы зачали мати ліпше. Додж лляв як з відра, так же ся не дало выйти ани на балкон. Камарат гнедь заспав, также уж не чув ани мою одповідь.

6. Зложенопідрядны речіння з підрядным речінням із значінням условия (подмінкы) – то суть такы речіння, в котрых ся указує на условие (подмінку), од котрого(-ой) залежить діяння главного речіння.

З головными речіннями ся підрядны условны речіння сполучають злучниками: кідь, кідь бы (кібы, кобы), якбы, раз, кідь уж і др., напр.: Кобы він ся не ганьбив, такой бы ей пішов помагати. Не треба лютувати на магу, кідь приносить такы добры выслідкы. Кідь ті не пише, та може є на тя назлощена. Кідь маю говорити отворені, мі ся то не любить. Кобы я о тім знав, поміг бы-м ті. Кідь є голова пуста, так голові розуму

не придасть місто (функція). Кідь вас чоловік слухать, так бы сьме мали быти десь мімо законів людських і божых. Кідь ся ушыткого боїш, так зістань дома.

7. Зложенопідрядны речіня із підрядным речінём із значінём уступкы – то суть такы речіня, в котрых ся указує на діяння або обставины, наперек котрому(-ым) (або – непозераючі на котры) ся реалізує діяння главного речіня.

З главныма речінями ся споюють злучниками: хоць, кідь ай, хоць і, дарьмо же, не позераючі на тото, што, най і др., напр.: Хоць ружа і зорвата (-на), она іщі квітне (цвине). Хоць уж было цалком видно, фурт сьме не вставали. Хоць вояків было мало, але і так сьме были смілішы. Хоць рано было прекрасне, на обід уж падало. Дарьмо же ті є смутно, мусиш вытримати. Най бы-м жыла хоцьяк довго, нігда на то не забуду.

8. Зложенопідрядны речіня із підрядным речінём із значінём порівнюючім (компаратівным) – то суть такы речіня, котры выражають способ діяння, міру або ступень діяння главного речіня через прировняня (або порівняня) к діяню, котре є выражене в підрядных речінях. То значіть, же компаратівны підрядны речіня визначують характер діяння главного речіня, ёго міру і ступінь. Тым ся приближують к обставникам способа діяня.

З главныма речінями ся споюють компаратівны підрядны речіня злучниками: як, як кобы, як кідь, так як, напр.: День був шумный, як вшытко шумне ту довкола. Іріна стихла, як кобы ся задумала. Перед нами было видно білый пас, як кобы ся ріка розляла. Вонка была молга, як кобы ся пара із землі двигала. В хыжы было одразу так дусно, як в арешті.

Порівняня і прировняня ся може выразити і соодносныма місто-назывниками тым-чім, напр.: Чім веце єм ся приближовав ку нашій хыжі, тым силніше мі товкло сердце. Чім глубша была вода, тым векший страх єм з ней мав.

3.10 Полупредикативны коншtrukції

Переходнов коншtrukціов міджі простым речінём і зложеным речінём суть **полупредикативны коншtrukції**. Они ся вытваряють тогды, кідь ся к простому речіню **придружить другорядна (побочна) предикація – полупредикація**, котра не має форму присудка з вызначенов часословнов формов. Главный ціль такой трансформації тексту є ёго **стягнута, згущованя**.

Позоруйте:

1. а) *Дубикы, котры-м в дїтствї засадив, суть уж теперь великы.*
б) *Дубикы, засаджены в дїтствї, суть уж теперь великы.*
2. а) *Мати стояла вонка. Она ся загорнула хустков.*
б) *Мати, загорнута хустков, стояла вонка.*
3. а) *Хлопці ішли горї валалом і шумно співали.*
б) *Хлопці, шумно **співаючі**, ішли горї валалом.*
4. а) *Юрко утікав. Розмаховав при тім руками.*
б) *Юрко утікав, **розмахуючі** руками.*
5. а) *Зышли сьме до валалу, жебы сьме сі выпросили даке їдло.*
б) *Зышли сьме до валалу **выпросити** сі даке їдло.*
6. а) *Пришли вишиткы волічі, жебы сі зволили старосту.*
б) *Пришли вишиткы волічі **зволити** сі старосту.*

Основа трансформації – зміны двох речінь на єдно речіня з полупредикативнов коншtrukціов є зміна **вызначеной часословной форми** (*засадив, загорнула, співали, розмаховав, попросили, зволили*) на **невызначену часословну форму** (*засаджены, загорнута, співаючі, зволити*).

Полупредикативна коншtrukція має функцію члена речіня, найчастіше придатку або обставника.

Дїяня є в полупредикативных коншtrukціях **выражене часоприсловником, часопридавником і інфінітивом**.

3.11 Модифікація штруктуры речіня в тексті

При будованю тексту може быти штруктура простого речіня комплікована розлічними одхылками од заужываной. Тогды vznikають **окремы конштрукції** простых речінь.

Кідь хочеме в речіні дакотрый факт підчаркнути, можеме го выділити, **одоокремити**: *А бідна таздыня плаче. – А таздыня плаче, **бідна**. Андрій любить ходити на грибы. – **Андрій**, тот любить ходити на грибы.*

Вытворили сьме так речіня з выділеним (або одоокремленим) членом речіня, котрый ся в речіні выділює чарков а в устній речі – інтонаціов, напр.: *Я видів медвіда там, в лісі.*

Далшы окремы конштрукції простого речіня:

Осамостатненый (выділений) член речіня vznikне выділїнєм дакотрого з членів речіня до самостатного выповіджіня, напр.: *За высоким лісом, повыше нёго, на Вігорлаті, ся указовали дві скалы Сниньского каміня. **Попрасканы, зароснуты мохом.***

Граматічно і по значіню є осамостатненый член составнов частёв передстоячого речіня, од котрого ся пунктуачно (точков) і інтоначно выділює.

Припосный член речіня належить до рамок того речіня, од котрого є пунктуачно і інтоначно одділений. Звычайно ся припоює к речіню якбы нечекано, уже по скінчіню речіня і выділює ся тіре (-) або запятов (,), напр.: *Я зберам грибы – **але лем тополёвы**. Я їм мясо – **але лем кураче**. Купив хыжу, **але деревяну**.*

Выпуціня або еліпсіс є така конштрукція, в котрій ся дакотре слово выхаблять зато, же не є барз важне, або є знаме з контексту ці з бісідной сітуації, напр.: *Говорили сьме о домашніх звірятах. Я о нашім псови (говорив єм).*

Еліпсіс (выпуціня) може быти троякий:

- а) **Лексікалізований еліпсіс**, в якім собі выпуціня уж ани не усвідомлюєме, напр.: *Мала грудка – **самый сыр**. Який гость – **такий колач**. Из бідняка – **пес і собака**. Яка до горьців, така то танців. Який дяк – **така книжка**. Чістота – **пів жывота** і т. д.*

- б) **Контекстовый еліпсис** ся вытварять в писанім текстї і вяже ся на передстоячий текст, напр.: *Грушок было того року на загородї невроком. А главні таких, што я люблю. Цигане грали чардаш. Тот мій наймилїший.*
- в) **Сітуацыйный еліпсис**, з котрым ся стрічає найчастїше в кождо-денній комунікації, (часто як одповідь на вопрос). Напр.: *На балкон. (листок до кіна). Світле, десятку. (пиво) В культурнім домі. (одповідь на вопрос – Де є дискотека?)* і т. д.

Недокінчене речіння, перерване wypowiedжіня (apozioréza) ся вытварять тогды, кідь речіння недокінчіме з даякой внутрішньої або вонкашньої причіны (перерваня іншов особов при бісїдї або самы не хочеме доповісти думку і т. п.), напр.: *Брат хотїв втечі, але... Я бы був зателефоновав, лемже...* і т. д.

Перерване wypowiedжіня з боку інтерпункції характерізують три точки (многоточіє...) і недокінчена (перервана) мелодія (інтонація).

Вставны слова (parentéza), **вставны і вставлены конштрукції**, то суть слова і словозлукы, котры мають в речіню автономну позицію і выражають субективне одношіня бісїдуючого к обсягу речіння. В устній речі мають понижену інтонацію в порівнаню з wypowiedжінем, в котрім ся находять. В писаній подобі тексту ся видїлює **запятыми**, але і тіре (-) ці **скобками** (zátvorkami) (главні в одборнім текстї). Напр.: - *Про вишитых, реку, хліба нїт. Вишитко маме, як самы видите, замкнуте на два замкы. Засїдана отворив, як вызерало, пан Василь Турок. Водни – як знамо – я слабо виджу. Медецинська поміч, на жаль, є залежна од пінязей. Вышов тазда на поле (мав два шумны, міцны воли), помаленькы собі оре і співають собі поволи.*

3.12 Основны інформації о семантичнім сінтаксісї¹

Выразны розділы міджі русиньскым языком і українськым языком видно в области сінтаксичной семантикы. Тот факт є причінов того, же куртыма основныма інформаціями з даной области хочеме зознамити

1 Тота капітола є написана на основі публікації: Juraj Vaňko: Jazyk slovenských Rusínov. East European Monographs. Distributed by Colombia University Press, New-York 2000, s. 93 – 104.

і будучих учителів. Іде, наприклад, о розділы у вираженню посесивности, негациї, дакотрых модальных значінь, виражіня кількості, рефлексивности, реципроцїты і т. д. В тій сферї ся русиньскый язык выразно одокремлює од українського а векшина конштрукцій із спомянутов семантиков є ідентічна із словенчінов.

3.12.1 Негація

Вывідна негація (подобні як в українчині і словенчині) може ся выразити припоїнем негуючой часткы к повнозначному часослову а в речінях із звязочно/часословно-менным присудком – к помічному часослову **быти**, напр.: *Уж не є молода*. Правда, в чутёво (цітово) підфарбєных выповідях з експліцитні виражєным прономінальным подметом і нуловов формов звязочного часослова в формі презента ся негує менна часть предиката, напр.: *Та він не дурак, жебы утік! Та ты не сомар!* і т. д. Таки конштрукції суть тіпічны і про українчину.

В позитівных (локално)-екзістенчных конштрукціях ся звичайно хоснує часослово **є**, напр.: *Є там дахто? Є Маря дома?* – а в негованных конштрукціях ся хоснують подобы **ніт** або **не є**, напр.: *Федора нїт/не є дома*. і т. д. Такий спосіб виражіня находиме в восточнословацьких діалектах, в літературній словенчині ся хоснують алтернативны **niet/nieto**, **nie je/nie sú**. В українськім языку місто негованої форми часослова **бути** в теперішнім часі ся поужувать інваріантна подоба (3. ос. єд. ч.) часослова **мати** (*Батька нема дома*).

Далшый розділ міджі русиньськым і українськым языком є при формі прямого предмета в речінях з негованим часословом. В українчині ту переважує прямый предмет в генітиві а в русиньчині ся при негативній формі транзитівного (переходного) часослова хоснує лем предмет в акузативі, напр.: *Свою корову нигде не відів. Свою маму дома не нашов* і т. д. Тот розділ є зъявный главні в речінях з двоїтов або вецекратнов негациов, напр.: *Не видів єм там нияку жену. Я там не бачив ниякої жінки*.

3.12.2 Рефлексивність і реціпроцита

Рефлексивність і реціпрочність виражає містоназивником **ся**, напр.: *В неділю рано **ся** хлопцi голили. Мыти **ся** будеш каждый вечур а потім **ся** помолиш* і т. д. Основний розділ між русинським і українським язиком у вираженню рефлексивности і реціпроциту є в тім, же містоназивник **ся** є в русинчині погыбливий, є завислий главні од актуального членіня речіня і од ритму. В українчині – **ся** є поважоване за вербалний суфікс звязаний з часословом (боюся, умиваюся), порівнай: *Я **ся** каждый день скоро рано мыю студенoв водoв. – Я кожний день умиваюся холодною водою*. Позиція рефлексивного містоназивника **sa** в словенчині є ідентична з позицій русинського **ся**.

Містоназивник **ся** уживає і на вираження реціпроциту, напр.: *Они **ся** обімали і цілювали. Барз **ся** люблять*. і т. д. В дакотрых припадах на вираження реціпроциту місто **ся/сі** поужыєме вираз – **єден другого** або – **єден другому**, напр.: *Братoвe не виділи єден другого вeцe як пять років. Они все єден другому помагaють*. і т. д. Такий спосіб вираження реціпроциту є звычайний і про словенчину, в українчині окрем рефл. – **ся** на вираження реціпроциту **ся** уживать вираз – **один одного/один одному** (знову є кус розділний).

Розділ у вираженню реціпроциту між русинчинов і словенчинов з єдного боку (де є єднаке) і українчинов з другого боку є в тім, же в русинчині і словенчині рефлексивны подобы нереклексивных часослов **ся** можуть хосновати в реціпрочнім значінню скоро без огранічіння тогды, кідь **ся** мож замінити спомянутыма виразами (*чути **ся**, видіти **ся**, ненавидіти **ся**, гладити - гладкати **ся***), але в українчині в подобных припадах **ся** реціпроцита дасть выразити лем виразами – (*вони*) *чують, бачать, ненавидять, глядять один одного*.

Іщі выразніше тот розділ **ся** указує при часословах з містоназивником в датіві (*si, ci*), де вираження реціпроциту в русинськiм і словенськiм языку є фактично неогранічене (*помагати ci, шкодити ci, одпушати ci, шептати ci, розуміти ci, надавати ci* і т. п.), а в українськiм языку **ся** в подобных припадах мусить ужыти вираз – **один одному**.

3.12.3 Посесівність

Посесівність виражає так: субстантив в номінативі означаючий посесора + часослово **мати** в потрібній формі, котре ся вяже з акузативом субстантива із значінєм привластнёваної субстанції: *Сусід має/мать велику загороду. Мы маме шумну секретарьку* і т. д. Така ситуація є типічна і про словенчину. В українчині є така структура лем варіантом частіше хоснованої, котра ся складать з приназівника **У**, ген. субстантива означаючого властника і номінатива субстантива (або генітива в припадї неґації) означаючого привластнёвану субстанцію (*У сусіда великий сад. – У неї нема своєї хати*).

Морфологічно ся посесівність виражать присвойныма адъєктивами на **-ів, -ин** (*няньків герок, сестрин муж*) і лексикално присвойныма містоназівниками (*моя загородка, твоя книжка*).

3.12.4 Выражіня квантіты

В русиньскім языку числовники єден, два, три, штирі (чотыри) фунгують у выповіджіню так, як адъєктивы. Числовники 2, 3, 4 ся згоджують в паді із субстантивом, котрый є в формі множ. числа (двох домів, трёх дівок), а числовники два, дві і в роді: два – про мужський род (два дома) а дві – про женський і середній род (дві дівкы, дві пера). Часословный присудок ся згоджує в числі (т. є. в мн. ч.) з подметом, детермінованым числовниками два, три, штирі: Два столы стояли серед хыжы. Три бабы грабали сіно.

Кідь рахованым меном є особный субстантив муж. роду, числовники 2, 3, 4 (зрідкавіше і 5 – 10) мають подобу двоми, трёми, штырьме, пятёми/пятьме..., десятьме, десятьме плус номінатив множ. числа: двоми хлопи, десятьме вояци. Кідь нумеративна сінтаґма з тыма числовниками має функцію подмету речіня, та часословный присудок ся згоджує з рахованым меном в особі і числі: *Пятьме сынове одышли з дому*.

Кідь раховане мено є в середнім роді, нумералії од 2 высше мають подобу колектівных числовників двоє, троє, четверо, пятеро,... десятеро а рахований предмет є тогды в генітиві мн. числа, напр.: двоє дітей,

трьох дівчат, п'ятеро пацят. Кідь така нумеративна синтагма є в функції подмету, часослово ся хоснує в неособній формі (3. ос. єд. ч. серед. р.): *В воді плавало семеро гусят.*

Чісловники од 5 вище ся вяжуть з генітивом множ. ч. рахованого субстантіва в функції подмету або прямого предмету. Тогда в споїню з подметом часословный присудок має форму 3. особи мн. ч. середнього роду: *До корчмы пришло пять хлопів. Десять баб сиділо на лавці* і т. д.

Про чісловники од 5 вище є характерістичне, же ся в говорівій речі звичайно не склонюють, напр.: *Од п'ятнадцять років єм пас худобу*; хочь то не є норма.

Із синтаксичного погляду чісловники 2, 3, 4 і 5 – 99 в словенчині фунгують подобні як в русинчині. Українчина на розділ од тых языків:

- а) не має конгруентны форми (т. зн. подобы двома, трёми...);
- б) інакше ся ту вяжуть чіслов. з рахованыма назывниками (сто двадцять єден днів – сто двадцять один день; 24 авт – 24 автомашини і т. д.).

Приближна кількост ся в русиньскім языку дасть найліпше выразити частков *дас*, напр.: *Маю/мам дас сто корун. Тот паробок має дас двадцять років* і т. д. В русиньскім языку не мож таке значіня выразити як в українськім языку інверзіов порядку слов (кілометрів десять).

3.12.5 Порядок слов росповідных речінь

Способ росположіня семантичных і граматічных компонентів штруктуры речіня є зависле (подобні як в українчині і словенчині) од трёх факторів:

1. од актуального членіня (т. зн. од поступу росположіня основы выповіджіня – темы і ядра выповіджіня - ремы);
2. од дакотрых граматічных факторів;
3. до значной міры од рітму речіня, ёго спаду.

Єдным з найвыразнішых шпеціфічных знаків рзусиньского языка звязаных з порядком слов, є екзістенція енкліітік, т. зн. вшеліяких неакцентованых єдноскладных слов, як:

а) курты форми містоназівників (ня, тя, ся, го, ю, єй; мі, ті, сі, му, їй/ей);

б) презентны форми помічного часослова быти (єм, єсь, є; сьме, сьте, суть);

в) частка бы в формі кондіціоналу.

Енклітики (подобні як в словенчині) сліднують по першім компоненті речіння в такому порядку: 1. бы; 2. презентны форми помічного часослова быти; 3. рефлексівне ся або сі; 4. курты форми датива особных містоназівників (мі, ті, му, їй/ей); 5. курты акузатівны форми особных містоназівників (ня, тя, го, ї/ей), напр.: *Кобы-м відів, быв бы-м ся снажыв ті го принести. Як єм ся вернув з Чех, ніч ся мі ту уж не любило* і т. д. Видить ся нам, же ужытём енклітік дістає русинське wypowiedжіня ліпшый і скоршый спад.

Поки іде о граматічны факторы, детермінуючі місто дакторых компонентів в штурктурі речіння, русинчіна ся не згоджує ані із словенчінов, ані з українчінов при антепозіції оцінюючого незгодного атрібу-та, напр.: *мого сына камарат; нашого учителя жена; мого стрыка внук* і т. д.

Далшым явом, котрый прямо впливать на порядок слов, є хоснованя часткы **та**.

ЛІТЕРАТУРА

- ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: *Сучасний русинський списовний язык. (Высокошкольскы учебны тексты)*. Пряшів: Пряшівска універзіта в Пряшові - Інститут русинського языка і культури. 2009.
- VAŇKO, J.: *The Language of Slovakia's Rusyns*. New York: Columbia University Press, 2000.
- ORAVEC, J. - BAJZÍKOVÁ, E.: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax*. Bratislava: SPN, 1986.
- ДОБОШ, С.: *Синтаксис українських південнокарпатських говорів*. Ужгород, 1971
- STANISLAV, J.: *Dejiny slovenského jazyka, 4, Syntax*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1973.
- ПАНЬКО, Й.: *Основы синтаксія*. Ін: Правила русинського правопису. Пряшів: Русинська оброда, 1994.
- ФОНТАНЬСКИ, Г. – ХОМЯК, М.: *Граматика языка лемковского*. Катовіце, 2000.
- КЕРЧА, І. і кол.: *Материнський язык*. Мукачево, 1999.
- ГАРАЙДА, І.: *Граматика руського языка*. Унгвар, 1941.
- СВЕТЛИК, Й.: *Синтаксис русского языка в сопоставлении со словацким*. СПН Братіслава, 1979.
- MAGOCSI, P. R., ed.: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык*. Opole: Uniwersytet Polski – Instytut Filologii Polskiej, 2004.
- JABUR, V.: *Русинський язык (выбраты канимолы)/ Rusínsky jazyk (vybrané kapitoly)*. Prešov: Metodicko-pedagogické centrum, 2004.
- ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: *Русинський язык в зеркалі новых правил про основны і середні школы з навчанєм русинського языка*. Пряшів: Русин і Народны новинкы, 2005.
- ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: *Русинський язык про 1. – 4. класы середніх школ*. Пряшів: Русин і Народны новинкы, 2007.

Vasil Jabur
MORFOLÓGIA A SYNTAX RUSÍNSKEHO JAZYKA
Vysokoškolská učebnica

Recenzenti: prof. Dr. Mihály Káprály, CSc., doc. PhDr. Anna Plišková, PhD.
Vydavateľ: Prešovská univerzita v Prešove – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry

Technický redaktor: Ing. Jaroslav Havrila

Tlač: Grafotlač Prešov, s. r. o.

Počet strán: 190

Rok vydania: 2015

Vydanie prvé

ISBN 978-80-555-1296-9

